

TARİH ALANINDA AKADEMİK ANALİZ VE TARTIŞMALAR

Editör: Doç. Dr. Serdar GÖKTAŞ

Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar

Editör

Doç. Dr. Serdar GÖKTAŞ

yaz
yayınları

2023

**TARİH ALANINDA AKADEMİK
ANALİZ VE TARTIŞMALAR**

Editör: Doç. Dr. Serdar GÖKTAŞ

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6524-81-1

Aralık 2023 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

İÇİNDEKİLER

**Bankacılık Sektörü ve Sanayileşmeye İntibak Bağlamında
Cumhuriyet Dönemi Bankacılık Faaliyetleri: Türkiye
Sanayi ve Maadin Bankası Örneği1**

Serdar GÖKTAŞ

Alacağın Teminatında Kefalet Uygulaması41

Seher YÜCETÜRK

Osmanlı Devleti'nde Hapishanenin Gelişimi: Düzce

Hapishanesi Örneği55

Rümeysa ÜZMEZ

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Araç Doğumlu Devlet

Memurları (1879-1909)87

Tahir BİLİRLİ, Enes EKMEKÇİ

Osmanlı Tebaasından Gayrimüslim Bir Hanımın

Vakfı: Despino Hanım Vakfı111

Sami AĞAOĞLU, Fatma BOZDOĞAN

İbnülemin Mahmud Kemal'in Fındıklılı İsmet Efendi

Hakkındaki Eseri: Kemâlî'l-isme123

Ercan ALAN

19. Asırda Kuzey Kafkasya'da Hürriyet Mücadelesi147

Hacı Murat ARABACI, Ali YÜKSEL

BANKACILIK SEKTÖRÜ VE SANAYİLEŞMEYE İNTİBAK BAĞLAMINDA CUMHURİYET DÖNEMİ BANKACILIK FAALİYETLERİ: TÜRKİYE SANAYİ VE MAADİN BANKASI ÖRNEĞİ

Serdar GÖKTAŞ¹

1. GİRİŞ

Genel bir tanımlamayla Sanayi Devrimi, bir dizi buluşun, başta demir-çelik, tekstil ve taşımacılık sektörleri olmak üzere, birçok alandaki üretim biçimini ve gücünü değiştiren ve XVIII. yüzyılda Büyük Britanya’da başlayıp zamanla tüm dünyaya yayılan sürece verilen isimdir (Küçükalay, 1997, s. 54). İngilizler, 1650-1750 arasında tarımda ciddi ilerlemeler sağlayarak; mekanik teknikler, suni gübreler, kurutma ve sulama projeleri gibi tarımsal yenilikler sayesinde sanayileşme için gerekli bilgi ve sermayenin birikimine erişmişlerdir. Böylece zirai ve sınaî gelişmeyi finanse eden bir ekonomik yapı teşkil ettiler. Liverpool, Glasgow, Manchester, Birmingham gibi liman kentlerinden kalkan gemiler, dünyanın her yerine ticari emtiayı taşıdılar (Akagündüz, 2016: s. 423-424). Böylelikle İngiltere’de başlayan sanayileşme serüveni kısa sürede tüm dünyaya yayıldı. Bu devrimsel süreç barındırdığı dinamizm ile sürekli yenilenerek ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir.

Sanayi Devrimi’nin daha da yaydığı kapitalizmin etki alanını genişlettiği dönemde Osmanlı ekonomisi bununla başa

¹ Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, serdargoktas69@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7120-0948.

çıkabilecek ya da en azından direnebilecek güçten yoksundu. Sanayileşmenin yayılmaya başladığı süreçte Osmanlı Devleti, hammadde ihracatçısı ve sınaî ürün ithalatçısı bir görünüme sahiptir. Sanayi yerine daha çok tarımsal faaliyetlerinin yaygın olduğu Osmanlı’da, kısıtlı miktardaki sermaye, ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi sektörlerle de yabancılar hakimdir (Tamzok, 2008: s. 180). Buna rağmen Osmanlı için sanayileşme girişimlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Devletin XIX. yüzyılda gerilemesinin ana nedeni olarak görülen ordudaki ıslahat hareketlerinin Osmanlı’nın sanayileşme atılımını da etkilediği görülmektedir. Devletin gücü mali ve askeri disiplinle sağlandığı için ilk fabrika ve imalathaneler genelde askeri araç-gereç yapımı için tesis edilmiştir. İlk ağır sanayi kuruluşları; tersane, tophane, baruthane ve cepthane gibi alanlarda oluşturulmaktaydı. Bu tesisler ise genelde İstanbul ve ona yakın yerlerdeydi. Örneğin; İstanbul, Sinop, İzmit, Gelibolu, Süveyş’te tersaneler; gene İstanbul, Selanik, Gelibolu, Bor ve İzmir’de ise baruthaneler kurulmuştur (Köktaş-Gölçek, 2016: s. 99-100).

Osmanlı’da Tanzimat’tan önce başlayan sanayileşme hamleleri askeri teknolojinin geliştirilmesinin yanı sıra diğer alanlarda da kendini göstermeye başladı ve bu tesisleşme Tanzimat Dönemi’nde daha da arttı. III. Selim ve II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen yenileşme hareketleri kapsamında açılan bazı sanayi tesisleri şunlardır: Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804), Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (1812), Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası (1822), Eyüp İplik Fabrikası (1827), İslimye Çuha Fabrikası (1830) (Erdem, 2016, s.22). Bu süreci takip eden dönemde II. Mahmut’un çabaları ile; Defterdar Fabrikası/Feshane (1835), Tophane’de kurulan Dolmabahçe Tüfek Fabrikası, Tophane Top Döküm Fabrikası, Kereste ve Bakır Levha Fabrikası vb. tesisler kurulmuştur (Keleş, 2021: s. 375-376).

Tanzimat Dönemi'ne gelinirken ülkede ekonomik denge ve istikrar arayışlarının yanı sıra sanayi hamleleri için kaynak arayışı da artmıştır. Bu tedbir -belki de taviz- çabalarından biri paranın tağış edilmesidir. 1808'de Osmanlı kuruşundaki gümüş içeriği 5,9 gram iken 1831'de bu 0,5 grama kadar düştü. Bu halde paranın satın alma gücü azalmış, enflasyon oranı artmış, vergi gelirleri düştüğünden bütçe açığının artmasıyla iç borçlanma maliyetleri devasa boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması (16 Ağustos 1838) ile ağır kapitülasyonlara ek olarak İngiliz tüccarlara yeni tavizler verilmiştir. Ayrıca bu tavizlerin benzerleri diğer Avrupa ülkelerine de tanındı. Sanayileşmede batılılar yakalanamadığı gibi uluslararası pazarlarda Avrupalılarla yarışamamış ve yerel pazarlar onların üstünlüğüne karşı koyamamıştır. Sonuçta yerli Osmanlı sanayisi büyük ölçüde zarara uğramış, yabancı sermaye giderek kuvvetlenmiş, dış ticaret dengesi daha da bozulmuş ve devlet hızlı bir şekilde dış borçlanma yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bu manzaraya rağmen sanayileşme sürecine uyum sağlamak için bazı tedbirler almaya gayret göstermiştir. Alınan bazı tedbirler şunlardır (Erdem, 2016: s. 22-30);

- Küçük esnaf faaliyetleri ile yeterli kaynak bulunamayacağı anlaşıldığı için hızla birçok kumpanya (şirket) açılarak daha büyük sermayeli yapılar oluşturuldu.
- Ahilik, lonca, gedik vb. işlevlerini yitirdiğinden bugünkü "Sanayi Odaları"nın prototipi olan "Islah-ı Sanayi Komisyonu (1863)" kuruldu.
- Dağınık olan esnafın sermayelerini birleştirdiği; Debbağlar Şirketi, Simkeşler Şirketi, Kumaşçılar Şirketi gibi "Esnaf Şirketleri" kuruldu.
- Sanayi Mektepleri açıldı.

- 1863'te Sultanahmet'te uluslararası bir fuar olan "Sergi-i Umumi-i Osmanî" açıldı.
- Demiryolu projeleri hayata geçirilmiş. İlk olarak 1856'da Abdülmecid Dönemi'nde Rumeli'de Köstence-Çernavoda tren yolu hattı ile Anadolu'da İzmir-Aydın ve İzmir-Turgutlu tren yolu hatlarının yapımına başlanmıştır. Abdülhamid Dönemi'nde ise Almanlarla Hicaz Demiryolu'nun inşası için anlaşma yapıldı.

Bu çabaların gösterildiği dönemde sermaye ihtiyacına binaen Osmanlı topraklarında ilk bankalar kurulmaya başlandı. Bu bankalar; ya İstanbul Bankası (1847) gibi yerli sermaye (Galata Bankerleri) tarafından ya da Osmanlı Bankası gibi (1856) yabancılar tarafından ya da 1871'den sonra Osmanlı Devleti tarafından kurulmuştur. Meşrutiyetin ilanından Cumhuriyetin kuruluşuna kadar 24 tane milli banka kurulmuş ve bu bankalardan 14 tanesi Cumhuriyet döneminde de faaliyetine devam etmiştir. Bu çabalara rağmen sanayileşme politikaları başarısızlığa uğramıştır. Bunların sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir (Erdem, 2016, s. 30- 38);

- Ülkenin bu ağır sanayileşme hamlesi için gerekli finansal yeterliliğe sahip olmaması.
- Sanayi tesisleri için gerekli makine ve teçhizatın ithal edilmesi, dış ticaret açığına sebep olmuştur. Ayrıca bu makineleri kullanacak teknik elemanlar da batıdan getirildi. Bu yüzden hem onlara ödenen yüksek ücretler hem de yerli zanaatkârın verimsizliği problem teşkil ediyordu.
- Devlet eliyle kurulan tesislerin başındaki yerli yöneticilerin bilgisiz ve liyakatsizliği...
- Tanzimat'tan önce başlayan batılı giyim kuşam tercihinin çoğalması yerli kıyafetler yapmayı bilen

üreticiyi olumsuz etkiledi. Ülkede çoğalmaya başlayan gazetelerdeki reklamlar sayesinde halk hızla geleneksel giyim kuşamı terk etmeye başladı.

- Gereğinden fazla verilen kapitülasyonları daha da çoğaltan Baltalimanı Ticaret Antlaşması ve Islahat Fermanı ile Avrupalı tüccarların yanısıra gayrimüslim tacir ve tefeciler ekonomik dengeleri ellerine geçirmeye başladılar. Yerli sanayici bunlara karşı korumasız ve zayıf kaldı. %75'lik müslüman tebaa ancak ekonominin %15'ine hâkimdi. Sadece Rumlar, emeğin %50'sine ve sermayenin %60'ına hâkimdi. Dörtte biri de Ermeni ve Musevilerin elindeydi. İhracat vergilerinin çoğalması ve ithalat vergilerinin azalması ile toplanan vergiler ve gümrük gelirleri çok azaldı. Galata bankerlerinin kamu kaynakları üzerindeki etkinlikleri arttıkça arttı. Kırım Savaşı (1854) esnasında başlayan dış borç alımı doğru kullanılamadığı için bu girişim de verimli olmadı. En sonunda devlet bu durum karşısında acze düştü. Batılıların baskısıyla hükümet Muharrem Kararnamesini çıkardı ve ekonominin iflası anlamına gelen Duyun-u Umumiye İdaresi kuruldu (1888).
- Sanayinin çoğu İstanbul ve hinterlandındaydı. Bu yüzden sanayileşme ve ekonomik refah toplumun tüm kesimlerine ve tüm coğrafyaya yayılamadı.
- Avrupa'dakinin aksine devlet eliyle kurulan sanayi tesislerindeki ürünlerinin büyük kısmının alıcısı gene devletti. Tekstil ürünlerinin büyük kısmı askeri kıyafetlerdi. Bu yüzden söz konusu faaliyet ekonomik bir katma değer sağlamıyordu.
- Ekonomik atılımı sağlayacak zihniyet hem halkta hem de yöneticilerde mevcut değildi.

Osmanlı devletinin son dönemlerinde gelindiğinde görülmektedir ki sanayileşme istenilen ve ihtiyaç duyulan seviyede olmaktan uzaktır. Makineleşme yetersizdir ve halen üretim daha çok kol gücüyle sağlanmaktadır. Hem elde ettikleri kapitülasyonların idamesini hedefleyen hem de Osmanlı pazarındaki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Batılılar, sanayileşmeyi engellemek için çaba sarf etmekteydiler. Bu dönemdeki sanayileşme gayretleri her ne kadar verimsiz olduysa da edinilen tecrübe Cumhuriyet dönemindeki milli sanayi hamlesi için bir ilham kaynağı olmuştur. Yani kazanılan tecrübe yeni döneme ışık tutmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, bir taraftan ülkenin az gelişmişliği ile mücadele ederken bir taraftan da milli bir sanayi hamlesinin yapılabilmesi için gerekli çabayı ortaya koymuştur. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden İzmir İktisat Kongresi toplanmış, sanayinin geliştirilmesi, özendirilmesi ve finansmanı için gerekli yasalar çıkarılmış ve politikalar üretilmiştir (Keleş, 2021, s. 382-384).

2. BANKACILIK VE TARİHSEL KÖKENLERİ

Bankacılık tarihi Sümerlere kadar uzanmaktadır. Halk ellerindeki değerli malları güvenli buldukları tapınaklara bırakırlardı. Rahipler de zaman zaman bu malları belli bir güvence karşılığında ihtiyacı olanlara ödünç verirlerdi. Sümer kenti Uruk'ta yapılan kazılarda bulunan Kızıl Tapınak dünyanın en eski bankası kabul edilmektedir. Bu durumda ilk bankacılar da buradaki rahiplerdir (Erdoğan, 2021: s. 1). Bu mabet bankacılığı türüne daha sonra Asur, Babil, Mısır ve Yunanlılarda da rastlanmaktadır. Babillerde bu konuda birçok yasa mevcuttu. Bankacılık sistemi Fenikeliler vasıtasıyla Yunan Kent devletlerine intikal etmiştir. Yunanlıların “Trapezist (Trapeza Yunanca: masa, tezgâh)” adı verdiği kişiler agora ve limanlarda tezgâhlar açarak bir nevi bankacılık sistemini devam

ettirmişlerdir. Romalılarda ise bu kişilere “Argentarii (Gümüş taciri)” adı verilirdi. Daha sonra Roma’da bankacılık gelişti ve çıkarılan yasalarla çerçevesi ve işlevleri tanımlandı. Roma’nın yıkılışından sonra Avrupa kıtasına hâkim olan kargaşa ortamında bankacılık da yok oldu.

Modern anlamda ilk banka 11. Yüzyılda denizcilikle uğraşan kent devletlerinde görüldü. Katolik kilisesi kendi nüfuzunun zedelenmemesi için Hristiyanları baskıladığı için bankacılık benzeri ilk faaliyetler Avrupa’daki Yahudiler tarafından icra edildi. Daha sonra bir fırsatını bulan Almanlar ve İtalyanlar kent devletleri bu sektöre girdiler. Cenova’da 1164’de kurulan, finansal işlerle uğraşan bir dernek Avrupa’da bankacılığın ilk nüvesini temsil eder. Bu dernek daha sonra satın alınmış 1408’de “Casa Di St. Giorgi” adıyla bankaya dönüşmüştür. Bu deneyime rağmen ilk bankanın Venedik Cumhuriyetinin 1157 yılında kurduğu “sandık” olduğu kabul edilir. Bu sandık daha sonra 1587’de başka iki finansal kurumla birleşerek “Banco Della Piazza Di Rialto” adını almıştır. Avrupa’da, kıtanın zenginleşerek kapitalist bir hüviyet aldığı sonraki asırlarda, modern anlamda bankacılık kuzeye kaymış ve Yahudi sermayesinin temerküz ettiği Amsterdam, Antwerp ve Brugge gibi kentler ön plana çıkmıştır. Amsterdam Bankası, Banco Florin, Stockholm Bankası, Banque De France, Bank of England, Prusya Bankası ve daha sonra Alman merkez bankasıyla (Reichbank) birleşecek olan Hamburg Bankası zikre değer örneklerdir (Al, 1997: s. 1-6).

İtalyanca” masa, sıra, tezgâh” anlamlarına gelen “banco” sözcüğünden türetilen banka (çok da standardize edilemeyen bir tanımlamayla); para ve banknot gibi ödeme araçları sağlayan, nakdi sermaye ve sermayeyi temsil eden, finansal haklarla ilgili ticareti meslek haline getiren ve özellikle nakit kullanılmaksızın yürütülen başlıca finansal hizmetleri ve ödeme işlemlerini yapan, özel ya da kamuya ait olabilen bir finans kuruluşudur

(Anık, 2019: s. 27). Bir diğer görüşe göre ise banka tabiri, XII. yüzyılda Venedik kent yönetiminin çıkardığı “Kamu Borçlanma Tahvilleri” için kullanılan, Almanca “banck” kelimesinden türetilen, “banchi” sözcüğünden gelmektedir. Bankalar türlerine göre değişik şekillerde sınıflandırılabilirler. Kısaca; “merkez bankası, ticaret/mevduat bankaları, ziraat bankaları, halk bankaları, yatırım ve kalkınma bankaları ve ipotek ve emlak bankaları” başlıkları altında sınıflandırılabilirdiği gibi; “küçük, orta ve büyük bankalar, uzmanlaşmış ve uzmanlaşmamış bankalar, holding bankaları, perakendeci ve toptancı bankalar” biçiminde de sınıflandırılabilir (Duran, 2005, s. 4, 15).

Fakat daha genel ve teferruatlı bir şekilde de sınıflandırmaya göre ise:

1. Yasal Durumlarına göre; Özel şirketler şeklindeki bankalar, sermaye şirketleri şeklindeki bankalar ve özel mevzuat çerçevesinde kurulmuş bankalar...
2. Sermaye Kaynaklarına göre; Özel sermayeli bankalar, kamu sermayeli bankalar, karma sermayeli bankalar, yabancı sermayeli bankalar...
3. Kredi Notlarına Göre; Kısa vadeli borçlu bankalar, orta ve uzun vadeli borçlu bankalar...
4. Ekonomik Fonksiyonlarının Niteliğine Göre; Merkez bankaları, ticari bankalar (mevduat bankaları), yatırım ve kalkınma bankaları, tarım bankaları, madencilik bankaları, ipotek ve emlak bankaları, maden bankaları, halk bankaları, internet bankaları...
5. Faaliyet Konularına Göre: Tek amaçlı (uzman) bankalar, çok amaçlı (perakendeci) bankalar...
6. Örgütlenme Alanlarına Göre; Yerel Bankalar, bölgesel Bankalar, ulusal bankalar, uluslararası bankalar, kıyı

(off-shore) bankalar... (Güven, 2019: s. 6-7; Anık, 2019: s. 30).

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN OLUŞUMU

İslam'da faiz haram olduğu için Müslümanlarda banka benzeri bir yapı yoktu. Fakat çeşitli finans işlemlerinin yapıldığı sarraflar mevcuttu. Bunlar halka borç verir, emanet para kabul ederlerdi. İslam ülkelerinde bankacılık benzeri faaliyet gösteren asıl zümre bir çeşit bankerlik yapan “Cehbez ya da Tacir-i Cehbez” adı verilen kişilerdir. Bunlar Abbasiler döneminden beri mevcuttu ve asıl etkin oldukları dönem bu dönemdir. Zamanla daha kârlı olduğu için Abbasi sarrafları da Cehbezler gibi faaliyet göstermeye başladılar. Bu kişiler uzak bir yere giden kişiden parasını alır ve ona bir çeşit polişe olan “Süftece” adlı bir evrak verirlerdi. O kişi gittiği yerde bu evrakı teminat gösterip ticaret yapardı. Ayrıca çek de düzenlerlerdi. Faizle iş yapmak haram olduğundan Cehbezlerin çoğu Yahudi idi. Abbasi devlet yöneticileri bunlardan aldıkları borçlar sebebiyle Cehbezlerle hemhal olmuşlardır. Cehbezlik mesleği Selçuklu ve Memlüklü topraklarında da mevcut idi. Sultan Melikşah ve Vezir Nizamülmülk'ün Bağdat'ta bulunan Cehbezlerle iş yaptıkları bilinmektedir. Sultan Berkyaruk ve Sultan Sencer ise kendi şahsi paralarını onlara işlettirmişlerdi (Yeniçeri, 1993: s. 222-223).

Osmanlı'da ise XV. yüzyıldan itibaren sarraflar ortaya çıkar. Levanten, Rum, Ermeni ve Yahudi tebaa yabancı pek çok parayı alıp satarak para kazanırlardı. Fatih'ten itibaren Rum ve Yahudiler bu işte ön plana çıktılar. Fakat XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Ermeni sarraflar çoğunlukta idi. İstanbul sarraflarının takriben %85'i Ermeni'ydi. Bu Sarraflar değişik paraları alıp satmanın yanı sıra para nakli ve korunması,

gayrimenkul alım satımına aracılık yapma, devlet adamlarının mali işlerini yürütme, onlara borç para verme, çeşitli kişi ve kurumların (para vakıfları ve eytâm idareleri) paralarını işletme, 1760'lardan itibaren bilhassa savaş yıllarında kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etme gibi bankacılık sektörü ile kesişen faaliyetler gösteriyorlardı (Akyıldız, 2009: s. 163-165). Bunların dışında Anadolu ve Rumeli'de, Tımar sisteminin terk edildiği ve İltizam sisteminin işlemediği iktisadi düzenin bozulduğu dönemlerde “Ribahor (Farsça, faiz yiyen) veya Murabahacı” adı verilen kişiler ortaya çıkmış ve halka yüksek faizlerle borç para vererek insanları sömürmüştür. Osmanlı Devleti bunların faaliyetini sınırlamaya kalkmış, faiz oranlarına müdahale etmiş, uymayanları da Kıbrıs adasına sürgüne yollamıştır (Al, 1997: s. 17-18).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olumsuz siyasi manzara tabîi olarak iktisadi ve içtimai sahada da kendini göstermiş ve ülke ekonomisini gayrimüslim ve yabancıların etkisinden koruyamamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte Avrupa ile daha yakın ekonomik ilişkiler kurulması bankacılık sektörünün Osmanlı topraklarına gelişini sağlamıştır. “Galata bankerleri” adıyla bilinen Galata civarında yoğunlaşan gayrimüslim sarraflar faizli borç verme işinden zenginleşmişler ve ülkede ciddi bir ekonomik etkinliğe erişmişlerdir. Avrupa'da biriken sermayenin toplanması, değerlendirilmesi ve tasarrufların yatırıma dönüşmesi fikrinden doğan bankacılık Osmanlı Devleti'nde devletin borçlanma ihtiyacından doğmuştur (Erkekoğlu, 2003: s. 3).

Osmanlı Devleti'nde, Bab-ı Ali Hükümeti'ne ilk banka kurma teklifini 1838'de İngiltere Hükümeti adına David Urquhart ve 1838'de de Bursa Konsolosu Sandison sunmuş ve bu teklifler reddedilmiştir. Baltalimanı Antlaşması ile yed-i vahit (tekeli) kaldırılması ve İngilizlere yurt içinde de ticaret yapma imtiyazlarının verilmesi çağdaş bir para sisteminin

belirlenmesi ve kredi kuruluşlarının tesisini mecbur kılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı topraklarında, İsveç Konsoloslugu'nun himayesinde, 1842 yılında İzmir (Smyrna) Bankası kuruldu. Fakat devletten resmi izinler alınmadığı gerekçesiyle aynı yıl kapatıldı (Erdoğan, 2021: s. 6-7).

Osmanlı'da kurulan ilk resmi banka Tanzimat Dönemi'nde kurulan Dersaadet (İstanbul Bankası-Bank De Constantinople) Bankasıdır. 1840 tarihli “Tashih-i Ayar” adlı fermanla “Kaime” adı verilen ilk kâğıt para çıkarılmıştır. Bu paranın istikrarını sağlamak için bir banka kurulması gereği iktiza edince de Jacques Alléon ve Manolaki Th. Baltazzi adlı iki Galata Bankeri ile temasa geçilerek bu bankerlere devletin himayesi altında “Dersaadet Bankası” kurdurulmuştur. Bu bankerler buna karşılık devlete 130 milyon borç vermiş ve İngiliz lirasını 110 kuruşta tutabilmiştir (Erkekoğlu, 2003: s. 4-5). Fakat 1848'de Avrupa'daki işçi hareketlerinden menfi etkilenen bu banka, hükümete verdiği borcu zamanında alamayınca iflas ederek 1852'de kapanmıştır (Duran, 2005: s. 23). 1860 yılında ise Union Financiere ve Mires adlı şirketler “Türkiye Bankası” adı altında bir banka kurdular. Amaçları Dersaadet Bankasıyla aynı imtiyazı elde edip devlet bankası olabilmektir. Fakat bunu başaramadılar ve banka 1861'de kapandı (Erkekoğlu, 2003: s. 6).

Osmanlı Devleti'nin yeni bir bankaya ihtiyaç duyduğu bu dönemde İngiliz Kraliçesinin onayıyla 24 Mayıs 1856'da merkezi Londra olmak üzere Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî-Osmanlı Bankası) kuruldu. Hükümler bu bankaya ülkenin her yerinde şube açma yetkisi verdi. 1863'te Bank-ı Osmanî'ye Comptoir d'Escompte de Paris, Credit Mobilier gibi Fransız sermaye şirketleri, 1864'de Bazı Galata Bankerleri ortak oldular ve Türk bankacılık tarihindeki ilk “iştirak” olan Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası kuruldu. 1863 yılında bu banka bir devlet bankası hüviyeti kazanmış ve bankanın adı “Bank-ı

Osmanî-i Şahane” olarak değiştirilmiştir. Bu bankaya banknot basma yetkisi, dış borçların anapara ve faizlerini ödeme yetkisi verilmiştir. Daha sonra İngilizler bankadaki ortaklıktan çekilince Fransızlar onların hisselerini aldılar ve bankanın %80’inin sahibi oldular. 1881’de ilan edilen Muharrem Kararnamesi’nden sonra kurulan Deyun-u Umumi İdaresi’yle çalışan banka Fransız çıkarları doğrultusunda faaliyetler gösterdi. Banka zamanla Tütün Rejisi, İstanbul Elektrik ve Tramvay Konsorsiyumu, Toprak Kredisi, Ereğli Madenleri, Ergani Bakır Madenleri, Bağdat Demiryolu, İzmir-Kasaba Demiryolu hattı, Karadeniz Demiryolu, Şam-Hama Demiryolu hattı, Beyrut Limanı ile İstanbul Limanı gibi kurum ve işletmelerde pay sahibi oldu (Erdoğan, 2021: s. 7-8).

Osmanlı Devleti’nde bu dönemlerde, çoğu kısa ömürlü olan Midilli Bankası, Avusturya Türk Bankası, Selanik Bankası, Ermenilerin kurduğu Osmanlı Ticaret Bankası gibi toplam 19 adet yabancıların ve yerli (çoğu azınlık olmak üzere) ortaklar tarafından bankalar kurulmuştur (Duran, 2005: s. 24-25). Bu bankaların haricinde, Deyun-u Umumi İdaresi kurulduktan sonra birçok Avrupa ülkesindeki banka, Osmanlı’nın ilgi duyulan bölgelerinde, şubeler açmaya başladılar. Örneğin 1875’de Fransız Credit Lyonnaise İstanbul, Kudüs, Yafa ve İzmir’de; Alman bankaları Deutsche Bank İstanbul ve Bağdat’ta; Deutsche Orient Bank Edirne, Adana, Bursa ve Mersin’de; İngiliz Anglo-Palestine Company Beyrut, Hayfa, Gazze ve Taberiye’de; Rus Ticaret Hariciye Bankası İstanbul’da, İtalyan Banco Di Roma İstanbul’da, Yunan Atina Bankası İstanbul, Samsun, Trabzon, İzmir ve Mersin’de şube açmışlardır. Bu bankalar; demiryolu, liman, havagazı, elektrik, tramvay başta olmak üzere birçok alanda yatırımlar yapmışlardır. Bu bankaların en önemlisi Hicaz Demiryolu projesindeki rolü ile Alman Deutsche Bank’tır. Banka 1890’da Selanik-Manastır arası demiryolu hattının; 1904’de de Basra’ya

kadar olan hattın inşa ve işletme imtiyazını almıştır (Erkekoğlu, 2003: s. 9-10).

Osmanlı Devleti'nde 26 adet milli banka da kurulmuştur. Bunların bir kısmı (Adapazarı Emniyet Sandığı, Manisa Bağcılar Bankası, Milli Aydın Bankası, Eskişehir Çiftçi Bankası, Konya Ahali Bankası vb.) Anadolu'da kurulan yerel bankalardır. Bunların en önemlisi tarımı desteklemek amacıyla kurulan bir devlet bankası olan Ziraat Bankası'dır (Duran, 2005: s. 26-27). Yabancıların bankaları tarım sektörüyle ilgilenmeyince Mithat Paşa'nın çabalarıyla ilk önce 1864'de Niş'te, sonra da Silistre ve Vidin'de yalnızca çiftçilere kefil veya rehin karşılığında kredi veren "Memleket Sandıkları" kuruldu. Müspet sonuçlar alınması üzerine 1867'de çıkarılan "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" ile her şehre bu sandıkların açılması kararlaştırıldı. Akabinde bu sandıkların adı "Menafî Sandıkları" olarak değiştirildi. Mevcut sermayeyi daha verimli kılmak amacıyla tüm sandıklar ve sermayeleri 1 Ağustos 1888'de kurulan Ziraat Bankası'na devredildi. Banka tarımsal krediler sağlayarak çiftçilere destek olmuştur (Erdoğan, 2021: s. 9).

Şu nokta göz ardı edilmemelidir ki Cumhuriyet Dönemi Milli Türk Bankacılığının temelleri Osmanlı döneminde özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde atılmıştır. Bu vesileyle 1908-1922 yılları arasını "Milli Türk Bankacılığının Başlangıç Dönemi", 1923-1933 yılları arasını "Milli Bankacılığın Geliştiği Dönem" olarak nitelendirmek mümkün olacaktır. Her ne kadar Osmanlı Dönemi bankacılığı daha çok borç para bulmaya yönelik çarpık bir anlayışa sahip olsa da Cumhuriyet Dönemi'ne kendisini taşıyan bankaların tecrübesi ve kapasitesi Cumhuriyet Dönemi bankacılığı için anlamlı bir tecrübe olarak kabul edilmelidir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan bankaların çoğunun yerli bankalar olduğu görülmektedir. Her ne kadar Cumhuriyete kadar toplam bankacılık sermayesi içinde

çoğunluk yabancı bankalarda olsa bile Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, Türk toplumunda milli bir iktisadi yapı teşkil etme iştiağını harekete geçirmiştir. Bu sayede Cumhuriyet ilan edildiğinde yabancı bankaların mevduat ve kredi hacimleri %50 civarına gerilemiştir. 1930'a dek bu oran %20'ye gerilemiş; 20 civarında olan Milli Banka sayısı 50'ye yükselmiş ve buna mukabil 20 olan yabancı banka sayısı ise 10'a düşmüştür (Güven, 2019: s. 56-58).

1913-1918 yılları arasındaki savaş dönemlerinde yerli bankalar ahalinin kredi talebine yetişememiş ve insanlar Osmanlı Bankası'na yönelmişlerdi. Bankanın faizleri yüksek tutması yüzünden Anadolu çiftçisi bu bankadan yeterince faydalanamamıştır. Savaştan sonraki 1919-1922 arası periyotta işgaller gerçekleşmiş, Millî Mücadele başlamıştır. Bu dönemde ekonomik hayat adeta durmuştur. Öyle ki bu dönemde devlet yeni para dahi basamamıştır (Erdoğan, 2021: s. 13). Millî Mücadele Dönemi'nde BMM (Büyük Millet Meclisi) hâkimiyetinde olan bölgelerde mümkün olan her kalemdede (tuz, damga, sigara kâğıdı vergisi vb.) halktan vergi toplamış, mevcut ihracat ve gelir vergilerine zam yapılmış ve en sonunda da Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan ihtiyaç duyulan ürünlerin alındığı görülmektedir. Herhangi bir bankadan kredi alınmamış -Hint Müslümanlarından gelen yardımların haricinde- sadece artık savaşılmayan başta SSCB olmak üzere Fransa ve İtalya'dan alınan yardımlarla iktifa edilmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 2021: s. 18-20).

4. CUMHURİYET DÖNEMİ TEMEL SANAYİLEŞME FAALİYETLERİ

XIX. Yüzyılda Avrupa'yı radikal biçimde değiştiren iki temel olay vardı; Milliyetçilik akımı ve Sanayi Devrimi... Bu iki olay doğrudan Osmanlı Devleti'ne menfî etkide bulundu ve

yıkılışını hızlandırdı (Kalaycı-Kaya-Çokgüngör, 2019: s. 309). Milliyetçilik akımı ve onun doğurduğu ulus devlet düşüncesi Osmanlı Devleti benzeri çok uluslu devletlerin dağılmasına sebebiyet vermiştir. Sanayi Devrimi ise Osmanlı Devleti'ni hazırlıksız yakalamıştı. Teknolojik gelişmelere ayak uyduramamanın yanı sıra ölçüsüz biçimde tanınan kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarını batılıların serbest pazarı haline getirmiş ve yerli üreticilerin sonunu hazırlamıştı. I. Dünya Savaşı'nda yenik ayrılmak, Osmanlı'nın sonunu getirmiş ve bu manzara yeni kurulan devleti de olumsuz etkilemişti (Öztürk-Yıldırım, 2009: s. 145). Osmanlılar, Sanayi Devrimi'nin birinci evresini yakalayamamışlar ve bunun bedelini ağır bir biçimde ödemişlerdi. Şimdiyse yeni kurulan Türk Devleti'nin acilen sanayileşme hamleleri üretmesi ve Sanayi Devrimi'nin ikinci evresine bir şekilde tutunması gerekiyordu.

Osmanlı'dan devralınan miras hiç de iç açıcı değildi. Yerli sanayi yok denecek kadar azdı ve olanın da çoğu devletin elinde değildi. Örneğin; 1913 verilerine göre mevcut 239 sanayi kuruluşunun sadece 22'si devlete aitti. Geri kalanlar ya yabancılara ya da onlarla ortak iş yapan yerli gayrimüslimlere aitti. 1921 yılında Ankara Hükümeti'nin yaptığı sayımda imalat sektörünün yarısının küçük dokuma tezgâhları veya terzi dükkânları olduğu görülür. Kamu madenlerinin ekseriyeti ve özel madenciliğin tamamı gene yabancılara elindeydi. Bu şirketler ya madenleri doğru dürüst işletmiyor ya da madenleri kasten kapalı tutarak ülke ekonomisine zarar vermek istiyorlardı. İşte Cumhuriyet bu manzarayı devralmış ve çözümü, iktisadi faaliyetlerin ivedilikle millileşmesinde aramıştır. Mustafa Kemal'in devlet müdahalesi yerine milli bir burjuvazi sermayesiyle iktisadi faaliyetleri yürütmeyi planlayan liberal iktisadi anlayışı, dâhili olumsuzlukların yanı sıra Lozan

Antlaşması'nın gümrük politikasıyla ilgili maddeleri sebebiyle uygulanamamıştır (Eroğlu, 2007: s. 64-65).

Pragmatik bir lider olan Mustafa Kemal'in iktisadi anlayışının temelinde olan iki umde; tam bağımsızlık ve ulusallık, Lozan sürecinde de takip edilebilir. Lozan'da kesinlikle taviz verilmeyecek bir konu olan kapitülasyonlar konusu halledilerek ekonomik anlamda tam bağımsızlığın yolu açılmıştır. Ayrıca ulusal bir iktisat anlayışını yerleştirmek amacıyla -daha Cumhuriyet ilan edilmeden- İzmir'de bir iktisat kongresi tertip edilmiştir (Öztürk-Yıldırım, 2009: s. 148-149).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ilk stratejik hamle olan İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat–4 Mart 1923) sadece ekonomik konuların görüşüldüğü bir kongre değil aynı zamanda milli kalkınmayı sağlayacak örgütsel yapıların esaslarının belirlendiği ve ülke ekonomisinin geleceğini belirleyen kararların alındığı stratejik bir girişimdir. Kongrenin Lozan görüşmelerinin özellikle ekonomik mevzular yüzünden kesildiği dönemde yapılması manidardır (Aydemir, 2020: s. 195-196). Kongrede özetle şu kararlar alınmıştır; şirketleşmeyi kolaylaştırmak, sanayiye teşvik, milli bankalaşma, milli yerli üretimi teşvik, teknik eleman yetiştirecek okullar açmak, demiryolları inşaatını bir programa bağlanmak, gümrük vergileri ile sanayi mallarını korunmak, ulaşımın çözülmesi, tekelleşmenin önlenmesi, rejî idaresini kaldırıp tütün faaliyetlerinde serbesti sağlanmak, aşar vergisini kaldırmak ve yabancı sermayeye ülke ekonomisinin öncelikleri muvacehesinde izin vermek (Aydemir, 2020: s. 198).

Atatürk, ilkesel olarak, iktisadi konularda devlet-birey dengesini savunuyordu. Ne kapitalizmin öngördüğü sadece serbest rekabetle ekonomik düzen kurmaya ne de sosyalizmin öngördüğü bireyin yerini alan devlet yapısına inanırdı. O, kapitalist düzenin “yalnız başına yaşayan birey”, sosyalist düzenin ise “bireylerden soyutlanmış devlet” düşüncelerini

gerçek dışı ve insan doğasına aykırı olarak görüyordu (Öztürk, Yıldırım, 2009, s. 153). Burada kongrenin tertip edenlerinden biri olan Mahmut Esat Bozkurt'un teklif etmesine rağmen "Devletçilik" ilkesi ise benimsenmedi. Mümkün olduğunca sermayenin Müslüman Türklerin eline geçmesi amaçlanmış ve bunun için devlet düşük vergiler alıp mali yardım yapmak suretiyle girişimciyi destekleyecekti. Lüzumunda da devlet ekonomiye müdahale edecekti. Yani bir karma ekonomik model -mecburen- benimsenmiştir. Zira mevcut şartların bir gereği olarak yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ilkesel olarak "Liberal" fakat fiilen "Devletçi" olacaktı (Kalaycı-Kaya-Çokgüngör, 2019: s. 315).

Mümtaz Soysal'a göre, Türkiye'de devletin iktisadi rolü menşe itibarıyla, SSCB'de olduğu gibi doktriner değildir. Devletin iktisadi rolü bazı dönemlerde birçok sosyalist ülkeden fazla olmasına rağmen bu herhangi bir ideolojinin veya doktrinin zoruyla değil, doğal bir ekonomik gelişimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ona göre devletçiliğin yerleşmesini sağlayan bazı sebepler vardı. Evvela özel teşebbüs yoktu ve bunu bir prensip olarak ortaya koyabilecek köklü bir liberalizm geleneği de yoktu. Siyasi mevkileri işgal edenler daha çok savunma refleksiyle hareket etmeye alışkın olan asker kökenli kişilerdi. Onlara göre devletçilik bir milli savunma meselesiydi. Ülkenin, düşmanlarına karşı koyması için devletin önderliğinde iktisaden gelişmesi gerekiyordu (Soysal, 1957: s. 26-30).

Mustafa Kemal Atatürk kendisinin kaleme aldığı ve uzun yıllar ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan "Yurttaşlık Bilgisi" adlı kitapta liberalizm ve devletçilik mukayesesi yaparak devletin mecbur kalmadıkça iktisadi faaliyete karışmaması gerektiğini demokrasinin temellerinden biri olan "Bireycilik" ilkesinin bir gereği olarak gördüğünü beyan eder. Fakat özel çıkarların genel çıkarlarla çeliştiği noktada devletin

ekonomiye müdahil olmasını da devletin ekonomik ilişkilerde “Düzenleyici” olma görevi olarak tanımlar. Fakat genel ekonomik gidişat karşısında o da CHP’nin parti programına giren “Devletçilik” ilkesini savunmak durumunda kalmıştır. İlk defa çıktığı üç aylık yurt gezisinde, 21 Ocak 1931’de İzmir’de verdiği bir demeçte o zamana değin ekonomik alanda yeterince başarılı olunamadığını “Fırkamızın (CHP) takip ettiği program istikameten demokratik ve halkçı bir program olmakla beraber iktisadi nokta-i nazardan devletçidir...” sözleriyle ifade etmiştir (Tuna, 2002: s. 86-88)

İzmir İktisat Kongresi’ne tarım, sanayi, ticaret, finans (bankacılık) vb. her sektörden temsilci çağırılrsa da ülkenin %80’i tarımla uğraşıyordu. Zorunlu bir tarım politikasının yanı sıra katma değer üretimin de geliştirilmesi, devletin gelirlerini yükseltmek için elzem bir durumdu. Böylelikle ilk olarak tarımsal üretime dayalı acil bir sanayileşme politikasının zamanla madencilik ve teknolojik alanlara evrilmesi tabii bir devlet politikası olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki madencilik ya da teknolojik gelişime etki edecek dinamizm, yeterli miktarda sermaye, ürün kaynağı ya da kalifiye personel yok denecek kadar azdı (Eroğlu, 2007: s. 65-66).

XX. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin madencilik konusunda durumuna bakıldığında, gelişmiş ülkelere nazaran belirgin bir geri kalma söz konusudur. Mevcut madenlerin kullanımı ise daha çok ticarete dayalıydı. Maden işletiminde ise Osmanlı yasaları Fransız yasalarından -neredeyse tamamı-kopyalanan 1861 tarihli “Maadin Nizamnamesi” ile toprak mülkiyetinden bağımsız bir şekilde planlanmış, 1870’de yapılan bir düzenleme ile de yabancılara madencilik faaliyetlerine katılma hakkı tanınmıştır. Böylece “Fransız Ereğli Şirketi” başta olmak üzere birçok yabancı şirket Zonguldak kömür madenlerine erişebilmiştir. 1914’de maden sahalarının %80’ini işleten Fransızlar; kurşun, kömür, çinko ve manganez; %6’sını

işleten Almanlar krom ve kömür; %14'ünü işleten İngilizler de krom ve boraks madenlerinde yoğunlaşmıştır. 1906 tarihli “Maadin Nizamnamesi” ile de yabancılara maden alanlarını 99 yıl işletme hakkı tanınmıştır. Bu gelişmeler ışığında madencilik yeterli düzeyde gelişmemiş, Osmanlı milli gelirindeki madencilik payı 1913’de binde 7,7; 1914’de ise binde 4,7 olmuştur. I. Dünya Savaşı döneminde maden işletmesi mevcudun çok altında olmuştur. Özellikle Ruslar Karadeniz maden sahalarını bombaladıkları için kömür üretimi azaldı. Savaştan sonra ellerindeki kömür madenlerini kaybetmek istemeyen Fransızlar Zonguldak’ı işgal etmişlerdi. Millî Mücadele Dönemi’nde buralar Fransızlardan geri alınmıştır (Tamzok, 2008: s. 181-184).

Atatürk madencilik konusuna özel bir önem atfetmiştir. 1 Mart 1922’de meclisin 3. Dönem açılış konuşmasında bu konuya değinmiş ve İzmir İktisat Kongresi’nde ilan edilen Misak-ı İktisadi Esasları” içinde “milli bir madencilik” faaliyeti benimsenmesini devletin ana politikası olmasını sağlamıştır. Bu amaçla 1925 yılında devletin doğrudan madencilik sahasına desteklemesi amacıyla “Sanayi ve Maadin Bankası” kurulmuştur (BCA, 30-18-1-1, 13-18-10; 28 Mart 1925). Aynı yıl “Maadin Nizamnamesinin Tadili Hakkında Yasa Tasarısı, Taş ocakları Nizamnamesi, Petrol Yasa Tasarısı” çıkarıldı. Ocak 1926’da “Demir ve Kömür Madenlerini İşletmeye İlişkin Yasa Tasarısı”; Şubat 1926’da da “Demir Sanayisinin Kurulması Hakkında Yasa Tasarısı” çıkarıldı. 1926 tarihli yeni bir “Maadin Nizamnamesi” ile bilinen ya da bulunacak olan tüm madenlerde devletin ya ortak olması ya da kâra ortak olması kaydıyla en az %51 sermayesi Türk olan şirketlere ihale edilmesi kabul edildi. Her madende yabancı çalıştırılabilmesi, fakat her bir yabancı teknisyene mukabil bir Türk teknisyen yetiştirilmesi şartı da eklendi. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de “Milli Özel Sanayi ve Milli Özel Madenciliğin”

teşvik edilmesi kararlaştırıldı. Bu tedbirler sayesinde 1925'ten itibaren maden alanı hızla millileşti ve yabancı firmalar Türk ortaklarla çalışmaya başladılar. 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası sayesinde 20 kadar yerli şirket kuruldu. Türkiye İş Bankası'nın çabasıyla Zonguldak havzasındaki kömür işletmeleri millileştirildi (Tamzok, 2008: s. 185-187).

Son olarak bu iktisadi dönüşüm için elzem olan eğitim konusuna değinmek gerekir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresi'nde eğitimin öneminin altını çizmiş, bilim ve kültür olmadan ticarete, ziraatta ve sanayide yapılanların verimli olmayacağını ifade etmiştir. Bu muvacehede Cumhuriyetin ilk on yılında okuryazar oranı %5'ten %20'ye çıkarılmış ve birçok mesleki ve teknik eğitim veren okul açılarak sanayileşme atılımlarının sürekliliği temin edilmeye gayret gösterilmiştir (Eroğlu, 2007: s. 71).

5. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK BANKACILIĞI

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkede para basma yetkisine sahip olan tek banka olan Osmanlı Bankası'nın haricinde 13 tane daha yabancı banka vardı. Bunlar: Banco di Roma, Banco Commerciale Italiana, Holantse Bank, Credit Lyonnais, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Selanik Bankası, Dersaadet Küçük İstikraz Sandığı, Fransız Memalik-i Şarkıye Bankası, Bank Marmara Blank, Şark-ı Karib Ticaret Bankası, American Express ve İyoniyen Bank idi (Erdoğan, 2021: s. 28).

Ülkedeki en büyük milli banka sadece tarım sektörüne hitap eden ve yurt genelinde 320 şubesi bulunan Ziraat Bankası'ydı. Ziraat Bankası dışında 14 adet milli banka daha hala faaliyet göstermekteydi. Bu bankalar; İstanbul Emniyet Sandığı, Konya İktisadi Milli Bankası, İstanbul Bankası,

Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, İtibar-ı Milli Bankası, Çiftçiler Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Karaman Milli Bankası, Milli Aydın Bankası, Konya Türk Ticaret Bankası, Konya Ahali Bankası, İktisat Türk A.Ş. ve Bor Zürra-Tüccar Bankası'ydı (Erdoğan, 2021: s. 28).

Türkiye'nin genel ekonomik rotası gibi "Cumhuriyet Dönemi Bankacılığı" da İzmir İktisat Kongresi'nde görüşülen bir konuydu. Bağımsız ve milli bir iktisadi yapı için elzem olan banka biçimi kongrede dönemin İktisat bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt tarafından beyan edilmekteydi. Yabancı sermayenin egemenliğinden, ancak kurulacak milli bankalarla sayesinde çıkılacak ve Türkiye'nin iktisadi gelişimi bu bankalar tarafında temin edilecekti (Duran, 2005: s. 28). Bu çerçevede tarım sektörünün ihtiyaçları için Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılmış ve banka bir "Anonim Şirkete" çevrilmiştir. Ayrıca Kongrede alınan kararlar doğrultusunda 1924'de Cumhuriyet'in ilk bankası olan Türkiye İş Bankası; 1925 yılında da ülkenin ilk "Kalkınma Bankası" olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (BCA, 30-18-1-1, 13-18-10: 28 Mart 1925). Bu banka 1932'de Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası adını almış, daha sonra da 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 26-18-12: 21 Mart 1932). Bu iki banka haricinde 1927 yılında ülkedeki emlak sektörüne destek olmak amacıyla "Emlak ve Eytam Bankası" kurulmuş ve bu banka 1946 yılında "Emlak ve Kredi Bankası" adını almıştır (Duran, 2005: s. 29).

Yukarıda zikredilen büyük ve önemli bankalar haricinde 31 adet mahalli banka kurulmuştur. Fakat bu bankaların büyük bir kısmı ABD'de patlak veren 1929 Ekonomik Krizi (Büyük Buhran) yüzünden kapanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan bankalardan sadece sekiz tanesi 2000'li yıllara ulaşabilmiştir. Bu bankalar; Türkiye İş Bankası, Emlak ve Eytam Bankası (Türkiye Emlak Bankası), Akhisar Tütüncüler Bankası (Türkiye Tütüncüler Bankası), İzmir Esnaf ve Ahali

Bankası (Egebank), Kocaeli Halk İktisat Bankası (Türkiye Ekonomi Bankası), Denizli İktisat Bankası (İktisat Bankası), Eskişehir Bankası (Etibank) ve Türkiye İmar Bankası'dır. Bu sekiz bankadan sadece Türkiye İş Bankası ve TEB (Türkiye Ekonomi Bankası) halen faaliyet göstermektedir. Geri kalan altı banka TMSF'nin 2001 yılında bankaları yeniden yapılandığı süreçte ya başka bankalara devredildi ya da tasfiye edilerek faaliyetlerine son verildi (Güven, 2019: s. 59).

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Dönemi Türk bankacılığı, bu mütevazı çalışmanın boyutlarının üzerinde ve başlı başına kapsamlı bir çalışma konusu olacak kadar geniş bir konudur. Bu yüzden Cumhuriyet Dönemi bankacılığı konusu daha fazla irdelenmeyip burada hitama erdirilecektir. Sadece Cumhuriyet'i kuran kadronun Sanayi Devrimi'nin ikinci evresini yakalamak ve ülkenin kalkınması amacıyla sanayi alanında gösterdikleri somut çabanın bir nişanesi olan “Sanayi ve Maadin Bankası” örneğinde iktisadi kalkınma hedefi yolunda yapılanlara değinilecektir.

6. TÜRKİYE SANAYİ VE MAADİN BANKASI

Osmanlı Devleti Dönemi'nde daha çok zirai ve ticari finansman amacıyla bankalar kurulmuştu. Cumhuriyet Dönemi'nde, milli bankacılık sektörü bakımından bu bakış açısını değiştiren en önemli gelişme kuşkusuz “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası” adıyla kurulan bankadır. Banka; her türlü bankacılık işlemi yapmanın yanı sıra, borç vermek, maden işletmek ve iştirak ederek yeni müesseseler kurmak suretiyle yerli sanayiye destek olmayı hedeflemiştir (Soysal, 1957: s. 29). Yukarıda zikredildiği üzere, İzmir İktisat Kongresi'nde milli sanayiye finansman sağlayacak bir bankanın teşekkül etmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar doğrultusunda 1925 yılında “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası” kuruldu.

Daha önce de belirtildiği üzere Cumhuriyetin ilanından sekiz ay önce, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerine ara verilmişken İzmir’de bir iktisat kongresi düzenlenmiştir. Burada ülkenin tam bağımsızlığının yolu olan iktisadi bağımsızlık amacıyla devletin ve halkın ekonomik anlamda atacağı adımlar ve yol haritası tespit edilmeye çalışılmıştır. Bankacılık sektörü diğer sektörlerle finansman sağlayarak onların önünü açtığı için ayrı bir öneme sahiptir. Bu yönüyle bankalar ulusal ekonominin lokomotifini görevini ifa ederler. Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle Atatürk’ün talebi ve yönlendirmesiyle mümkün mertebe liberal ekonomik politikalar geliştirilmeye çalışılmış ve özel sektörün tıkandığı durumlarda devlet devreye girmiştir. Nitekim kongrede madencilik sektörünün önemine değinilerek bu sektörü yabancıların elinden alıp ulusallaştırmanın önemine değinilmişti. Bu anlayışın bir tezahürü olarak Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise sermayenin yetersiz, eğitimin az olmasının üzerine bir de küresel bir ekonomik kriz haline gelen Büyük Buhran (1929) patlak verince Türkiye, tamamen devletçilik programına kaymak zorunda kalmıştır. Bu dönemin zihniyeti çerçevesinde öncelikle bankanın ismi değiştirilmiş daha sonra da kurulan Sümerbank öne çıkmış ve Sanayi ve Maadin Bankası, Sümerbank’a devredilerek faaliyetleri sona erdirilmiştir (Cengiz, 2019: s. 42-43).

Türkiye’nin ilk kamu iktisadi teşebbüsü olan “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası”, 19 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan bir kanun muvacehesinde, Ticaret Bakanlığı tarafından kurulmuş ve 1 Mayıs 1925 tarihinde faaliyete başlamıştır (Cengiz, 2019: s. 44; Ayan, 2021: s. 730). Bankanın kuruluşu ile ilgili çıkarılan, 633 sayılı “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu” 23 Nisan 1925 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesi bu bankanın kuruluş amacını; sanayi müesseseleri tesis etmek ve bunlara ilişkin her türlü ticari faaliyetleri ve kredi işlemlerini

yürütmek şeklinde ifade ederken bankanın temel görevleri şu şekilde sıralanmıştır (T.C. Resmî Gazete, 23 Nisan 1925):

“Madde 2- Türkiye Sanayi ve Meadin Bankası âtiyü’z-zikir muamelât ile iştigal eder:

A- Bankaya devredilmiş olan müessesat-ı sınıyeyi teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek,

B- İştirak suretiyle tesisat-ı sınıyede bulunmak ve işletmek,

C- Bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve bi’l-iştirak maden işletmek,

D- Türk sanayi ve meadin ashabına ve maden mültezim ve âmillerine ikrazatta bulunmak,

H- Maksud-ı teşekkülüne muvafık olmak üzere her türlü banka muamelesi yapmak.”

Görüldüğü üzere bankanın görevleri; yeni tesisler kurulana kadar kendisine devredilen tesisleri işletmek, ortak olarak yeni tesisler kurmak ve işletmek, maden imtiyazları alarak bunları işletmek, maden sanayicisine kredi sağlamak ve bu alanda her çeşit bankacılık faaliyetini icra etmektir.

Kanunun üçüncü maddesi ise bankanın sermayesini tayin etmektedir (T.C. Resmî Gazete, 23 Nisan 1925):

“Madde 3- Bankanın sermayesi bervech-i âti mebalîğ ve emvalden teşekkül eder:

A- Ticaret Vekâletinin 1340 senesinde tesis veya iştirak etmiş olduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesi,

B- Ticaret Vekâletinin 1341 senesi ile sinin-i müteakibe bütçelerine vazolunacak teşvikat-ı sınıîye tahsisatı,

C- İmalât-ı Harbiyeye mahsus olanlardan maada devlete ait fabrikalar ile bunların mütedavil sermayeleri.”

Bankanın sermayesi Ticaret Bakanlığı'nın 1924'de ortak olduğu kurumlardaki hisseleri, 1925'ten itibaren bakanlığa verilecek olan teşvik-i sanayi tahsisatı ve bankaya devredilen fabrikalar ile bunların işletme sermayeleridir. Bankanın kuruluştaki sermayesi 6.147.137 TL'dir. Kuruluştaki kendisine devredilen Feshane Mensucat Fabrikası, Hereke Mensucat Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası ile Beykoz Kundura ve Debagat Fabrikasıdır. Bankanın%10 ile %30 arasındaki oranlarda iştirakçi olduğu 17 adet işletme ise şunlardır (Cengiz, 2019: s. 45-46):

1. Ergani Bakır T.A.Ş.
2. Maraş Çeltik Fabrikası
3. İzmir Liman İşleri
4. Tosya Çeltik Fabrikası
5. Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş
6. Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş
7. Aksaray Azm-ı Milli T.A.Ş
8. Malatya Teşebbüs-ı Sinaîyye T.A.Ş
9. Trabzon Liman İşleri İnhisarı
10. Kütahya Çini İşleri T.A.Ş
11. Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş
12. Ankara Milli Mensucat T.A.Ş
13. Isparta İplik Fabrikası T.A.Ş
14. Eskişehir Lületaşı T.A.Ş
15. Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası
16. Trabzon Elektrik T.A.Ş
17. İstanbul Liman İşleri İnhisar

Meclis Bütçe ve Ticaret Encümeni Heyeti, 1926'da bankanın yeterli büyüklüğe ve sermayeye sahip olduğunu tespit ederek yeni iştirakler almasını men etmiş ve mevcut iştirakleri verimli hale getirmesini salık vermiştir. Sanayi ve Maadin Bankası sadece 1930'da kurucu ortak olduğu T.C. Merkez Bankasına 250,000 lira vererek hissedar olmuştur. Üçüncü maddeye bakıldığında sermayenin sınırlı tutulduğu ve dolaylı unsurlara bağlandığı görülmektedir. Bu durum bankanın faaliyet alanını ve kapasitesini sınırlamıştır. 1926 yılı İdare Meclisi raporuna göre; Bankanın faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi ve sınaî teşebbüslerinin hayata geçirmesi için 3 milyon lira kaynak gerekliydi. Fakat bankaya 1927 yılında ancak 2,7 milyon kaynak temin edebilmiştir. Kanunun dördüncü maddesinde hükümetin bankadan borç alamayacağı ve bankaya tahsis ettiği sermayeyi geri istemeyeceği ifade edilerek bankaya kısmi bir “idari ve mali özerklik” sağlanmıştır. Beşinci maddeye göre Banka İdare Meclisinde hiçbir milletvekili görev alamayacağı kararlaştırıldıysa da bankanın özerkliğini pekiştiren bu uygulama daha sonra birçok kez ihlal edilecektir (Ayan, 2021: s. 730-731).

Sanayi ve Maadin Bankası'nın altıncı maddesi yönetim kadrosunun Reisicumhurun tasdikiyle dört yıllığına seçilmesini, yedinci maddesi ise bir takım vergi muafiyetinden istifade ettiğini belirler. Sekizinci madde ise şu şekildedir (T.C. Resmî Gazete, 23 Nisan 1925):

“Madde 8- Banka kendisine devredilen fabrikaları yüzde elli biri nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhas-ı hükmiyesine ait olmak üzere tesis edeceği Türk anonim şirketlere devrederek işletmeye mezundur.” Yani Banka; uygun gördüğü takdirde uhdesinde bulundurduğu işletmelerin %51 hissesini Türk şahıslara devrederek işletebilir. Bu madde Sanayi ve Maadin Bankasına birebir “Özelleştirme Yetkisi” verildiği anlamına gelmesi hasebiyle çok önemlidir (Cengiz, 2019: s. 44).

Sekizinci madde iki bakımından dikkatle ele alınması gereken bir maddedir: Evvela bankaya özelleştirme yetkisi verilmesi Mustafa Kemal'in özel teşebbüsü önceleyen ekonominin liberalleşmesi yaklaşımıyla paralellik arz eder. Saniyen bankanın elindeki hisselerin %51 kadarının, yalnızca Türk olan kişilere devredilebilmesi kaidesi, ekonomideki millileşme perspektifini yansıtmaktadır. Bu iki perspektif doğrultusunda ileriki yıllarda bankanın elindeki şirketlerdeki iştirak payı miktar olarak değişiklik arz etmiştir. 1926 yılında 2.144.911 lira olan toplam iştirak tutarı 1931'de 2.564.535 liraya yükselmiş olup, 1932 yılı sonunda bu meblağ 1.765.035 liraya gerilemiştir (Ayan, 2021: s. 734).

Cumhuriyetin ilk kalkınma bankası olan Sanayi ve Maadin Bankası, maalesef kısa faaliyet döneminde başarılı olamamıştır. Bankacılık faaliyetlerinden daha çok uhdesindeki şirketleri bir arada tutmaya çalışan bir ana şirket gibi çalışmış ve başka işletmelere sirayet edememiştir. Özetle Sanayi ve Maadin Bankası; uzun vadeli kredi imkânı sunamamış, işletmelere eğitim desteği verememiş, maden işletmelerine de katkıda bulunamamış ve yeni işletmeler kuramamıştır (Cengiz, 2019: s. 57).

Sanayi ve Maadin Bankası'nın başarısızlığının sebepleri şöyle sıralanabilir (Ayan, 2021: s. 742):

- Kendisine devredilen işletmelerin ıslahı için büyük bir kaynak kullanılmaması.
- Bankanın sermayesinin yalnızca bu işletmelerin finansmanına yetmesi ve bu yüzden başka bir sanayi sektörüne giremediği için tüm sanayi sektörüne hitap eden bir kalkınma bankası olamaması.
- 633 sayılı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun dokuzuncu maddesiyle adı geçen Banka

sadece kısa vadeli kredi tahsisatına yetkili kılınmış olması.

- Devletten bankaya kaynak aktarılmaması da önemli bir etkidir. Bankanın faaliyet süresi boyunca hükümetten aldığı toplam tahsisat (devredilen fabrikalarda bulunan ve sonrasında tedricen nakde dönüştürülen hammaddeler de dâhil olmak üzere) 4.237.099 liradan ibarettir. Öte taraftan, bu süreçte Teşviki Sanayi Kanunu gereğince bankaya yıllık 3 milyon lira (8 yıl boyunca toplamda 24 milyon lira) aktarılması gerekirken, bu tutar toplamda sadece 2,9 milyon lira olmuştur.
- Bankanın liyakatsiz kişilerce yönetilmesi de önemli bir etkidir. Nitekim 1930'da bankanın “Yönetim Kurulu Başkanı” meşhur yazar ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'dır (BCA, 30-18-1-2, 15-78-5: 23 Kasım 1930).

Ayan bu maddeleri sıraladıktan sonra bankanın başarısızlığıyla ilgili bazı araştırmacıların öne sürdüğü bir takım spekülasyon iddiaları da sıralar. Bu iddialar şunlardır Remzi Saka “Sermaye ve Kredi Hareketleri” adlı kitabında bankaya devredilen fabrikaların çoğunun kuruluşunda ve faaliyetinde muntazamsızlık ve isabetsizlik olduğunu belirtir. Stefanos Yerasimos ise “Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye” adlı eserinde bu iştiraklerin çoğunun sadece sınai teşvik ve muafiyetlere göz koyan spekülasyon ve komisyoncular tarafından kurulduğunu ve bankanın kaynaklarının bu hayalet şirketler tarafından heba edildiğini iddia eder. Doğan Avcıoğlu ise “Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)” adlı kitabında İstanbul ve İzmir Liman İşletmeleri gibi tesislerin devlet parasıyla, nüfuzlu kişiler tarafından işletildiğini ve bu kişilerin devlet eliyle zenginleştirildiğini belirtir. Bir dönem bakanlık da yapmış olan İsmail Cem de “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” adlı kitabında Avcıoğlu’nun tespitlerine katılmaktadır. İsmail Cem,

Sanayi ve Maadin Bankası ile Türkiye İş Bankası vasıtasıyla devlet desteklerinin usulsüz bir biçimde dar bir kesimin eline geçtiğini ve devlet eliyle bazı kişileri zengin etme geleneğimizin öncülüğünü bu iki bankanın yaptığını iddia etmektedir. Bu yazarların iddiaları 1930 tarihli Başvekâlet tarafından hazırlanan raporda da teyit edilmektedir (Ayan, 2021: s. 743-744).

20 Şubat 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin dördüncü sayfasında çıkan A.D. imzalı “Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı” başlıklı övgü dolu bir yazıda bankanın faaliyet gösterdiği sekiz yıllık periyotta ihya ettiği fabrikalarla memlekette hakiki bir sanayi kurduğu ifade edilmektedir. Gazete haberine göre devletten 4.300.000 lira alan banka, sekiz yılda muhtelif fabrikalara 8.000.000 lira vermiştir (Cumhuriyet, 20 Şubat 1933).

Bankanın bilanço raporlarına bakıldığında bankanın zarar etmediği görülmektedir. Fakat bunun sebebi; bu yıllardaki sanayi teşvikleri, iktisadi buhran koşullarında zirai ürün fiyatlarındaki sert düşüşün getirdiği hammadde ucuzluğu ve gümrük himayeleri sayesinde elde edilen fiyat avantajı gibi etkenlerdir (Ayan, 2021: s. 743-744). Bu noktada Büyük Buhranı'nın dünya ve Türkiye ekonomisi üzerindeki menfi etkisinden ve Türkiye'de -mecburen- uygulamaya konulan sert “Devletçi” ekonomi uygulamalarından da bahsetmek gerekmektedir. 29 Ekim 1929'da New York Borsası'nda yaşanan çöküş, kısa sürede önce Londra Borsası'nı sonra da tüm Avrupa borsalarını etkilemiştir. Kriz reel sektöre bulaşmış, sanayi üretimi ciddi şekilde azalmış ve işsizlik artmıştır. Tüm dünyada mallara olan talep azalmış, fiyatlar düşmüş, uluslararası ticaret hızla daralmış ve liberal ekonomiye bağlı bütün ülkeler gibi Türkiye de krizden etkilenmiştir. Bu kriz karşısında tüm ülkeler önlem babında ilk önce kendi içlerine çekilerek kendi kendilerine yetmeye çalışmışlar, daha sonra da “İktisadi Milliyetçilik” denebilecek refleksler göstermişlerdir. Her ülke

gümrük vergilerini yükseltmiş ve böylece küresel ticaret hacmi düşmüştür. Bu yüzden emtia fiyatları, üretim kapasiteleri düşmüş ve işsizlik artmıştır. Hemen hemen tüm kapitalist ülkeler piyasalarına müdahale ederek ekonomilerini kurtarmaya çalışmışlardır. Kriz yüzünden tüm dünyada eş zamanlı olarak 1930’larda devletçi ekonomik politikalar ağırlık kazanmış ve devletin de müdahaleleriyle üretim tarımdan sanayiye doğru kaymaya başlamıştır. Bu bağlamda 1930-1945 yılları arası tüm dünyada “Devletçilik Dönemi” olarak değerlendirilmektedir. (Hatipoğlu, 2012: s. 26-27).

Türkiye’de 1923-1932 arası dönem özel teşebbüse dayalı bir ekonomik program izlenmiştir. 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması ve 1928’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılması özel teşebbüsü destekleyen liberal iktisadi adımlardır. Fakat Büyük Buhran’ın etkisinin hissedilmesiyle Türkiye’de de dış ticaret azalmış, ödemeler dengesi sarsmış ve TL değer kaybetmiştir. İlk etapta sadece korumacı birtakım tedbirler alınmış ve piyasalara direkt müdahale edilmemiştir. Ama daha sonra krizin derinleşmesi ve Türkiye’nin ana gelir kalemi olan tarım sektörünü de vurması üzerine 1932’de “Devletçi Ekonomi Politikaları” yürürlüğe girmiştir. Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti Devleti şartların da zorlamasıyla ekonomik faaliyetlere sadece düzenleyici olarak değil de üretici olarak katılmaya başlamıştır (Hatipoğlu, 2012: s. 27).

Sonuç itibarıyla Sanayi ve Maadin Bankası’nın tasfiyesine karar verildi. Banka, 14 Temmuz 1932 Perşembe tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğü giren “Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) Teşkilî Hakkında Kanun” adlı yasayla yeni kurulan bir bankaya devredildi. Bu bankada aşağı yukarı Sanayi ve Maadin Bankası ile aynı yasal çerçeveye sahip olarak teşekkül etmiştir. Mezkûr kanun metninin birinci maddesinde durum şu şekilde ifade

edilmektedir (BCA,30-18-1-2, 26-18-12: 21 Mart 1932; T.C. Resmi Gazete, 14 Temmuz 1932):

“Madde 1 - 19 Nisan 1341 tarih ve 633 numaralı kanunla tesis edilen (Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası) işbu kanunla muayyen vazâif ve muamelâtı ifa eylemek üzere (Türkiye Sanayi Kredi Bankası)na kalbedilmiştir.” Aslında Sanayi ve Maadin Bankası’nın işletmeciliği ve bankacılığı birbirinden ayrılmıştır. İşletmeci olarak faaliyetleri “Devlet Sanayi Ofisi” adlı kuruluşa; bankacı olarak faaliyetleri de Türkiye Sanayi Kredi Bankası’na devredilmiştir. O dönemde aciliyet arz eden milli ihtiyaç ve menfaatler büyük sanayi tesislerinin ihdasını icbar ediyordu. Bu vazifeyi ifa etmek noktasında müspet sonuçlar alınamaması üzerine yeni kurulan bu iki kurum kısa süre sonra, 1933’te kurulan Sümer Bank’a devredildiler (Cengiz, 2019: s. 59; Polatoğlu, 2021: s. 267).

Sümerbank 11Temmuz 1933’te, Ankara merkezli olarak kuruldu. Bankaya adını Türklerin çok eski tarihlerden beridir Ön Asya’da olduğunu ifade etmek amacıyla bizzat Atatürk tarafından verildi. Bankanın ilk Umum Müdürü 600 lira maaşla Nurullah Esat Bey de soyadı kanunu ile Sümer soyadını almıştır (BCA, 30-18-1-2, 37-44-6: 11 Haziran 1933). Nurullah Esat Bey bankanın yalnızca sanayileşmek amacıyla kurulmadığını, aynı zamanda devletin ekonomide etkin rol alarak gücünü iktisadi politikaya yansıtacağını belirterek devletçilik ilkesine telmihte bulunmaktadır. Banka genel olarak şu faaliyetleri gösterecekti (Polatoğlu, 2021: s. 270-271):

- Banka, sermayesi nispetinde veya hükümetten alacağı tahsisat ile ülke ekonomisine katkı sağlayacak sanayi tesislerinin kurulması ve genişletilmesi çalışmalarına iştirak edecekti.
- Aynı zamanda Devlet Sanayi Ofisinden devralınacak fabrikaları yenileyecek ve işletecekti.

- Kamu desteği ile kurulacak sanayi tesislerinin etüt ve projelerini hazırlayacak, inşa ve idare edecekti.
- Usta ve işçi yetiştirmek amacıyla eğitim merkezleri açacaktı.
- Mühendis ve mütehassıs ihtiyacını karşılamak üzere yurt içindeki yüksekokullarda öğrenci okutacaktı. Aynı zamanda yurt dışına öğrenci ve stajyer gönderecekti.
- Bankacılık hizmetleri kapsamında sanayi tesislerine kredi imkânı sağlayacak ve özel işletmelerdeki devlet hisselerini idare edecekti.
- Sümerbank kamu fabrikalarına finansal destekte bulunmakla birlikte likit sermayesinin en az yarısını özel sanayinin kredi ihtiyacının karşılanması için de kullanacaktı.

Neticede Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlanmış olan tüm sanayi kuruluşları ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın tüm bankacılık faaliyetleri, kurulduğu tarih olan 11 Temmuz 1932'de Sümerbank'a devredilmiştir. Devletçilik kapsamında önceliği sanayiye veren Türkiye Devleti, Sümer Bank'tan bir müddet sonra, 1935'de Etibank ve Maden Tetkik Arama'yı (MTA) kurmuştur. Bu plan çerçevesinde enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla da "Elektrifikasyon ve Enerji Teşkilatı" ve ek finans sağlamak umuduyla da "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştur (Cengiz, 2019, s. 60)

Sanayi ve Maadin Bankası'nın mirasını devam ettiren ve Türkiye'nin ilk Kamu İktisadi Teşekkülü olarak kurulan Sümer Bank, 1950'lerden itibaren başta tekstil olmak üzere çeşitli sanayi kollarında özel kesimin; sermaye, deneyim, teknik bilgi ve eleman bakımından teşvik edilmesi ve desteklenmesi misyonunu bizzat üstlendi. Böylece Türkiye'nin günümüze kadar gelen endüstri birikiminin temellerinin atılmasında önemli

bir rol üstendi. Bir devlet bankası olarak elli yıldan fazla hizmet veren Sümer Bank, 1987’de özel banka statüsüne alındı ve bünyesindeki sanayi tesisleri çeşitli kurumlara devredildi. Banka 1987’den itibaren Sümerbank Holding A.Ş. adıyla faaliyet göstermeye devam etti (Polatoğlu, 2021: s. 291-292). 1999’da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilen Sümer Bank, 2002’de tamamen kapanmıştır (Cengiz, 2019: s. 61).

7. SONUÇ

XVIII. asırda İngiltere’de başlayan ve ardından önce Avrupa’yı ve Amerika’yı ve nihayetinde tüm dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi kuşkusuz Neolitik Çağ’da Mezopotamya’da vuku bulan Tarım Devrimi ile birlikte dünya tarihine etki eden en önemli iki devrimsel hadiseden biridir. Nitekim dünyanın baş döndürücü bir hızda sanayileşmesi ve bu sanayileşmenin (teknolojik ilerleme) dünyayı değiştirme kapasitesi çağımızda artık takip edilebilir olmaktan çıkmıştır. Bilindiği üzere Sanayi Devrimi geçmişte yaşanıp biten bir olay değildir. Son iki yüz küsur yıldır devam eden ve dinamizmini gittikçe arttıran Sanayi Devrimi halihazırda dördüncü evresine (Endüstri 4.0) ulaşmıştır. Maalesef Osmanlı Devleti başta olmak üzere tüm Asya ve Afrika kıtası bu devrimi zamanında yaşamak ve gerçekleştirmek bir yana ne olup bittiğini idrak etmek hususunda dahi gerekli refleksleri gösterememiştir. Bu da Asya ve Afrika topraklarının çağı yakalamak açısından geri kalması ve batılı ulusların suiistimallerine uğraması sonucunu doğurmuştur. Bu halklar sanayi ve teknoloji alanında geri kalmanın bedelini batılıların sömürgeleri haline gelmekle ödemişlerdir. Batılı uluslar I. Paylaşım Savaşı adı da verilen I. Dünya Savaşı’nda birbirleri ile uğraşırken bazı geri kalan uluslar nerede hata yapıldığını erken fark edip ona göre reaksiyon göstermeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti de bu geri kalan ve batıların emperyalist emellerine maruz kalan ülkelerden belki de en önde geleni olmuştur. Maalesef batıda olan biteni erken bir vakitte görenler olmuşsa da Osmanlılar topyekûn bir reaksiyon gösterip ülkelerini batıların meşum emellerinden muhafaza edememişlerdir. Bu umumi manzarada Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'nin birinci evresini nerede ise ıskalamak durumunda kalmıştır. I. Paylaşım Savaşı'nın en çok zarar göreni olan Osmanlı Devleti parçalanarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise Mustafa Kemal'in ilerici perspektifi sayesinde Sanayi Devrimi'nin ikinci evresine yetişmek amacıyla hızla çabalamaya başlamıştır.

Cumhuriyeti kuranlar XX. asrın en önemli Kurtuluş Savaşlarından birini başarıyla neticelendirdikten sonra bağımsızlıklarının tam ve ebedi olabilmesinin yolunun memleketin iktisadi inkişafına bağlı olduğunu görmüşlerdi. Bu amaçla alelacele sanayileşme yolunda önemli adımlar atmaya başladılar. Seri bir şekilde eldeki sanayi kuruluşlarının modernizasyonunu sağlamaya çalıştıktan sonra hemen her sektörde üretim verimliliğini sağlamak amacıyla çalışmalar yaptılar. Bu çabaların en önemli sacayağı şüphesiz ki finansman problemlerine çözüm bulmak amacıyla sağlam bir bankacılık sektörü meydana getirme gayretleri olmuştur. Bir yanda Osmanlı'dan kalan bankalar elden geçirilmiş, bir yandan ihtiyaç duyulan alanlarda hizmet verecek yeni bankalar kurulmuştur. Ama en önemlisi ise Türk Finans ve Bankacılık sektörünün milli ve yerli bir hale gelmesi için önemli adımlar atılmıştır. Ülkenin en önemli sektörleri madencilik, sanayicilik, bankacılık, demiryolu ve dış ticaret şirketleri millileştirmeye başlandı ve hem gayrimüslim azınlıkların hem de yabancıların elinden alındı. Bazı iç ve dış etkenler hedeflenenlerin tam olarak tahakkukunu mümkün kılmadıysa da “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” ulaşma idealinden vazgeçilmemiştir.

Bu doğrultuda yerli ve milli bankalar kurularak, yabancı egemenliğinden kurtulma çabaları ekonominin bağımsızlaştırılmasına doğrudan etki etmiştir. Bankacılık alanındaki atılımlar sayesinde üretimin hemen her kesimi desteklemeye çabasıyla ekonomik düzene istikrar kazandırılmaya çalışılmıştır. Ekonomik bağımsızlığın olmazsa olmaz koşullarından birisi olan iç kaynakların verimli kullanılması ve arttırılması, özellikle madencilik alanında yeni atılımları beraberinde getirmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası da bu istikamette atılan önemli adımlardan birisi olmuştur. Kısa süreli ömrüne rağmen yeni devletin önemli bir müessesesi olarak tarihteki yerini almıştır. Bu süre esnasında sanayi ve madencilğe ait şirketleri tek elde toplanmasına hizmet eden kurum, dönemin koşullarında belirli bir amaca hizmet etmiştir. Dönemin getirmiş olduğu değişimler karşısında çok fazla tutunamayan banka önce isim değişikliğine maruz kalmış ve uhdesindeki işletmeye dayalı faaliyetler Devlet Sanayi Ofisi'ne ticari faaliyetler ise Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devredilmiştir. Bir süre sonra ise bütün bu faaliyetler Sümer Bank ve daha sonrasında teşkil edilen kurumlara devredilmiştir.

KAYNAKÇA

- A.D., “Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1933, s. 4.
- Akagündüz Ü. (2016), “Sanayi Devrimi ve Sanayileşme”, *Uygurlik Tarihi*, İ. Güven (Der.), İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, ss. 422-434.
- Akyıldız, A. (2009), “Sarrafılık“, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Ankara, s. 163-165.
- Al H. (1997), *Tanzimat Dönemi Türk Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Anık M. (2019), *Kalkınma Ve Yatırım Bankalarının Sosyoekonomik Kalkınmadaki Rolü Ve Bir Örnek Olay İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul.

Ayan E. (2021), “Türkiye’nin İlk Kalkınma Bankası: Türkiye Sanayi Ve Maadin Bankasının Faaliyet Hayatının Eleştirel Analizi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi International Journal of History*, 13/3, s. 727-750

Aydemir, M. (2020), “Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu” *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, s. 194-213.

BCA, 30-18-1-1, 13-18-10; 28 Mart 1925.

BCA, 30-18-1-2, 15-78-5: 23 Kasım 1930.

BCA, 30-18-1-2, 26-18-12: 21 Mart 1932.

BCA, 30-18-1-2, 37-44-6: 11 Haziran 1933.

Cengiz G. (2019), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kurulan Sanayi Ve Maadin Bankası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Diyarbakır.

Duran A. R. (2005), *Türk Bankacılık Sistemi’nin Gelişimi Ve BDDK’nın Rolü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

- Erdem E. (2016), “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, s. 17-44.
- Erdoğan U. C. (2021), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bankacılık (1923-1929)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Erkekoğlu L. C. (2003), *1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Eroğlu, N. (2007). “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), s. 63-73.
- Görgün T. (2003), “Medeniyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, s. 296-301.
- Güven Ö. (2019), *Bankacılık Tarihi Gelişmeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadi Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Hatipoğlu G. O. (2012), *Türkiye’de Kapanmış Bankalar Ve Kapanma Nedenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kalaycı, İ., Kaya, M. & Çokgüngör H. Ö. (2019), “Atatürk Döneminde Ağır Sanayi Sorunsalı”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), s. 307-328.

- Keleş B. (2021), “Sanayi Devriminin Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkisi ve Cumhuriyet Dönemi Ekonomik Politikalarına Yansımaları (1876-1938)”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86): s. 373-388.
- Köktaş A. M., Gölçek A. G. (2016), “Endüstri Devrimi Ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (4), s. 95-105.
- Küçükalay M. (1997), “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, S. 2 (Güz), s. 51-68.
- Öztürk S., Yıldırım F. (2009), “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü Ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 145-165.
- Polatoğlu, M. G. (2021), “Türkiye’nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, Sayı. 104, s. 261-306.
- Resmî Gazete*, Sayı: 2417, 3 Temmuz 1933.
- Soysal, M. (1957). “Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 12 (03), s. 26-35
- Şahin R. (2019). “Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu’nda Neden Başlamadı?”, *Business Economics and Management Research Journal*, 2 (1), s. 1-16.
- Tamzok, N. (2008), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (04) , s. 179-204.

- Taşcıoğlu A. (1998), *Cumhuriyet Dönemi Bankalar Kanunları Ve İlgili Yasal Düzenlemeler*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Tuna S. (2002), *Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- “Türkiye Sanayii ve Meadin Bankası Kanunu”, *Resmî Gazete*, Sayı: 96, 23 Nisan 1341.
- “Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkilî Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 2150, 14 Temmuz 1932.
- Yeniçeri C. (1993), “Cehbez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, s. 222-223.

ALACAĞIN TEMİNATINDA KEFALET UYGULAMASI

Seher YÜCETÜRK¹

1. GİRİŞ

Klasik Döneminde Üsküdar mahkemesini meşgul eden pek çok dava mevcuttur. Bunlardan spesifik başlıklara inildiğinde karşılaşılabilecek olan davalardan biri de kefalet başlığıdır. Kefalet daha detaylı açıklanacağı üzere bir kişinin, borçlu adına borçlunun borcunu ödeyeceğine dair kefil olmasını ifade etmektedir. Kefil olan kişi genel olarak borçlu olan kişinin borcu karşılığında borçlu kişinin borcunu ödememesine karşın o kişinin borcunu kendisinin ödeyeceğine dair söz vermesi anlamına gelmektedir. Söz konusu bilgilerden hareketle öncelikli olarak borç kavramının ifade edilmesi akabinde kişilerin borca karşılık kefillik konuları mahkeme kayıtlarından hareketle incelenmeye alınacaktır.

Yapılan çalışmada Üsküdar mahkeme kayıtlarına yansıyan ve 1596-1603 yılları arasında tutulmuş 10 defterin taranması ile elde edilen verileri içermektedir. Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıtlardan kadınların bir başkası için kefil olup olmadıkları, kefil oldular ise borçlunun borcunu ödemesi ve ya ödememesi noktasında ne gibi durumlarla karşılaştıkları ve neticede tepkilerinin ne olduğu hususu, kefil olma noktasında sicillere yansıyan belgelerin ne şekilde kaydedilmiş oldukları, kadınlara borçları karşısında kefil olan kişilerin olup olmadığı ve benzer durumlarda o kişilerin

¹ Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi, yuceturkseher@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9752-2814.

verdikleri tepkiler ve neticeler makalenin sorunsalları arasında yer alacaktır.

2. BORÇ VE BORCUN İFADE EDİLME ŞEKİLLERİ

Alacak verecek davalarına geçmezden evvel üzerinde durulması gereken öncelikli konu borç konusudur. Borç alacak verecek minvalinde en az iki kişi ve zaman zaman daha fazla kişi arasında gerçekleşen kişileri birbirine veya birini diğerine karşı aldığı meblağı ödemekle sorumlu tutan sözleşmeyi ifade etmektedir (Aydın, 1992, s.285). Bir başka tanımlama ile alacaklı ile borçlu arasındaki bir ya da birden fazla alacak hakkı ilaveten bazı ikincil haklar ve borçları kapsayan hukuki ilişkidir (Eren, 2018, 22). İlişği bakımından değerlendirildiğinde bir kişinin borçlu olduğu durum tek taraflı ilişki, her iki tarafın birbiri ile olan borç durumu ise iki taraflı ilişki olarak ifade edilmiştir. Geniş anlamına mugayir olarak dar anlamda borç, tek taraflı işi ifade eder. Bu iş ya da eylem, herhangi bir şeyi yapma veya verme şeklinde olumlu olabileceği gibi yapmaktan kaçınma şeklinde olumsuz da olabilir. Arapça 'da borç kelimesini ifade eden ve yaygın olarak kullanılan bir kelime bulunmamaktadır. Hukukçular tarafından bu kelime tanımlanırken mûceb, iltizam, teklîf, taahhüd, vecîbe, vâcib, deyn² kelimeleri ile ifade edilmeye çalışılmıştır (Aydın, 1992, s.285). Karz³ terimi de geri ödenmek koşulu ile bir kimseye borç para ya da mal vermek anlamlarına gelmektedir (Apaydın, 2001, s. 520). İlaveten itaat altına almak, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak anlamlarına gelmektedir (Aydın, 1994, 266). Çalışmada incelenen kefalet ile

² Bkz: ÜŞS NO:102/35, “zevcesi Aişe'nin üzerinde olan deyni on yedi sikke altına”

³ Bkz: TDV ÜŞS NO: 96/ 6-1 “validesi Emine, Mustafa'nın karzına kefil olmuştu”

ilgili davalarda borca karşılık %90 oranında “deyn”⁴ kelimesi kullanılmış yanı sıra daha az olmak kaydı ile karz kelimesinin geçtiği sicillerde bulunmaktadır. Türkçe ifadeler kullanıldığında ise borç şeklinde doğrudan ifadelerin geçtiği belirtilmelidir.

3. BORÇLU OLAN KİŞİLERİN ADLANDIRILMASI

Eylem olmaktan çıkıp eylemi yapan kişi minvalinde düşünüldüğünde “borçlu” anlamında mültezim, “alacaklı” anlamında mültezimin leh ve tâlib kelimeleri kullanılmıştır (Aydın, 1992, s.285). Alacaklıya dâyin borçluya medîn ve medyûn denir (Aydın, 1994, 266). Hanefî mezhebindeki tanımlaması ise piyasada emsali ve değeri bulunan bir malın tekrar iadesi yapılmak üzere bir başkasına verilmesini ifade eder (Çetinkaya, 2015, s.287). Karz kelimesi Kur’an da geçtiği şekli ile yorumlandığında kişilerin kendi helal mallarından Allah yolunda harcayan kişilerin bu dünyada Allah’a karşı verilen bir borç olarak değerlendirilmiş ve bunun karşılıksız bırakılmayacağı öbür dünyada mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir (Apaydın, 2001, s.520). Karz⁵ kelimesi ile aynı kökten türeyen istikrâz ödünç istemek, iktirâz ödünç almak, ikrâz ödünç vermek, mukriz ödünç veren kişi, müstakriz ödünç isteyen/alan kişi ve mukrez ödünç olarak verilen mal anlamlarına gelir (Apaydın, 2001, 520).

⁴ Deyn borç demektir. Zimmette sabit ise kabz edildikten sonra kendisinden yararlanılacak bir ayn olduğu sürece oda mal hükmündedir. Bkz: Bilmen, Ömer. Nasuhi. ((1967), Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye, Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, s.244.

⁵ Borç verme noktasında karz ve mudarebe arasında da fark mevcuttur. Yapılan alışverişin karz mı yoksa mudarebe mi olduğu noktasında tarafların sıklıkla mahkemeye başvurdıkları her iki uygulamanın farklı sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Gedikli, Fethi. (2012), Galata şer’iyye sicillerinde mudârebe-karz ilişkisi, Osmanlı Hukuku -Makaleler-, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 17.

4. KEFALET

Kefâlet bir şeyi başka bir şeye eklemek, katmak, bitiştirmek gibi anlamları ifade eder. Arapça'da damân, hamâle, zeâmet gibi kefaletle yakın anlamlı kelimeler kullanılır (Apaydın, 2022, 168). İlâveten kabale, zaman da kullanılmaktadır (Bilmen, 1967, 244). Damân ile kefalet arasında anlam bakımından yakınlık vardır. Kefalet şahıs (nefs), damân malı ifade eder. Damân borçlu adına bir sorumluluğun üstlenilmesi, kefalet kefil olunan kişinin kendisinin taahhüt edilmesi demektir (Apaydın, 2022, 168).

Bir başkasına verilen bir emtianın kısmen/tamamen zarara uğradığı durumlar için damândan söz edilebilmesi eylem, zarar ve bu ikisi arası bir bağın oluşması gibi üç ana unsurun bir araya toplanması gerekmektedir. Zararın giderilmesi hukukun genel ilkelerindendir. Haksız bir fiilin zarara yol açması, zarar gören malın da koruma altında olması zararın tazmini noktasında yeterlidir. Bu anlamda damân, kişilerin edâ ehliyeti ile değil vücut ehliyetini ile ilgilidir. Zarara yol açan fiilin işlenmesinde fâilin kasıt ve kusurunun bulunup bulunmaması cezaî sorumluluğunu etkilese de ödeme sorumluluğunu etkilemez. Haksız fiillerde hukuk kusur sorumluluğunu değil sebep sorumluluğunu esas alır. Çocuk veya delinin, uyuyan veya bayılan kimsenin başkasının malına zarar verecek bir fiil işlemesi halinde ya kendileri ya da velileri bunların malından verdikleri zararı öderler. Zararlı fiilin zaruret, meşru müdafaa gibi sebepten dolayı işlenmesi de üçüncü şahıslarla ilgili ödeme sorumluluğunu değiştirmez (Aktan,1993, 52). Kefil olan kişinin bu süreçte uymak zorunda olduğu pek çok zorunluluk vardır (Yördem, 2016, 33). Öncelikli olarak kefil olan kişinin kefil olduğu kişi borcunu ödemediği takdirde kendisinin ödeme zorunluluğunun bulunmasıdır. Yani kefalet sözleşmesi kişinin borcunu ödemediği durumların sorumluluğunu üstlenmeyi ifade eder (Çelebi, 2020, 48). Kefilin sorumlulukları hususu mezheplere göre değişiklik

göstermektedir. Örneğin Hanefî hukukuna göre alacaklı olan kişi borcu kefilden isteme hakkına sahiptir ancak asıl borç borçlu olandan düşürülüp kefilin üzerine bırakılmaz. Diğer üç mezhebe göre ise borç hem esas borcu olan kişi ve hem de kefil olan kişi üzerine sabitlenmektedir (Avcı, 2021, 541).

Kefalet işi garanti akdi ile başlar. Bu iş kişilerin karşılıklı olarak gerekli rızaları göstermesi şeklinde gerçekleşir (Arık, 52). Bir başka deyişle kefalet kefilin icap beyanı ile gerçekleşir (Avcı, 2021, 541). İcap beyanı “kefil oldum, kabul ettim” gibi sözlü beyanlarla mümkün olmaktadır (Bilmen, 1967, 247). Kefil dilerse icap beyanının vadeye ya da şarta bağlayabilir (Avcı, 2021, 541). Buna teminat sözleşmeleri ismi de verilmiştir (Bakkal, 1999, 3). Kefalet sözleşmesinin varlığından bahsedebilmenin ilk şartı geçerli bir borcun olmasıdır (Ruhi & Ruhi, 2018, 27). Kefil olan kişi borçlunun verdiği taahhütlere aykırı davranmasından, yani borcu ödememesinden, eksik ya da süresini aşacak şekilde ödeme yapmasından dolayı alacaklı zararına bir gelişme olacak olursa, borçlunun yanında kefil de sorumluluk altına girmiş olur (Bilge, 1956, 90). Tam da bu sebepten kefil, esas borçlunun borcunu ödemesi noktasında bir itici güç olarak belirmektedir. Bu sayede alacaklı alacağına kavuşur. Bu açıdan bakıldığında kefalet akdi, borcunu ödemeyen asıl borçluyla alacaklı arasındaki oluşabilecek gerginliği, ortadan kaldıran, bir akittir⁶. Teberru türünden bir sözleşme olmasından dolayıdır ki ilk amacı Allah’ın rızası için başkasına yardım etmek niyeti ile yapılır. Toplum nezdinde faydası ise birbirine düşman olan/olması muhtemel olan iki grup arasındaki sulh ve sükûneti sağlaması bakımından önemlidir (Yektar, 2022, 325).

Üsküdar mahkemesine yansıyan bir dava şu şekildedir;

⁶ Bkz: Akit fert veya toplum arasındaki himaye ve dayanışma antlaşması için kullanmıştır. Hayreddin Karaman. (1989), Akid, DİA, II, İstanbul, 251-256.

Üsküdar sakinlerinden Süleyman mahkemede Fatma Hatun’u dava etmiştir. Fevt olan zevcesi Hava Hatun’dan beş bin akçe alacağı bulunduğunu Fatma Hatunun kefil olmasından dolayı zevcesi Hava Hatundan alacağı beş bin akçeyi Fatma Hatun’dan talep etmiştir. Fatma Hatun kefilliğini inkâr etmiştir. Müslümanlardan bazı kimseler şahitlik edip Fatma’nın kefil olduğunu bildirmişlerdir (TDV ÜŞS No:102/36). Belgede açıkça ifade edildiği üzere kefil olan Fatma Hatun ölen Hava Hatunun borcuna kefil olmuş ancak daha sonra Hava hatunun eşi alacağını kendisinden talep ettiğinde inkâr yoluna sapmıştır. Diğer pek çok davada olduğu gibi kefil davasında da şahitler yolu ile Fatma hatunun Hava hatunun borcu için kefil olduğu ispat edilmiştir. Belgede de ifade edildiği gibi eşler dahi bir diğerinden borç alıp verme konusunda davalık oldukları, durumu mahkemeye taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Üsküdar Mahkemesine Yansıyan Borca Kefil Olanların Listesi

Defter No:	Davacı	Davalı	Konu	Netice
ÜŞS NO:96/6-1	Salih (vekili) Hasan	Mahmut validesi Emine Hatun borcuna kefil	250 sikke altın borcu	105 sikkesi alınmış 41 sikke baki kalmış. Emine hatun kefilliğini tasdik ediyor.
ÜŞS NO:96/80- 1-2	Aişe Hatunun (vekili) Mahmut	Mahmut’un zevcesi Aişe binti Veli	6 akçe	Mahmut borca kefil olmuş ancak zindana atılmış. Borcu ödediği halde, zevcesi Elveda hatunun 500 akçe kıymetli feracesini alıp firar ettiğini bildirmiştir.
ÜŞS NO:96/85- 3	Mahmut Bey Bin Mustafa	Cemile Binti İsmail	30000 bin akçe alacağı var 11.800 akçe baki kalmış	11.800 akçeyi de bit tama alıp kabz edip alacağı kalmamış.

Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar

ÜŞS NO:102/35	Kapudan bin Kurd	Aişe Hatun	Veli bin Bayram nam Kıpti mahkemede zevcesi Aişe'nin üzerinde olan deyni on yedi sikke altına yirmi güne dek kefil olup.	Kapudan bin Kurd kefaleti kabul edip.
ÜŞS NO:102/36	İbrahim bin Yusuf	İbrahim'in mu 'takası (azat edilmiş köle)	mehr sabıkından beş yüz mehr alacağından üç yüz ceman sekiz yüz akçesi	Çukadar Mahmut Paşa'ya teslim edildi.
ÜŞS NO:103/16	Şaban Halife bin Bali	Resul Efendi	Şeyh Mahmut Efendi hazretlerinin kerimleri Aişe Hatunun yirmi adet sikke-i senilerini alıp. Kırk zirai arazi ve on beş zirai ortak mülk resmi vasi edip asıl maldan Aişe'ye yirmi ... çuka bahasından üç yüz yetmiş akçe deynim vardır deyip.	Abdül Talip Efendi bin İsa ve Bekir Halife kefil.
ÜŞS NO:103/60	Mustafa Bin Himmet	Hüseyin bin Himmet	Hasan'dan karz-ı hasen ⁷ on bin altı yüz nakd akçe alıp	Emine binti Abdullah hatun kefalet ile kefil olup.
ÜŞS NO:104/2	Saliha Binti Derviş	Hayrullah bin Bali	Hayrullah'ın iki bin beş yüz akçe deyni olmuş idi cümlesine kefil oldum tarih-i kitaptan on beş güne dek eda ittim ve nısfı ahirini ay tamamında eda ideyim demiştir.	Müezzinz Mahmut bin İsmail kefil olmuştur.

⁷ Karz-ı hasenin daha çok eş dost yakın akrabalar arasında olacağı düşünüldüğünde daha az mahkeme konusu olacağı hatıra gelir. Fakat bu hiç gelmeyeceği anlamında gelmez Bkz: Süleyman, Kaya. (2007), XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2.

ÜŞS NO:104/32	Ümmü Hatun	Ali Paşa bin Yusuf	Ali'de 6000 akçesi vardır Cennet ve oğlu Abdi kefil.	Altı ay mühlet verildi.
ÜŞS NO:104/32	Yusuf Ağa		Müşerref Hatunun hissesine düşen 23.000 akçe	Alıp kabz edip.
ÜŞS NO:104/48	Ali bin Abdullah	Rahime Hatunun vekili saraylı İsmi bin Abdullah	Rahime üzerinde cariye bahasından 7000 akçesi olup	Alıp kabz edip
ÜŞS NO:100/3- 3	Mahmut Bin Mahmut	Halil Çavuş'un vekili Muharrem Çavuş	Mahmut bin Mahmut Halil Çavuş'a 8000 akçe deyni olduğunu söylüyor. 15 güne kadar tamamını eda edeceğini ifade ediyor.	Halil Çavuşun borcuna kefil olan zevcesi Zamane binti Abdullah eğer kocası borcunu eda etmezse kefaleti hasebiyle kendisi eda edeyim demiştir.
ÜŞS NO:100/8- 1	Marziye bin Cafer vekili Sinan bin Abdullah	Marziye'nin zevc-i mutlakı Mustafa bin Mahmut	zevciyete müteallik olan davası için Mahmut'tan kefil talep.	Mustafa ve Pervaz bin Abdullah, Mustafa'nın nefsine kefalet ile kefil olmuşlardır.

Kefillik meselesi kişiye kefalet⁸, mala kefalet, teslim kefalet ve derek kefaleti olmak üzere dört⁹ kategoride değerlendirilebilir (Bursalı, 2010, 17). Bilmen bu konuda kefalet binnefs, kefalet bitteslim, kefalet bil'mal, kefalet bidderek, kefaleti mutlaka, kefaleti mukayyede, kefaleti muallaka, kefaleti muzafe, kefaleti münecceze, kefaleti müeccele, kefaleti muvakkate, kefaleti, müteselsile kefaleti, müştereke kefaleti ve meşrûte, olarak 17 başlık içerisinde açıklamıştır (Bilmen, 1967,

⁸ Kefillik meselesinde özellikle uygurların göçebe yaşıttan yerleşik hayata geçişlerinin de etkisi ile canlı bir ticaret hayatı ile meşgul oldukları bilinmektedir. Uygurların hukuki konuları belgelendirmeleri o dönemlere ait bilgi toplanması konusunda önem arz etmektedir Bkz: Cin, H., Akyılmaz, G. (2017), Türk Hukuk Tarihi, 9.Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 36-37.

245-246). Kefil çeşitlerinden şahsa¹⁰ kefillik kefil olunan kişinin alacaklıya teslim edilmesi veya mahkemeye getirilmesi işidir (Apaydın, 2022, 170). Şahsa nefse kefillik noktasında Üsküdar mahkeme kayıtlarında geçen Mustafa'dan zevcesi Marziye Hatun ile aralarında olan zevciyete müteallik davaları için kefil talep edilmiş, Mustafa ve Pervaz bin Abdullah, Mustafa'nın nefsine kefalet ile kefil olduklarını ifade etmişlerdir (TDV ÜŞS NO:100/8-1). Bu tip kefalette kişinin şahsını mahkemeye veya istenilen bir yere getirme hususunu ifade etmektedir (Bilmen, 1967, 244).

Mala kefillik ise bir malın ödenmesine (eda) kefil olmaktır (Apaydın, 2022, 170). Örnekte belirtilen kefalet türü kefaleti müeccel türüne girmektedir (Bilmen, 1967, 245). Bir kişinin borcunun belirlenmiş bir zaman dilimi içerisinde ödeyeceğine dair kefil olmayı ifade etmektedir Mala kefillik ile ilgili olarak Üsküdar mahkemesinde Hamamcı Ömer, Derviş mahzarında Paşalı hatunun üzerinde olan dokuz yüz akçeyi ikinci güne dek eda etmeye kefil olmuştur (TDV ÜŞS 96/87). Belge de ifade edildiği üzere Hamamcı Ömer Paşalı hatunun borcu olan 900 akçeyi ikinci güne kadar ödeyeceğine dair kefil olduğunu bildirmiştir. Bu süre içerisinde borç ödenmediği takdirde kefil olan Ömer borcu ödemek durumunda kalacaktır. Bu gibi mala yapılan kefalette borçlu olan şahsın ölmesi ya da ortadan kaybolması durumlarında kefil olan kişi borçlu olan kişinin yerine geçecek ve borçlu muamelesi görerek kendisinden kefil olduğu borç miktarı talep edilecektir (Apaydın, 2022, 176).

Kefaleti mutlaka da tecil, tacir ve taksit gibi şartlar öne sürülmeksizin yapılan kefil anlaşmasıdır. Konu ile alakalı Üsküdar mahkeme kayıtlarına yansıyan belgede Mahmut bin Mahmut Halil Çavuş'a 8000 akçe deyni olduğunu söylüyor. 15

¹⁰ Şahsa kefillik kendi içerisinde üç şartlı kefalet, muvakkat kefalet, müeccel kefalet olmak üzere üç gruba ayrılır Bkz: Karaman, Hayreddin. (1989), Akid, DİA, II, İstanbul, 7.

güne kadar tamamını eda edeceğini ifade ediyor (TDV ÜŞS NO:100/3-3). Buraya kadar Mahmut borcunu 15 güne kadar ödeyeceğini bildiriyor. Halil Çavuşun borcuna kefil olan zevcesi Zamane binti Abdullah eğer kocası borcunu eda etmezse kefaleti hasebiyle kendisi eda edeyim demiştir (TDV ÜŞS NO:100/3-3). Burada ise Mahmut'un borcuna kefil olan zevcesinin herhangi bir şart öne sürmeksizin zevcinin borcunu söylediği süre içerisinde ödemediği takdirde kendisinin borcu ödeyeceğine dair mutlak bir kefillikten bahsettiği anlaşılmaktadır.

Kefalet işinin sona ermesi borcun borçlu ya da kefil tarafından ödenmesi ile son bulur Ayrıca alacaklı olan kişi alacağını kefile ya da borçluya hibe etmesi durumunda da kefillik son bulur (Avcı, 2021, 542).

5. SONUÇ

Klasik dönem Osmanlı toplumunda Üsküdar halkı kültürel ve hukuki gelişmeler bakımından birbiri ile temas halindedirler. Kişiler söz konusu temasların getirdiği olumsuz durumları Üsküdar mahkemelerine taşımışlardır. Alacak verecek davalarında önemli bir husus ola kefalet konusu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıtlar neticesinde genellikle kefil olan kişilerin bir diğerinin yakın akrabaları statüsünde oldukları gerçeğidir. Kefalet ciddi bir akit olduğu için borçlunun borcunu ödemediği durumlarda alacaklı borçludan ya da borca kefil olandan alacağını tahsis etmek isteyeceği için kefil olan kişilerin dikkatli olmaları gerekmektedir. Kefil olan kişiler bu noktada kefil oldukları kişinin borcunu ödeyecek karakterde biri olmasından veya mal varlığının bulunmasından hareketle kefillik uygulamalarını kabul etmektedirler. Eşler birbirlerine kefil olduklarında ise eşlerinin borçlarını ödeyemedikleri durumlarda kendilerinin borcu ödeyeceklerine dair güvence de vermektedirler. Kısacası kefillik

uygulanması güven ve güvence üzerine inşa edilebilecek bir uygulamadır. Aksi halde oluşacak maddi zararda dolayı kişilerin zor durumda kalacakları açıktır. Bu noktada kendisine kefil olunan kişilerin kimlerin kefil olduklarına bakarak da güvenilir bir insan olup olmadıkları yargısına kısmen ulaşılabilir diyebiliriz. Tabloda da örneği verildiği üzere yeri geldiği zaman topluma kanaat önderliği yapan cami imamı, müezzinler, müderrisler ve mahallede sözü geçen kişilerin kefillikleri önemlidir. Bu kişilerin kefil oldukları kişiler için borcuna sadık kalacakları ödeyecekleri şeklinde alacaklı tarafından da bir güven söz konusu olmaktadır. Bir de kefil olacak kişiler minvalinde olaylara bakıldığında kefil olacak kişilerin yeri geldiğinde borçlunun borcunu ödememesi veya ortadan kaybolması gibi durumlarda ise borç kefilinden talep edileceği için kefil olan kişilerin de hem sözlerine itimat edilen kişiler olmaları ve hem de borcu karşılayacak mal varlıklarının olması gibi şartlara dikkat etmek gereklidir. Kefillikten karşılıklı cayma işi de gündemde olduğu halde sicillerden yapılan araştırmalarda bu türlü bir cayma işine rast gelinmemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

TDV ÜŞS NO: Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Sicilleri

TDV ÜŞS No:102/36, 102/35.

TDV ÜŞS No:96/87, 96/6-1, 96/80-1,2, 96/85-3.

TDV ÜŞS No:103/16,60.

TDV ÜŞS No:104/2, 104/32,104/48.

TDV ÜŞS No:100/3-3, 100/8-1.

Basılı Eserler

- Aktan, H. (1993), “Damân”, DİA, VIII, İstanbul, 450-453.
- Apaydın, H. Yunus. (2001), Karz, DİA, XXIV, İstanbul, 520-525.
- Apaydın, Yunus. (2022), “Kefalet”, DİA, XXV, Ankara, 168-177.
- Arık, K. Fikret, Mahkeme Kararları Kroniği, Başkasının Fiilini taahhüt veya garanti mukavelesi, Siyasi İlimler ve Hukuk, 45-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37837>
- Avcı, Mustafa. (2021), Türk Hukuk Tarihi, Atlas Akademi Yayınevi, Konya.
- Bakkal, Ali. (1999), Ücretli Kefalet Sözleşmesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 8.3-41.
- Bilge, Necip. (1956), Kefilin Mesuliyetinin Şümülü, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13, (1), 86-171.
- Bilmen, Ömer, Nasuhi. (1967), Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- Bursalı, Osman, Safa. (2010), Osmanlı Hukuku’nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer’iyye Sicillerine Göre Mala Kefalet, 1791-1795/1206-1210, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cin, H., Akyılmaz, G. (2017), Türk Hukuk Tarihi, 9.Baskı, Sayram Yayınları, Konya.
- Çelebi, O. (2020), Kefalet Sözleşmesinde Eşin Rızası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Eren, Fikret. (2018), Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin Basımevi, Ankara.

- Gedikli, Fethi. (2012), Galata şer‘iyye sicillerinde mudârebe-karz ilişkisi, Osmanlı Hukuku -Makaleler-, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 9-32.
- Kahraman, Abdullah. (1998), İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 301-328.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4313/255873>
- Karaman, Hayreddin. (1989), Akid, DİA, II, İstanbul, 251-256.
- Kaya, Süleyman. (2007), XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ruhi, Canan & Ruhi, Ahmet Cemal. (2018), Türk Kefalet Hukuku (Güncel Bölge Adliye Mahkemesi ve Yargıtay Kararları Işığında), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yektar, Osman, Nedim, (2022), Hz. Peygamber Döneminde Kefaletin Sosyal Barışa Katkısı Kabîsa'nın (R.A) Kefilliğinin İncelenmesi Bağlamında, Kocaeli İlahiyat Dergisi / Kocaeli Theology Journal, 321-356.
<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/2235655>
- Yördem, Y. (2016), Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 34, 25-38.

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAPİSHANENİN GELİŞİMİ: DÜZCE HAPİSHANESİ ÖRNEĞİ

Rümeysa ÜZMEZ¹

1. GİRİŞ

Hapis kelimesi sözcük anlamı olarak “engellemek alıkoymak” anlamına gelen Arapça kökenli habs kelimesi, örfi anlamda “bir kişinin, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak” hukuk anlamda ise “sanık veya suçluyu belli bir mekânda zorla alıkoyarak özgürlüğünü sınırlandırmak” anlamına gelmektedir. Hapis cezası hürriyeti bağlayıcı cezaların en başında gelir. Bu cezaların uygulandığı yere mahbes, habs; hapsedilen kişiye ise mahbus denilirdi. (Bardakoğlu, 1997:54)

Günümüzde dünyanın her yerinde yani tarihin vücuda geldiği mekânın tamamında sanki ezelden beri varmış gibi görünse de hapishanenin üç asır önce dünyanın hiçbir yerinde var olmadığı görülür. Bir kurum olarak hapishanenin var olmayışı, hapsedme fiilinin de eskiden beri var olmadığı anlamına gelmez. (Yıldız, 2012:1) Hapishane, tarihsel süreç içerisinde anlamsal ve kavramsal olarak değişikliğe uğramıştır. Kelimenin geçmişi en eski medeniyetlere kadar uzanmaktadır. İlk zamanlarda suç işleyen kişi kısas, şahsi intikam, toplumdan uzaklaştırma, sürgün ve diğer bedeni cezalar uygulanırken zamanla suç işleyen kişinin hapsedildiği bir cezaya dönüşmüştür. (Bardakoğlu, 2012:54)

¹ Bilim Uzmanı (Yüksek Lisans mezunu), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, uzmezrumeysa@gmail.com, ORCID: 0009-0003-7354-3874.

Göçebe yaşam tarzında suçlu bulunanların cezalandırılması zindana atma şeklinde olamayacağı için onların da kendine has cezalandırma tarzları vardı. Göçebelerde, kabile ya da aşirete karşı gelip topluluğun düzenini bozduğu düşünülen kişi mensup olduğu nesep ile bağını kesmeye zorlanırdı. Bir şehir devleti ve yahut bir imparatorlukta düzeni bozduğu için suçlu görülen şahıs, doğduğu ve yaşadığı mekândan kovulurdu. Sürgünün dışında idam cezası ve bedene uygulanan şiddet cezaları da en ağır cezalandırma yöntemlerindendir. Bu uygulamalar topluluğun diğer üyelerine de ‘ibret’ verme amacı taşır. Dolayısıyla bu cezalar toplum önünde gerçekleştirilirdi. (Yıldız, 2012:5-6) Cezaların halka açıklamasıyla yaşam alanındaki gerginlik, korku ile bastırılmış ve geçici olarak bir huzur sağlanmış olurdu. (Öztürk, 2014:25) Hapsetme durumu cezanın kendisi olmaktan ziyade cezalandırmanın, soruşturma ya da yargılama sebebi ile ertelenmesi durumunda başvuru kapatma ve tutma halidir. Ayrıca suçluya hüküm verilene ya da infaz edilene dek yani geçici bir süre kaçmalarına mahal vermemek için herhangi bir yerde tutuklu olunurdu. (Yıldız, 2012:7)

Zindanlar, genellikle sarp dağlarda konumlanan, yüksek surlarla çevrili olan ve askerle dolu olan kalelerdi. Zindanların fiziki şartları oldukça ağırdı. Yapıları dar, karanlık ve hüzün verici mekânlardı. Karanlık olması sebebi ile mahkûmların gece-gündüz kavramları ve zaman hisleri kaybolmaktaydı. (Özgüdenli, 2006:15) Zindan, bugünkü hapisanenin ilkel biçimi olarak bilinmektedir ancak hapisane kavramı olarak zindanla örtüşmeyen niteliklere sahiptir. Zindana atmak, bedensel olarak bir acı çekirme biçimidir. Belli bir mekâna zorla alıkonulmak dışında işlevsel bir ortak özellikleri bulunmamaktadır. (Aksu, 2018:64)

İslam hukukunda bedeni cezaların esas olması nedeniyle hapisanelerden söz etmek mümkün değildir. İslam hukukunda

özgürlüğü sınırlandıran cezalar bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu yerleri hem tutukevi hem de cezaların infazına kadar suçluların alıkonulduğu mekanlar ya da borcu olan kişilerin borçlarını ödemeleri için tutulduğu yerler olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. (Bozkaya, 2014:4) Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti, ceza hukukunda şer'i ve örfi hukuk kurallarını uygulamıştır. Örfi ve İslam hukukunun esasları ve Fatih, Yavuz, Kanuni, IV. Mehmet tarafından çıkarılan kanunnameler, klasik dönem ceza hukukunu belirleyen esaslar olmuştur. Osmanlı Devleti, İslam ceza hukukunu kuruluşundan itibaren uygulamıştır. (Çiçen, 2010:11) Sultanlar kanun adı verilen geniş ayrıntılı kuralları ortaya koymuşlardır. Bir fermanla bu kuralları kanunname adı altında toplamışlardır. Anadolu dışında hiçbir İslam ülkesinde batılılaşma hareketi başlayana kadar benzer faaliyetler görüşmemiştir. (Heyd, 1984: 635)

Günümüzdeki anlamıyla insanların kapatıldıkları hapishane olarak adlandırmak, hapishane ve mahbes arasında farkı anlamayı engellemektedir. Mahbes, az çok müstahkem olan bir ev, yer, bir zindan ya da mescid olabileceği gibi tutuklunun hareketini sınırlandıracak zincir, kayış, bukağı, pranga veyahut tomruk ile özgürlüğünün alıkonulduğu yerlerdir. Anlaşılabileceği üzere bir yerin mahbes olabilmesi tutuklunun ya da mahkûmun kaçışını engelleyecek derecede sağlamlığıyla ilgilidir. (Bilirli, 2018a:92-93) Hapishane ise 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, bireyin ıslah edilmesini, özgürlükten yoksun bırakılması nı ya da bireyin topluma geri kazandırmasını hedefleyen yerler olarak kurulmuştur. (Foucault, 2015:338)

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE HAPİSHANELER

Hapishane, herhangi bir suçtan dolayı tutuklanmak ve mahkûm olarak cezaevine kapatılarak şahsi hürriyetini sınırlandırmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca hapishaneler

amacının dışında iktidarı elinde bulunduranların muhaliflerini saf dışı bırakma ve susturmak için aracılık yapan bir kurum haline getirilmiştir. Osmanlının özellikle son dönemlerinde, yaygın bir uygulama haline gelen, resmi ideoloji ve parti görüşlerine karşı olan gazete mensubu aydınların, ordu ve siyasetten olan kişilerin etkisizleştirilmesi için hapsedilmesi ayrıca İstanbul dışına sürgün edildiği görülmektedir (Şen, 2007:1-2) Böylece modern iktidar çocuğu okulla, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu ise hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmiştir. (Foucault, 2015:385) Siyasal bir karar olan cezalandırma, hapishanede bulunan hükümlülerin sayısı ve oranı siyasal iradenin elinde olup istediği zaman bu oranı azaltmak veya yükseltmek kendi inisiyatifindeydi. Çıkan af kanunları ve ceza kanunlarında bulunan değişiklikler bu durumun doğruluğunu yansıtmaktadır. (Çiçen, 2010:6)

Osmanlı Devleti'nde hapis, bir ceza infaz kurumu olmaktan ziyade, sorgulama öncesi tutuklama yeri veya uyarı amacıyla kısa süreli bir ceza yeri olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla suç işleyen kişilere, suçlara göre 20. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar diyet ödeme, ta'zir, kalebentlik, prangabentlik, organ kesme, hadd, kürek, zindana atma, sürgün, kısas, para cezası, iple boğma, iple asma, çuvala koyarak İstanbul Boğazı'nda suya atma, gibi cezai yaptırımlar uygulanmıştır. (Bilirli, 2018c:324). Bu sebeple hapis cezası Tanzimat'a kadar pek uygulanmamıştır. Hapishane, ancak Tanzimat'tan sonra Osmanlı ceza hukukundaki yerini almaya başlamıştır. Avrupa'ya bakıldığında pranga, kürek ve sürgün tarzı cezaların uygulandığı ancak pratik anlamda hapishanelerin bulunmadığı görülmektedir. Alıkoyma mekânı olan zindanların bir tür mahkeme bekleme odası niteliğinde kullanıldığı bilinmektedir. (Demiryürek, 2019:15)

İlk zamanlarda, haklarında hüküm kesinleşmiş olan suçluların alıkonulduğu ve mahbes olarak isimlendirilen bu yerler

hapishane amacı ile inşa edilmiş mekânlar değildi. Bu mekânlar şehrin üst yöneticisinin işyeri ve ikametgâh olarak kullandığı konağın mahzeni veya hükümet binaları altında, kale, saray, tophane gibi binaların bünyesinde barındırdıkları yerlerdi. Mahbesler az ışık alan, dar, insan sağlığını tehdit eden ağır koşulların olduğu ve havalandırma imkânının sınırlı olduğu mekânlardır. (Bozkaya, 2014:3) Bu yerlere zindan ve tomruk ismi de verilmiştir. İstanbul'un en önemli mahbesleri; Yedikule, Baba Cafer ve Tersane Zindanları'dır. (Yıldız, 2012:93) Değişik dönemlerde mahbeslerde karışık halde kapatılmış insanlar bulunuyordu. Bu mekânlarda katiller, haklarında idam cezası verilmiş olup infazını bekleyenler, borçlular, deliler, iflas etmiş olanlar vs. tutulmuştur. Ayrıca bu kişilerin kalma süreleri ise belli değildir. (Çiçen, 2010:4)

3. OSMANLI HAPİSHANELERİNİN ISLAHI

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin ve tevkifhanelerin durumunun düzeltilmesi ve ceza infazındaki yeniliklerle beraber önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ceza kanunların da ve hapishanelerin işleyişine dair önemli değişiklikler yapılmıştır. 1831 yılında İstanbul Zindanları olan Yedikule, Baba Cafer, Tersane zindanları kaldırılarak yerine, İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde Hapishane-i Umumi kurulmuştur. İstanbul'un esas hapishane olarak hizmet verdiği yer bu hapishane olmuştur. (Çiçen, 2010: 23) Eylül 1859 yılında açılan Yanya Hapishanesi ise Osmanlı Devleti'nin ilk hapishanesi olduğu tespit edilmiştir. (Yıldız, 2012:196)

Osmanlı Devleti, herkesin kanun önünde eşit olduğunu 1839 Tanzimat Fermanı ile vaat ederken, ceza infaz sistemini de eşitlikçi bir hale getirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Müslüman ile gayrimüslim halkın kanun karşısında eşit olduğu belirtilmektedir. 1840 yılında 'kanunsuz suç ve ceza olamaz'

anlayışının devletçe benimsendiğini gösteren ‘Ceza Kanunname-i Hümayunu’ adıyla ilk ceza yasası çıkarılmıştır. (Şen, 2007:17) Bu kanunnameden daha kapsamlı olacak şekilde 1850 yılında yeni bir kanun çıkarılmıştır. 1850 kanunu ile mahbeslere olan ihtiyaç artmıştır. Bu tarihe kadar bazı hafif suçlar için değnek vurma cezası verilirken bu tarihten sonra bu cezasının yerini hapis cezası almıştır. Bu durum bedene uygulanan cezadan nefsin ıslahına geçişin önemli bir göstergesidir. Bunda da İngiliz elçisi Straford Canning’in “*Osmanlı Mahbeslerinin Islahı*” adlı projesi önemli bir yere sahiptir. (Bilirli, 2018b:73) Straford Canning, ıslahat tasarısını Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmiştir. Hapishanelerde bedeni ceza, eziyet ve işkence uygulaması kaldırılmıştır. (Bozkaya, 2014:20) Ayrıca taşra ve merkez hapishanelerindeki tutuklu ve mahkûmların, borçlular, hafif suçlular ile ağır suçlular olarak ayrı ayrı hapsedilmesine karar verilmiştir. (Yıldız, 2012:167)

1858 yılında çıkarılan ceza kanununa göre suçlar sınıflandırılmıştır. Suçların ağırlıklarına göre cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üçe ayrılmıştır. 1876 yılından sonra hapishanelerin ıslah çalışmaları hız kazanmıştır. Özellikle mahkûmların meslek sahibi olmasını ve okutulup eğitilmesini amaçlayan programlar uygulanmaya başlanmıştır. Hapishanelerdeki yoğunluğun azaltılabilmesi için “sülûsân affı” olarak adlandırılan, ferdi ya da toplu kısmî aflardan farklı olarak ceza süresinin üçte ikisini doldurmuş olan mahkûmların, kalan cezaları affedilerek tahliye edilmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu uygulama daha sık kullanılmaya başlanmıştır. (Bilirli, 2018b:74)

1880 yılında “Hapishaneler Nizamnamesi” çıkarılmış ve birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır. 1917 yılına kadar yürürlükte kalan bu nizamnamede, hapishanelerde oluşturulacak birimler, hapishane içerisinde görevlendirilecek olan tüm personelin özellikleri, görev ve yetkilerinden bahsedilmiştir.

Ayrıca tutuklu ve mahkûmların ihtiyaçları ve uymaları gereken kurallar hakkında bilgi verilmiştir. (Temel, 2009:112) 1880 yılında çıkarılan nizamname ile hapishanelerde ve tevkifhanelerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenleme ile tutuklu ve mahkûmların farklı yerlerde tutulmasına karar verilmiştir. Hapishanenin yiyecek harcamalarının devlet tarafından karşılanması, 18 yaşını doldurmamış olanlar ve kadınların farklı bir koğuşlara konması ve hükümlülere çalışma zorunluluğu gibi birçok hususta düzenlemeye gidilmiştir. Aynı yıl hapishaneler Adliye Nezareti'ne bağlanmış, daha sonra ise Dahiliye Nezareti'ne bağlı kurumlar haline gelmiştir.² Taşra ve merkez teşkilatına bağlı hapishane ve tevkifhanelere işletim, yönetim, onarım, bakım, inşaat işleri ve bu sorumluluk alanlarında gerekli tüm istihbarat ve bilgiyi toplamak amacıyla geniş yetkiler verilmiştir. Ayrıca Dahiliye Nezareti'ne bağlı Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi'ne bağlanmışlardır. (Bozkaya, 2014:23)

Bu düzenleme ile Osmanlı ülkesinin tamamının hapishane ve tevkifhane ile donatılması amaçlanmıştır. 1880 yılından sonra hapishaneleri siyasi suçlular ve 1890'lardan sonra Ermeni olaylarının patlak vermesiyle birlikte Ermeni olaylarına karışan kişiler doldurmaya başlamıştır. 1889'da Yedikule'de, Sultan Abdülhamid tarafından ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanıma sahip bir hapishane için proje hazırlanmış olsa da bu proje gerçekleşmemiştir. (Tekin-Özkes, 2008:189)

II. Abdülhamit döneminde yaşanan sıkıntılar İttihat ve Terakki döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde sorunların

² Bahsi geçen düzenleme ile iki tip hapishane projesi hazırlanmıştır. Bunlar; her kaza, liva ve vilayet merkezlerine yapılması planlanan hapishaneler ile 5 yıldan fazla kürek cezası verilen hükümlüler için umumi hapishanelerdir. Detaylı bilgi için bakınız: Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.29, S.47, 2010, s.90.; Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, s. 382.

çözümü için 1911, 1914 ve 1917 tarihlerinde önemli ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Öncelikle 1911’de Hapishaneler İdare-i Umûmiyesi oluşturulmuş ve Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır. Birçok yerde tutukevi ve hapishane inşaatı yapılmasına karar verilmiştir. (Gönen, 2005:176) Ancak yapılmak istenen reformların gerçekleştirilememiş olmasında savaşlar, hükümet bunalımları ve ekonomik sıkıntılar etkili olmuştur. (Yıldız, 2012:196)

mevcut hapishanelerdeki mahkûm ve tutuklu sayısının büyük ölçüde azalmasında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra çıkarılan genel af kanunu etkili olmuştur. Ancak 31 Mart Olayı’ndan sonra, hapishanelere tekrar yığılma olmuştur. Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişliği sorunların tespit edilmesi için görevlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerin neticesinde birçok karar alınmıştır. Yeni hapishanelerin inşa edilmesi, tutuklu ve mahkûm sayısını gösteren cetvellerde düzenlemeler yapılması, tamirat için gerekli olan ödenekleri sağlama gibi kararlar alınmıştır. (Şen, 2007:54-55)

22 Aralık 1912 yılında çıkarılan Dahiliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname’ye göre kurulan müdüriyetler arasında Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve Hapishaneler Müdüriyeti de vardır. Bu müdüriyetler 20. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu en güçlü ve ileri gelen ceza kurumları olmuştur. (Schull, 2006:234) Dahiliye Nezareti’ne bağlı olan Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, 18 Ocak 1912’de tarihindeki en kapsamlı hapishane istatistiği toplama kampanyasını başlatmıştır. Bu hapishane reformu İmparatorluk süresince, hapishanelerdeki problemlerin en aza indirilebilmesi için yapılan ilk adım olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin böylesine ayrıntılı bir reform yapmasının ön önemli sebebi ise devlet içerisindeki suç oranlarının çoğalmasıdır. Dolayısıyla

hapishanelerin doluluk oranının yükselmesinden kaynaklanan sorunların artmasıdır. (Bozkaya, 2014:25)

İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sırasında ağır bir krizle karşılaştınca, 1916 yılında Alman kriminal psikiyatrist, reformcu ve hapishane yöneticisi olan Dr. Paul Pollitz'i Hapishaneler Müdüriyeti'nin başmüfettişliği görevine getirmiştir. (Sofuoğlu, 2005:166) 1911-1918 yılları arasında yapılan düzenlemeler tam olarak uygulanamamıştır. Hapishanelerin içinde bulunduğu sağlık koşullarının zayıflığı ve giderek artan mahkûm sayısının getirdiği sorunlar bir türlü giderilememiştir. Devletin içinde bulunduğu mali bunalım bu kurumların uygun olmayan şartlarını düzeltmeye el vermiyordu. (Bozkaya, 2014:27)

Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi gereği, İtilaf Devletleri'ne ait savaş esirleri, ayrıca Ermenilerden tutuklu ve hapsolanların da tahliye edilmesi icap etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı hapishanelerinde tutuklu bulunan İtilaf Devletleri vatandaşları, suçları her ne olursa olsun Mondros Ateşkes Antlaşması gereği serbest bırakılmalarına karar verilmiştir. İngilizler, anlaşmanın 4. maddesini Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmek için bir araç olarak kullanmışlardır. Mütareke Komisyonu üyeleri 12 Ağustos 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda, Osmanlı hapishanelerinin denetlenmesine karar vermişlerdir. Bunun sonucunda da İtilaf Devletleri temsilcilerinin, Osmanlı hapishanelerine istedikleri yönde müdahalelerde bulunabildiklerini, farklı suçlardan hüküm giymiş kişileri serbest bırakabilme yetkisine sahip olmalarından anlamaktayız. (Öztürk, 2014:108-109)

Kurtuluş Savaşı yıllarında İstiklal Mahkemeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetiminde kalan bölgelerdeki hapishaneleri denetimi altına almıştır. (Öztürk, 2014:113) Firar olayları Milli Mücadeleyi tehlikeye atan en önemli sorunlardan

biri olmuştur. Erkek nüfusun, Büyük Taarruz ve Genel Seferberlik döneminde silâh altına alınmasıyla tarım bölgelerinde doğan işgücü açığı hafif suçlardan hapis yatan mahkûmlar ile giderilmeye çalışılmıştır. (Tekin-Özkes, 2008:119)

Osmanlı Devleti, 1926 yılına kadar kendi ceza sistemi ve infaz rejimini uygulanmıştır. 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ise yeni bir düzenleme getirmiştir. Ceza ve tutukevleri 1929 yılında Adalet Bakanlığı’na bağlanmış, denetimleri ise yerel cumhuriyet savcıları tarafından yürütülmüştür. (Özkan, 1998:39)

Bu çalışmada Düzce Hapishanesinin genel olarak fiziki durumu, tamirâtı, güvenlik problemleri, hapishanede bulunan mahkûm sayısı ve mahkûmların sağlık durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Düzce hapishanesinin ne zaman açıldığına dair bir bilgi tespit edilememiştir. 1880 yılında Hapishaneler Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeler sonucu taşrada hapishanelerin yaygınlaştırılması sebebiyle Düzce hapishanesinin de bu tarihten sonra açıldığı tahmin edilmektedir.

4. DÜZCE HAPİSHANESİNİN YERİ VE FİZİKİ YAPISI

Düzce Hapishanesi ile ilgili ilk belgenin 1910 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Bolu Mutasarrıfı, 11 Temmuz 1910 yılında Düzce hapishanesinin tamirat ve tadilatı için gerekli olan para Dahiliye Nezareti’nden talep etmiştir. Ancak 27 Mart 1911 tarihli belgeden anlaşılabileceği üzere hem yapılan keşif defterindeki eksiklikler hem de bütçe yetersizliğinden dolayı talep geri çevrilmiştir. Sonrasında ise yenilemeye gerek görülmediği, başka bir mekânın kiralanması ya da düşük meblağlarla durumun halledilebileceği ifade edilmiş (COA, *DH.MB.HPS.* 1/17 Lef 2) ve bu kazalara yapılacak hapishanelerin keşif defterlerinin

yeniden hazırlanması talep edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.* 1/17 Lef 5)

Bolu mutasarrıfından 15 Nisan 1911 yılında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Düzce hapishanesinin hükümet konağı altında zemin katında harap bir durumda olduğundan yeniden inşa edilmesi talep edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.* 143/20 Lef 1) Görüldüğü üzere Düzce Hapishanesi için müstakil bir bina bulunmamaktadır.

1912 yılında Düzce ve Göynük Nisa Hapishaneleri kira bedeli için 912 kuruş Bolu Mutasarrıflığına gönderilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.* 41/46 Lef 4) Düzce kazasında aylık 50 kuruş bedelle tedarik edilen nisa hapishanesi için havalename gönderilmeyince hapishane sahibesi sürekli kaymakamlığa havalenin yapılması için talepte bulunmuştur. Kaymakamlıktan birçok kez arz olduğu üzere Düzce ve diğer kazalara ait nisa hapishaneleri için gerekli havalenin yapılmasına dikkat edilmesi istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.*41/46 Lef 5)

Düzce hapishanesinin çok harap vaziyette olduğu bölgeden gelen hapishane yoklama cetvelinden anlaşılmıştır. (COA, *DH.MB.HPS.*7/20 Lef 1) Hapishanenin çok eski ve harap olması firarlara neden oluyordu. Bu sebeple 1913'te hapishanenin acilen tamiri ve yenilenmesi için daha önce de istenmesine rağmen gelmeyen tamirat masrafı olan 2876 kuruş, Maliye Nezareti'nden yeniden talep edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.*4/18 Lef 1) Havale gönderilmesi uygun görülmüş ancak havale yapılmamış, 9 Temmuz 1913 tarihinde talep edilen 2876 kuruşluk tahsisat tekrar istenmiştir.

1913 yılı Eylül ayının başında hapishanenin köhne ve harap olmasından dolayı mahkûmlar duvarların iç tarafından delik açarak firar teşebbüsünde bulunmuşlardır. Nöbetçiler tarafından erken fark edilmesi ile bu teşebbüs engellenmiştir. Ayrıca hapishanedeki mahkûmların çoğunun cinayetten suçlu

olması, onların kaçması halinde tehlike arz edecektir. Dolayısıyla buranın bir an önce tamir ve tadilatının yapılması gerekmektedir. Bu durum 6 Eylül 1913 tarihinde Bolu mutasarrıfı tarafından Dahiliye'ye bildirilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.4/18* Lef 2) Fakat bu masrafın bir türlü teslim alınamaması nedeniyle Bolu mutasarrıfı tekrar talepte bulunmuştur. (COA, *DH.MB.HPS.4/18* Lef 3) Maliye Nazırı Emlak Müdürü, 29 Eylül 1913'te Dahiliye'ye yazdığı yazıda Düzce kazası hapishanesi için tamir masrafı bulunan mecdi 20 kuruştan 2876 kuruşun mecdi 19 kuruştan tutarı olan 2732 kuruşun 12 Eylül 1913 tarihinde gönderildiğini belirtmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.4/18* Lef 4) Ancak paranın gidip gitmediği belgelerden anlaşılamamaktadır.

31 Ocak 1914 yılında Düzce Hapishanesinin genişletilmesi için satın alınan arsanın muhafazasına gerekli olan tahta masrafı için keşif raporu hazırlanmıştır. Bu rapor sonucunda 1420 kuruşa ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Bu rapor Tablo 1'de verilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS. 38/10* Lef 2)

Tablo 1: 31 Ocak 1914'te Hapishanenin Tahta Masrafı İçin Hazırlanan Keşif Raporu

	En	Uzunluk	Yükseklik	Adet	Kıyye	Fi	Kuruş
Direk dikmek için çukur hafriyatı				26		1	26
Direk diplerine çakıl taş araba				10		2	20
Direklere tahta çakmak için sandal meşeden	10	6	10	24		5	200
Ve meşeden direk	10	3	15	26		8	208
Köknar çiğden tahtası	25	3.5	2.5	205		4	820
Çivi					8	3	24.5
Ustadiye							122
Toplam							1420

Tablo 1’de tahta perdenin inşası için gerekli malzemelerin yüksekliği, enleri, miktarları, istenen tahtanın türü ve bunların tutarları belirtilmiştir. Bu inşanın yapılışında çalışacak ustaların aldığı ücret 122 kuruş olarak istenmiştir. Yapılacak avla için toplamda 1420 kuruş talep edilmiştir.

19 Ocak 1914 tarihinde gerekli görülmesi üzerine hapishanenin bitişiğindeki arsa satın alınmıştır. Arsa bedeli olarak 1080 kuruş ile inşaat masrafı için 1420 kuruş belirlenmiştir. Düzce kaymakamı, 1 Şubat 1914 tarihinde toplamda 2500 kuruş olan miktarın gönderilmesi talep edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.38/10* Lef 5/1) 12 Şubat 1914’te Maliye Nezareti’nden, Düzce hapishanesi için satın alınması gerekli görülen arsa ve inşa edilecek tahta perde bedeli olarak belirlenen 2500 kuruşun acilen gönderilmesi istenmiş ancak bu para yerine ulaşmamıştır. (COA, *DH.MB.HPS. 38/10* Lef4) Dolayısıyla Bolu mutasarrıfı 23 Şubat 1914’te bu paranın gönderilmesi için tekrar talepte bulunmuştur. (COA, *DH.MB.HPS.38/10* Lef 7/1)

Bolu’nun kazalarındaki hapishane inşaatlarına ait malzemelerin isimleri, miktarları, ebatları ile amele yevmiyelerine ait cetveller 7 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye nezaretine sunulmuştur. (COA, *DH.MB.HPS.13/46* Lef 10) Bu cetvelde Düzce kazasına ait keşif raporunda toplamda 1107,40 kuruş tutarında malzeme talep edildiği tespit edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS. 13/46* Lef 6)

Dahiliye Nezareti’ne 7 Nisan 1915 tarihinde gönderilen yazıda Düzce hapishanesi için satın alınması gereken arsa ile tahta perdelere ait keşif raporu takdim edilmiş ve gerekli olan havalenin yapılması istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.38/32* Lef 2/1) Ancak 20 Nisan 1915 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Dahiliye, keşif raporunda hata görülmüş ve arazinin tekrardan ölçülmesi istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.38/32* Lef 1)

Tablo 2’de Düzce hapishanesine ait 7 Mayıs 1915 tarihli keşif raporu verilmiştir.

Tablo 2: Düzce Hapishanesinin 7 Mayıs 1915 Yılına Ait Keşif Raporu

Açıklama	Meşe	Ebad			Metre Metrekare	Fiyat Kuruş	Toplam Kuruş
		Yükseklik	En	Uzunluk			
Hapishane muhafaza ve gezinti için mübaya olunacak arsanın güney tarafı			7,00	19,00	133,00		
Hapishane muhafaza ve gezinti için mübaya olunacak arsanın batı tarafı			3,00	19,00	57,00		
Toplam					190,00		1080,00
Mübaya olunacak perde tahta perde ile muhafaza için meşe direk ve --- ?	26	0,20	0,20	3,50		10	260,00
Direklere tahta çakmak meşe sandal	21	0,10	0,10	6,00		10	210,00
Kökner çekdan tahta çakmakmaya ustadiye		3,50		42,00	147,00	5	735,00
Toplam							2285,00

Keşif raporunda hapishane için satın alınacak arsanın güney ve batısının metrekaresi ve kullanılacak malzemelerin adı, ebatları ve fiyatları hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan ölçümlerin sonucunda toplam masraf 2285,00 kuruş olarak belirlenmiştir. (COA, DH.MB.HPS.38/32 Lef 4/1)

Düzce hapishanesi için satın alınacak arsa bedeli ile dört bir yanı için inşa edilmek istenen tahta perde masrafı 3 Haziran 1915 tarihli keşif raporuyla hapishaneler idaresi müdürüne bildirilmiştir. Raporda 1080 kuruş arsa bedeli ve 1200 kuruş tahta perde masrafı bulunduğu görüşmüştür. Ancak yapılan incelemede tahta perdeye ihtiyaç olmadığı 6 Haziran 1915 tarihli belgeyle

cevaben karşı tarafa bildirilmiştir. Fakat bu paraya ihtiyaç duyulduğuna dair tekrar yazı yazılmıştır. (COA, *DH.MB.HPS.38/32* Lef 5/2) Düzce hapishanesi için arsa bedeli ve tahta perde tutarı olarak belirlenen 2280 kuruş 13 Haziran 1915'te havale edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.38/32* Lef 3/1) 13 Temmuz 1915 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere Bolu mutasarrıf vekili Dâhiliye Nezareti'ne, Düzce hapishanesinde yapılan tamirata dair yeniden keşif raporu sunmuştur. (COA, *DH.MB.HPS.38/32* Lef 5/1)

23 Mart 1915 tarihinde mahkûmların ve tutukluların kaydının tutulduğu ve bu kayıtların saklanabileceği bir mahzen bulunmadığı Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Tutulan kayıtlar eski tahta sandıklarda korunmaya çalışılmıştır. Her türlü tehlikeden korunması için hükümet konağına yakın bir binanın senelik 10 lira karşılığında kiralanması ve mahzen olarak kullanılması talep edilmiştir. 11 bin 500 kuruşluk tahsisatın havale yapılması istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.46/20* Lef 2)

26 Kasım 1917'de Düzce hapishanesinin tamirati için 800 kuruş yardım yapılması istenmiştir. 18 Aralık 1917 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere bu para hapishaneye gönderilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.13/27* Lef 1) Bir başka talep Düzce hükümet konağının tamirati için yapılmıştır. 12 Aralık 1917 tarihli belgede hükümet konağının harap halde olduğu, tamir ve onarımı yapılmayıp bir sonraki seneye bırakılırsa tamirat için daha fazla harcama yapılması gerekebileceği bildirilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.13/27* Lef 1)

Düzce Kaymakamı 25 Ağustos 1918 tarihli yazısında Düzce hapishanesinin, mahkumu hapsedip suç işlemesini önlemek için sakat ve hasta hale koymak veya onu hapishanede öldürmek gibi bir amacı olmadığını, mahkumların ıslah ve muhafazasının amaç olduğunu ifade etmiştir. Hastalıkların da eksik olmadığı bu hapishane parmakla dokununca yıkılmakta ve

açılan deliklerden her gün bir iki tutuklu ve mahkûm kaçmaktadır. Bu firarların engellenmesi elzemdir. Düzce kaymakamı hapishanenin tamiri için Bolu Mutasarrıflığına bir keşif raporu göndermiştir. Ancak bu rapor usulüne uygun olmadığı gerekçesi ile iade edilmiştir. Kaymakam, raporun nasıl hazırlanması gerektiğinin bildirilmesini istemiş, eğer bu rapor hazırlanmaz ve gereği yapılmaz ise hapishanenin mahkûmların üzerine yıkılacağını ve böyle bir durumdan kendilerinin sorumlu olacağını mutasarrıflığa bildirmiştir. Düzce kaymakamının ifadelerinden anlaşılabileceği üzere hapishaneye acilen tamir ve onarım yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda sağlık koşullarının iyileştirilmesi icap etmektedir. Düzce kaymakamının tasvir ettiği şartlarda burada mahkûmların tutulması oldukça güçtür. (COA, *DH.MB.HPS*.15/59 Lef 6/1)

Mutasarrıf vekili Şakir Bey 29 Temmuz 1918’de düzce kaymakamlığına yazdığı yazıda 20 Temmuz 1918 tarihine ait keşifnamelerin numunesinin daha önce gönderildiğini bildirmiştir. (COA, *DH.MB.HPS*. 15/59 Lef 4/2) 20 Ağustos 1918 tarihli belgede hapishane tamir ve onarımı için lazım olan keşifname numunelerinin zamanında gönderilmiş olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS*. 15/59 Lef 4) 22 Ağustos 1918’de hapishane tamirâtı için tamirat havalenamesinin olmadığı ve bu havalenamenin Dahiliye Nezareti’nin isteği üzerine hapishanenin keşif raporunun düzenlenmesi ve kaza kaymakamına gönderilmesi bildirilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS*. 15/59 Lef 7/1)

Düzce hapishanesinin içerisinde bulunan su mahallinin önündeki pencerenin altında büyük bir delik meydana gelmiştir. Bu deliğin kapatılması merkez karakol kumandanı tarafından talep edilmiştir. (COA, *DH.MB.HPS*.15/59 Lef 6/1) 13 Ağustos 1918’de deliğin kapatılması için bir keşif raporu hazırlanmıştır. Raporda 1 araba kum 15 kuruş, kireç kıyyesi 100 kuruş ve usta masrafı için 100 kuruş fiyat biçilmiştir. Toplamda 215 kuruş ile

bu deliğin kapatılabileceği anlaşılmıştır. (COA, *DH.MB.HPS.15/59* Lef 6/1)

3 Eylül 1918 tarihli belgede keşfname numunesinin bulunmadığı bildirilmiştir. Tamirat ve inşaat için nafiaca onaylanmış bir tarza matbu bir adet keşfname belgesi takdim edilmiştir. Düzce hapishanesinde açılan deliğin kapatılması için 215 kuruş olduğu ve keşf raporu hazırlanmasına gerek kalmadığı bildirilmiştir. Eğer hapishanede genel bir tamirat yapılması veya yeniden inşa edilmesi konusunda izin alınması ve keşf yapılması sonrasında keşif raporunun memurlar tarafından hazırlanması istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.15/59* Lef 5/2)

27 Kasım 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti' ne, Düzce hapishanesinin harap olması sebebi ile tamir ve onarımının 47 bin 250 kuruş ile yapılabileceği ve kaza kaymakamlığından gönderişmiş olan keşifname ile gerekli rapor ve evrakın ekte takdim edildiği bildirilmiştir. Aynı belgede kış mevsimi gelmeden önce hapishane tamiratının sonlandırılması talep edilmiştir. Dolayısıyla gerekli olan havalenamenin gönderilmesi için işlemlerin hızlandırılması istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.15/59* Lef 8) 15 Şubat 1919 tarihli belgede cevap verilmiştir. Buna cevaben Düzce hapishanesinde duvar ve saçak tamir masrafı için 47 bin 250 kuruşu yüksek olduğunu söylemiştir. Kirecin her bir kıyyesine (okkası?) 10 kuruş fiyat konulmuştur. Saçak tamiratının miktarı gösterilmemiştir. (COA, *DH.MB.HPS.15/59* Lef 1) Dülger, sıvacı ve duvarcı yevmileri de 250'şer kuruş olduğu söylenmiştir. Bu da pahalıdır ve bu yüzden tekrar tetkik yapılması Dahiliye tarafından istenmiştir. (COA, *DH.MB.HPS.15/59* Lef 8/2)

Düzce Hapishanesi ile ilgili ilk belge 1910 yılında tespit edilmiştir. Bu belgede hapishane tamirâtı için gerekli olan havalenin yapılması talep edilmiştir. Bu tarihten itibaren hapishane masrafları için birçok kere keşif raporu düzenlenerek

Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Hükümet konağı altında harap ve köhne halde bulunduğu bilinen hapishanede hastalıklar da eksik olmamaktadır. Yıkılmaya yüz tutmuş bu hapishanede firar olayları meydana gelmekteydi. Bu durumun engellenmesi için keşif raporları düzenlenmiş, yoklama cetvelleri hazırlanmış ve sual defterleri tutulmuştur. Dahiliye'den talep edilen hapishane masrafları için hazırlanan keşif raporlarında eksiklikler ve hatalar bulunduğu söylenerek geri gönderilmiştir. Devletin 20. yüzyılın başında içinde bulunduğu savaşlar, ekonomik yetersizlikler ve hükümet bunalımları nedeni ile Düzce hapishanesine istenen seviyede bir türlü yardım edilememiştir.

5. DÜZCE HAPİSHANESİNDE BULUNAN TUTUKLU VE MAHKÛMLAR

Osmanlı Devleti'nde 1880 yılına kadar mahkûm ve tutuklular bir arada tutulurken, bu durum tutuklu ve mahkûmlar üzerinde sosyal ve psikolojik sorunlara neden olduğu gerekçesi ile 1880 yılında çıkarılan “Hapishaneler Nizamnamesi” ile çözülmeye çalışılmış ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik şartlar buna izin vermemiştir (Bilirli, 2019:898). 20. yüzyılın başına kadar mahkûm ve tutukluların işledikleri suç türleri ve sayıları hakkında bilgilerin yazıldığı defterler Zaptiye Nezareti'nde muhafaza edilmekteydi. Bu nezaretin 1909 yılında kaldırılmasından sonra defterler Dahiliye Nezareti'ne gönderilmeye başlanmıştır. Düzce hapishanesine ait defterler de yılda üç kez, Rumî takvim esas alınarak Mart, Temmuz ve Kasım (Teşrin-i sani) ayları olmak üzere dörder aylık düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yoklama cetvelleri tablo şeklinde hazırlanmaktaydı. Suçlar cinayet, cünha ve kabahat şeklinde üçe ayrılmıştır. Mahkûmlar ve tutuklular şeklinde sınıflandırma yapılmış ve bunlar da kendi arasında erkekler-kadınlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Suç türlerine göre

tasniflenerek toplamaları yazılmıştır. Tablonun ortasında ise açıklama kısmı yer almıştır. Hapishaneler hakkında istatistik amaçlı bilgi toplama uygulaması İttihat ve Terakki yönetimi döneminde yaygınlaşmıştır.

1912 senesi Nisan ayına ait Bolu sancağı dahilinde meydana gelen cinayetlere ait istatistik cetvelleri hazırlanmıştır. 8 Haziran 1912 tarihli yazıdan anlaşılacağı üzere nisan ayı içerisinde Düzce kazasında cinayet vakası görülmemiştir (COA, *DH.EUM.EMN*. 8/6 Lef 14). 14 Nisan 1913 tarihli belgede Bolu sancağına bağlı hapishanelerde bulunan mahkûmlara ait istatistik cetveli hazırlanmıştır. Tablo 3'te Düzce hapishanesinde bulunan tutuklu ve mahkûm miktarı verilmiştir.

Tablo 3: 14 Nisan 1913 Tarihinde Düzce Hapishanesinde Bulunan Mahkûm ve Tutuklulara Ait İstatistik Cetveli

Suçu	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	13	1	14			
Cünha ve Kabahat				10	4	14

Verilen bilgilere göre mahkûmlar arasında cünha ve kabahat suçundan kimse bulunmazken cinayet suçundan 13 erkek 1 kadın bulunmaktadır. Tutuklular arasında cünha ve kabahat suçundan 10 erkek 4 kadın vardır. Belirtilen tarihte cinayet suçundan tutuklanan kimse bulunmamaktadır. (DH.MB.HPS. 147/73 Lef 1)

24 Aralık 1913 yılında hazırlanan Düzce hapishanesine ait sual evrakından bu hapishanenin genel durumu ve mahkûm ile tutuklular hakkında genel bir bilgiye ulaşılmıştır. Bu bilgiler aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: 24 Aralık 1913 Tarihine Ait Düzce Hapishanesinin Genel Durumu

Vilayetin ismi	-	Kazanın ismi	Düzce
Livanın ismi	Bolu	Hapishanenin özel bir ismi varsa onun ismi	Yoktur
Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?	Vardır		
Hükümet malı mıdır yoksa kiralık mıdır?	Erkek hapishanesi hükümetin malıdır. Nisa hapishanesi 50 kuruş kira ile husus bir hanedir.		
329 senesi kanun-i evvelin birinci günü mevcut mahkûm sayısı			<u>Erkek</u> <u>Kadın</u>
	<u>Cemaat</u>		
	Mahkum	40	1 41
	Tutuklu	46	1 47
	Toplam	86	2 88
Hapishanenin bağlı bulunduğu arazi hükümet konağına bağlı veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı	Hükümet konağı ve hapishane Düzce'nin en şerefli ve kıymetli bir yerindedir. Hapishane hükümet konağından hariç olup hükümet avlusu dahilindedir. Hükümetin müstemilatındadır.		
Hapishanenin mebni bulunduğu arazinin miktarı zira-ı [bil mesahe mümkün olmadığı halde tahminen]	Hapishanenin bağlı olduğu arsa 190 metre karedir.		
Hapishanenin mebni bulunduğu arazinin beher (her bir) ziraının kıymeti	Tahminen her bir metre karesi 15 kuruş		
Hapishanenin genel durumu nasıldır? Yeniden yapılması gerekli midir? Yapılmak istenen tamiratla yapılabilmekte midir? Şayet tamiratla mümkünse tamirat derecesi nedir?	Hapishane bir nezaret bir tevkifhane ve 2 mahkum koğuşu ile bir havludan oluşmaktadır. Nezaret koğuşu uzunluğu 6,8 eni 6 metre yüksekliği 3 metre karedir. Tevkifhanenin 4,30 uzunluğu 3 metre eni mahkûm kamaralarının 6,2 uzunlukları 4,3 metre enleri vardır. Salon 11 metre uzunluğu, 5,5 metre eni vardır. Hapishanenin yüksekliği 3 metredir. Hapishanenin durumu sağlıklı ve sağlam değildir. Odaları rutubetli ve yaşamaya hiç elverişli değildir. Oturmaya uygun değildir. Tamirle ıslah edilmesi mümkün değildir. Hapishanenin durumunun insan sağlığına ve kazanın ihtiyacına uygun olmadığı arz edilmiştir.		

Hapishanenin özel bir adı bulunmamaktadır. Hapishane, Düzce kazasının adı ile bilinmektedir. Bu kazada kadın hapishanesi de mevcuttur. Erkek hapishanesi hükümetin malıdır. Kadın hapishanesi ise 50 kuruş ile kiralanmış bir hanedir. Belge içerisinde 14 Aralık 1913 tarihine ait mahkûm ve tutuklu sayıları verilmiştir. Mahkûm 40 erkek 1 kadın toplamda 41 kişi vardır. Tutuklu olarak 46 erkek 1 kadın toplamda 47 kişi bulunmaktadır. Hapishanenin genel mevcudu ise 88 kişidir. Hapishane hükümet konağının altında değil, konağın avlusundaki müştemilatta yer almaktadır. Hapishane 190 metre karelik bir alana sahiptir. Hapishanede 1 nezaret, 1 tevkifhane ve 2 mahkûm koğuşu ile bir avlu bulunmaktadır. Binanın yüksekliği, eni ve uzunluğu belirtilmiştir. Hapishane çok da sıhhatli ve sağlam değildir. Hapishanenin insan sağlığına uygun olmadığı ve kazanın ihtiyacı için yeterli olmadığı ifade edilmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 152/35 Lef 3)

Düzce kaymakamlığı Düzce hapishanesinin 1914 yılının mart dönemine ait 4 aylık yoklama cetvelini Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir (COA, DH.MB.HPS.M. 15/15 Lef 2). Buna göre hapishaneye ait mahkûm ve tutuklu sayıları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Düzce Hapishanesinin 2 Nisan 1914 Yılına Ait 4 Aylık Yoklama Cetveli

	Mahkûm Miktarı		Açıklama		Tutuklu Miktarı		
	Erk ek	Kadı n	Top lam	İkisi borçtan ve diğerlerinin çeşitli suçlardan mahkûmen mahpus bulunduğu	Erk ek	Kadı n	Toplam
Cinayet							
Cünha	25		25		33	3	36
Kabahat							
Toplam	61						

Mahkûmlardan 25 erkek arasında 2 kişi borçtan diğerleri ise çeşitli suçlardan dolayı tutulmaktadır. Tutuklulardan 33 tanesi

erkek 3 tanesi kadındır. Yapılan yoklamada neticesinde hapishanede toplam 61 kişi bulunduğu tespit edilmiştir. Cinayet ve kabahat suçlarından herhangi bir tutuklu ya da mahkûm bulunmamaktadır. (COA, DH.MB.HPS.M. 15/15 Lef 1)

Tutuklulara verilen gıdalar hususunda da problemler yaşanmıştır. Düzce hapishanesinde bulunan mahkûmlara verilen ekmeklerin ya hazmı mümkün olmayacak kadar kötü verildiği (COA, DH.MB.HPS. 55/82 Lef 2) ya da ekmeklerin hamur halinde pişmemiş bir şekilde verildiği teftiş için gönderilen Numan Bey tarafından 20 Mayıs 1914 tarihinde düzenlenen layihada bildirilmiştir. Bundan dolayı ekmeklerin sağlığa uygun bjr şekilde pişirilmesi ve dağıtılması gerektiğine dair emirler verilmiştir (COA, DH.MB.HPS. 55/82 Lef 3).

Bir diğer yoklama cetveli kaydına 14 Mart 1915 yılında rastlamaktayız. Tablo 6'da bu cetvele ait tutuklu ve mahkûm sayıları verilmiştir.

Tablo 6: 14 Mart 1915 Tarihli Düzce Hapishanesinin 4 Aylık Yoklama Cetveli

	Mahkûm Miktarı		Açıklama		Tutuklu Miktarı		
	Erk ek	Kad ın	Top lam	İkisi kişi borçtan dolayı mahkûm	Erk ek	Kad ın	Toplam
Cinay et					13		13
Cünha	175	11	186				
Kabah at							
Topla m							199

Bu tarihte hapishane mevcudunda ciddi bir artış yaşanmıştır. Mahkûm miktarı toplamda 186 kişidir. Cünha suçundan 175 erkek, 11 kadın bulunmaktadır. Mahkûmlardan cinayet ya da kabahat suçlarından herhangi biri bulunmamaktadır. 13 erkek cinayet suçundan tutuklanmıştır.

Cinayetten kadın bulunmadığı gibi cünha ve kabahat suçundan da kimse tutuklanmamıştır. (COA, DH.MB.HPS.M. 20/40 Lef 6)

1915 yılı temmuz ayına ait Düzce hapishanesinin yoklama cetvelinde cünha suçundan 8 erkek mahkûm vardır. Cinayet ve kabahat suçlarından mahkûm bulunmamaktadır. Tutuklu olarak 6 erkek vardır. Cinayet ve kabahat suçlarından tutuklu olan kimse tespit edilmemiştir (COA, DH.MB.HPS.M. 114/22 Lef 13).

7 Aralık 1915 tarihli yazıda Düzce hapishanesine ait 1915 senesinin temmuz ayının başından ekim ayının sonuna kadar olan 4 aylık yoklama cetvelinde tutuklu ve mahkûmların sayısı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu cetvel aşağıda Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Düzce Hapishanesinin 1915 Yılına Ait 4 Aylık Yoklama Cetveli

	Mahkûm Miktarı		Açıklama		Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet					4	1	5
Cünha	49	1	50		24	1	25
Kabahat							
Toplam	80						

Hapishanede bulunan mahkûmlardan cünha suçundan 49 erkek ve 1 kadın bulunmaktadır. Cinayet ve kabahat suçundan mahkûm olan kimse tespit edilmemiştir. Toplam mahkûm olan kişi sayısı 50’dir. Tutuklularda cinayetten 4 erkek 1 kadın, cünha suçundan 24 erkek 1 kadın vardır. Toplam tutuklu sayısı ise 30’dur. Hapishanenin toplam mevcudu 80 kişidir. (COA, DH.MB.HPS. 156/74 Lef 6) Verilen yoklama cetvellerinden anlaşıldığı üzere suçlular arasında kadınlar azınlıktadır.

1917 yılında Düzce Hapishanesinde müdür, başgardiyan ve gardiyan olmayıp hapishane tamamen jandarma idaresindedir.

Hapishanede 48 kişi bulunmakta ve bunlardan 15 tanesi tevkifhanede, 33 tanesi de hapishanededir. Kişilerin tamamı erkektir. Kadın mahkûm tespit edilmemiştir. 18 yaşından küçük mahkûm yoktur fakat tutuklu olarak 2 çocuk bulunmaktadır. Ceza kanunnamesinin 48 ile 67. Maddelerine göre tutuklu mahkûm ve siyasi suçlardan dolayı herhangi bir suçlu bulunmamaktadır. Ancak mahkûmiyet sürelerini tamamlamaya 6 ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi umuma faydalı işlerde çalıştırılabilecek mahkum olarak 48 kişi bulunmakta ve tamamı çiftçidir (COA, DH.MB.HPS.M. 27/21 Lef 4/1).

1 Kasım 1918 yılında Bolu sancağına bağlı kazaların hapishane yoklama cetvelleri Dahiliye Nezareti'ne takdim edilmiştir. Bu dönemde kazalara ait yoklama cetvellerinde yalnızca Göynük kazasında cünha suçundan mahkûm 5 erkek, tutuklu olarak ise 3 erkek bulunmaktadır. Düzce hapishanesinde ve diğer kazalarda bulunan hapishanelerde suç işleyen kimse tespit edilmemiştir. (COA, DH.MB.HPS. 162/41 Lef 1)

17 Ağustos 1920 tarihinde Adliye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne Düzce hapishanesinin fiziki durumu ve mahkumları hakkında yazı gönderilmiştir. Düzce'de hapishane ve tevkifhane olarak kullanılan 3 koğuştan hiçbirinin dış kapısının bulunmadığı bildirilmiştir. Mevcut kapı, mahkûmların kırıp kaçmamaları için direklerle kapatılmıştır. Giriş ve çıkışlar 40 santimetre uzunluk ve eni olan kapaklı bir pencereden yapıliyordu. İçerisi karanlık ve tavan ile döşemenin arası 2 buçuk metreden ibaret ve 8 metre uzunluğu, 4 metre eni olan her bir koğuşta ayakta olmak üzere 66 mahkûm ve tutuklu bulunduğu ifade edilmiştir. Havalandırması tavan arasında açılan delikten sağlanıyordu. Nefes almaları için avluya çıkarılmalarına imkân yoktu. 3 koğuşun mahkûm ve tutuklunun 66 kişi olmasına göre herkese yatmak için 1 metrekare bile yer düşmemektedir. Dolayısıyla hapishanenin durumu sağlık şartlarına uygun

değildir. Bu durum için acilen tedbir alınması mutasarrıf ve kaymakamlığa bildirilmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 165/94 Lef 1)

Hapishanelerin ihtiyacı olan tadilat ve yenilemelerin yapılmaması mahkûmlar ve tutuklular arasında firarlara sebep olmaktadır. Düzce hapishanesinden Yedikoğlu Mahmut adında bir mahkûm firar etmiş, sonraki gece bir hanenin kapısını kırarak hırsızlık yaptığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine Düzce Jandarma Kumandanı Rüştü Bey yanına aldığı bir miktar asker ile firarının peşine düşmüş, çıkan çatışmada Yedikoğlu Mahmut tüfeğiyle beraber derdest edilmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 5/4 Lef 1) Firar eden bir başka mahkûm ise Çerkesdağ Karyesinden Ali oğlu Ömer'dir. Bu kişi Düzce hapishanesinden firar etmiş ve daha sonra silahlarıyla beraber yakalanmıştır. (COA, DH.EUM.AYS. 21/21 Lef 1)

5. DÜZCE HAPİSHANESİNİN GÖREVLİLERİ

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan hapishanelerin yeri ve fiziki yapısının elverişsiz olmasından sonra en çok problem yaşanan konulardan biri de hapishanenin güvenliği meselesidir. Gardiyanların bu konuda önemi büyüktür. Ancak birçok hapishanede olduğu gibi Düzce hapishanesinde de gardiyan eksikliği yaşanmıştır. Bu durum firarların gerçekleşmesine neden olmuştur.

Bolu mutasarrıfı Dahiliye Nezareti'ne 16 Ekim 1911 tarihinde yazdığı yazıda gardiyan maaşlarının düşük olduğunu ifade etmiştir. En adi amelenin bile yevmiyesi 8-10 kuruş olmasından dolayı gardiyanlara verilen 100 kuruş maaş ile hapishaneye gardiyan bulunamadığını bildirmiştir. Mevcut gardiyanlara düşük maaş verilmesi görevlerini terk etmelerine neden olmuştur. Hapishaneye gardiyan bulunamamasından dolayı hapishanenin kapatılması söz konusudur. Çare olarak gardiyan maaşlarının yükseltilmesine karar verilmiştir. Ancak bu

zam uygulanıncaya kadar vazifelerini terk etmemeleri istenmiştir. Liva Dahilinde bulunan hapishane gardiyanlarının maaşları 100 kuruş olduğu için talep bulunamadığı gibi mülhakattan şikayetler gelmekteydi. Ancak hapishane memurlarının maaşları için verilen tahsisatın arttırılması 1911 yılı için mümkün değildir. Bu gardiyanların maaşları ya gelecek seneden itibaren “maaşa zammı suretiyle” arttırılması ya da verilen ekmeğin bir miktar daha arttırılması konusunda müsaade istenmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 85/13 Lef 2)

Düzce hapishanesinde mahkûm ve tutukluya tayinat verilmemesinden dolayı isyanda bulunmuşlardır. Gardiyanlığa talep olmaması hapishane idaresini zor durumda bırakmıştır. Bu durum adliye nezaretine bildirilmiştir. Mahkûm ve tutuklu tayinatının düzenli olarak ödenmesi ve hapishaneye gardiyan tayin edilmesi Bolu mutasarrıflığından istenmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 97/33 Lef 1)

Düzce hapishanesinde mahkûm ve tutuklular tayinat alamadıkları için isyan etmiş ve gardiyanlığa kimse bulunamadığından dolayı hapishane idaresi yüz üstü kalmıştır. Mutasarrıflığa yapılan müracaattan beklenen sonuç alınamamıştır. Adliye nazırı Aralık 1918 tarihli yazısında, mahkûm ve tutuklu tayinatlarının düzenli olarak ödenmesini ile hapishaneye yeterli maaşla gardiyan tayin edilmesini Dahiliye Nezareti’nden talep etmiştir. (COA, DH.MB.HPS. 97/33 Lef 2) 27 Şubat 1919 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere ocak ayının başından itibaren mahkûmlara ekmek verilmeye başlanmıştır. (COA, DH.MB.HPS. 97/33 Lef 3) Ayrıca boş bulunan gardiyanlığa Rüstem adında birisi tayin edilmiştir. (COA, DH.MB. HPS. 97/33 Lef 4)

Bolu mutasarrıfının 1 Eylül 1919’da Dahiliye’ye yazdığı bir başka yazıda Düzce hapishanesi gardiyanları maaşları az olduğu için istifalarını verdiklerini bildirmiştir. Ve yerine rağbet

olmaması sebebi ile bir başkasını bulmak mümkün olmadığı Düzce Kaymakamı tarafından ifade edilmiştir. Maaşların arttırılması istenmişse de bütçe kanununca belirlenen gardiyan maaşlarının livaca arttırılması mümkün görülmemiştir. Aslında meydana gelen hapis firarları genellikle gardiyan eksikliğinden veya düşük maaşla çalışan gardiyanların vazifesine dikkat etmemesinden dolayı gerçekleşmiştir. Bir amele yevmiyesi 50 kuruş olduğu zamanda bir gardiyanın aylık 100 kuruşa vazifesini yerine getiremeyeceği ve yerine bir adam bulunamayacağı için gardiyan maaşlarının yükseltilmesini istemiştir. (COA, DH.MB.HPS. 94/60 Lef 7)

27 Nisan 1920 yılında Bolu mutasarrıfı vekili, Düzce kazası nisa hapishanesi için Dahiliye Nezareti'nden aylık 500 kuruş talep edilmiştir. Bu paranın 300 kuruşu kira bedeline, 200 kuruşu ise gardiyan maaşına aittir. (COA, DH.MB.HPS. 165/66 Lef 1)

6. SONUÇ

Hapishaneler modern anlamda nefsin ıslahı olarak Avrupa'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde hapis, bir ceza infaz kurumu olmaktan çok muhakeme öncesi tutuklama mekânı veya uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kişilere işledikleri suçlara göre 20. Yüzyılın sonlarına gelinceye kadar hadd, kısas, kürek, prangabentlik, sürgün, organ kesme, iple asma, iple boğma, zindana atma gibi daha çok bedene uygulanan cezalar verilmiştir. Tanzimat'a kadar hapis cezasının uygulandığı söylenemez. Ayrıca bu ceza uygulanmadan evvel bugünkü anlamda hapishane binaları bulunmamaktadır. Hapis cezasının önemi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlamıştır.

II. Abdülhamit döneminde yayımlanan "1880 Hapishaneler Nizamnamesi" ile her kaza, liva ve vilayet

merkezlerinde birer hapishane kurulmasına karar verilmiştir. Düzce Hapishanesi'nin ne zaman açıldığına dair bir bilgi tespit edilememiştir. 1880 Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeler sonucu taşrada hapishanelerin yaygınlaştırılması sebebiyle Düzce Hapishanesi'nin de bu tarihten sonra açıldığı tahmin edilmektedir. Düzce hapishanesi yer sıkıntısından dolayı hükümet konağının zemin katında köhne ve harap haldeydi.

Binadan kaynaklanan sorunlar ve gardiyan eksikliği mahkûmların firar etmelerini kolaylaştırmıştır. Düzce hapishanesi mahkûmları, hapishane duvarını kalayca yıkıp firar teşebbüsünde bulunabilmişlerdir. Bu olay hapishane görevlilerinin ve ona destek veren askeri birliklerin hapishane güvenliğini sağlamakta zorlandıklarını göstermektedir. Düşük maaş verilmesi sebebi ile hapishaneye yeterli sayıda gardiyan bulunmaması ve var olan gardiyanların da görevlerini yerine getirmemeleri bu firarlara davetiye çıkarmıştır.

1915 yılından itibaren Düzce hapishanesinin mahkûm sayısında ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nde mahkûm sayısının artmıştır. Başta mekânsal yetersizlik olmak üzere olumsuz sağlık koşulları, binanın yapısı, personel eksikliği gibi problemler asayiş sorunlarına yol açmıştır. Güvenliğin sağlanması ve hapishanenin onarılması için birçok kere yardım istenmiştir ve devlet problemlere cevap verebilmek için çabalamıştır. Fakat mali yetersizlikler ve devletin içinde bulunduğu durum buna fırsat vermemiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Evr. (DH. EUM. EMN.): 8/6.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş (DH.EUM. AYS): 21/21.

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.): 1/17; 4/18; 5/4; 7/20; 13/27; 13/46; 15/59; 20/23; 38/10; 38/32; 41/46; 46/20; 55/82; 85/13; 94/60; 97/33; 143/20; 147/73; 152/35; 156/74; 162/41; 165/66; 165/94.

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M.): 15/15; 15/25; 20/40; 27/21; 114/22.

II. İnceleme ve Araştırmalar

AKSU, Şener, “Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri”, **Hapishane Kitabı**, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.59-68.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hapis”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.16, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s.54-64.

BİLİRLİ, Tahir, “20. Yüzyılın Başlarında Urfa Hapishanesinin Genel Durumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S.57, Haziran 2018a, s. 92-103.

- BİLİRLİ, Tahir, “20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S.2, 2018b, s.71-96.
- BİLİRLİ, Tahir, “20. Yüzyılın Başlarında Ermenek Hapishanesinin Genel Durumu”, **Ermenek Araştırmaları-1 Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih**, Palet Yayınları, Konya, 2018c.
- BİLİRLİ, Tahir, “Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği”, **History Studies**, C. 11/3, 2019, s.891-913.
- BOZKAYA, Kemal, “Osmanlı’nın Mahbes’ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci”, **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, 2014.
- ÇİÇEN, Ahmet, “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010.
- DEMİRYÜREK, Halim, **Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, Şubat 2019.
- FOUCAULT, Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara, 2015.
- GÖNEN, Yasemin Saner, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı”, **Hapishane Kitabı**, (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 173-181.
- HEYD, Uriel, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, (çev. Selahaddin Eroğlu), **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 26, , S.1, 1984, Ankara, s.633-652.

- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan”, **Zindanlar ve Mahkûmlar**, Babil Yayınları, İstanbul, 2006, s.11-25.
- ÖZKAN, Şebnem, “Türkiye’de Yetişkin Suçluluğu Üzerine Cinsiyetler Arası Bir Karşılaştırma”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı**, İzmir, 1998.
- ÖZTÜRK, Sevcan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ceza Sistemine Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Aydın**, 2014.
- SCHULL, Kent, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar**, (Ed. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006, s.212-238.
- SOFUOĞLU, Ebubekir “Osmanlı Hapishanesinde İslah ve Firar Teşebbüsleri”, (ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Hapishane **Kitabı**, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.163-172.
- ŞEN, Ömer, **Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- TEKİN, Saadet -Sevilay Özkes,” Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, 2008, s.187-201.
- TEKİN, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.29, S.47, 2010, s.83-102.

TEMEL, Mehmet, “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.26, 2009, s.109-135.

YILDI Z, Gültekin, **Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, Kitabevi, İstanbul, 2012.

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE ARAÇ DOĞUMLU DEVLET MEMURLARI (1879-1909)

Tahir BİLİRLİ¹

Enes EKMEKÇİ²

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, öncesinde askeri alanda başlayan reformlar ve bu reformların maliyetleri gelirlerin daha çok arttırılması gerekliliğini ortaya koymuş, bu durum da merkezi idarenin güçlendirilmesini ve böylece kalemiye ve mülkiyede devasa bir büyümeyi beraberinde getirmiştir (Findley 2011:22). Yapılan düzenlemelerin en geniş siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak Tanzimat dönemi ve sonrasında gerçekleştirilmiştir. Bu değişimlerden birisi de devletin yönetim mekanizması olan devlet dairelerinin ihtiyacı olan memurların yetiştirilmesidir.

Osmanlı Devleti memurlar Tanzimat öncesinde usta çıkarık usulü ile temin etmekteydi. Dolayısıyla her bir birim memur yetiştiren birer mektepti. Memur adayları 12 yaşından itibaren kalemlere girip, kitâbet, inşâ ve yazı çeşitlerini öğrenirlerdi. Memurlar ilk memuriyete girdiklerinde 3-5 sene maaş almazlar, daha sonra 1 kuruş ile 10 kuruş arasında değişen bir maaşla *mülazim* olurlardı. Ancak memurların üst kademelere yükselmeleri çok uzun zaman aldığından birçok memur, bunu

¹ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tahirbilirli@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0001-5275-4654.

² Arş. Gör. Enes EKMEKÇİ, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, enesekmekci@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3653-5587.

göze alamayıp memuriyetten ayrılmak zorunda kalırdı. Bunun yanında terfilerde adam kayırma ve iltimas gibi yollara sık sık başvurulması ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin üst kademelere yükselmesine neden olurdu. Bu durum da alt kademedeki memurlar arasında hoşnutsuzluk meydana getirirdi. Ayrıca ehliyetsiz memurlara iş yaptırmak zor olduğundan bürokratik işlerin çoğalmasına da neden oluyordu. Adaletsiz bir durum olan bu durumu çözmek adına 1838 yılında memurların görevde yükselmelerinde imtihan esası getirildi (Akyıldız 1993: 52-54). Güzel yazı ve verilen konuyu kitabet kurallarına göre yazabilmesi kuralı ile adaletsizliklerin önüne geçilmek istenmiş ancak bunda da başarılı olunamamıştır. Memurların yüksek dereceli devlet adamlarının himayesine girmesi, hamileri ile yükselip yine onlarla düşmesi devletin en büyük problemlerinden birisiydi.

Memur yetiştirilmesine yönelik gerçek manada ilk okullar 1838-1839 yıllarında açılan olan Mekteb-i Ma'arif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'dir (Findley 2011:142). Modern bir eğitim merkezleri olarak planlanan bu okullar (Findley 2014:184) öncelikle Bâbîâlî ve Bâb-ı Maliye'nin ihtiyacı olan memurları yetiştirecekti. Daha sonra rüştiye ve darûlma'ârif mektepleri kurulması ile buralardan mezun olan öğrenciler de memura olarak atanmaya başlandı (Akyıldız 1993:56-57). Bunlardan farklı olarak bu okullardan mezun olmayı ancak kendisini bir şekilde geliştiren kişiler de imtihan edilerek memuriyete alınabilmekteydi. Ancak bu durum bazı suistimallere yol açıyor, iltimas ve adam kayırma sonucu mezun olmadan ve imtihan olmadan memuriyete alımların olması, mekteplerde okuyan öğrencilerin aynı yolu deneyerek kısa yoldan memur olma yollarını aramalarına neden oluyordu (Akyıldız 1993:240-241). Rüştiyenin üstünde lise düzeyindeki kurumlara hazırlayıcı devlet okulları anlamında idadilerin ancak 1873'te İstanbul'da kurulurken 1880 sonrasında taşraya yayılmaya başlamıştır (Findley 2011:162).

Memur atamalarında sorunların çözümü ve merkezden yönetilebilmesi adına atılan adımlardan biri de bazı ihtisas komisyonlarının kurulmasıdır. Bunlardan biri de Memurin-i İntihab Komisyonu'dur. Bu komisyon II. Abdülhamid döneminde yapılan birtakım düzenlemeler ile memur atamalarında kontrolü sağlayacak mekanizmanın bir parçası olmuştur (Çetin 2017:93). Osmanlı bürokrasinde çalışan bütün memurların biyografilerinin ve kariyerlerinin kayıt altına alınmaya başlanması 5 Şubat 1879 tarihinde Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun³ kuruluşu ile olmuştur (Çetin 2005:89). Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun 1896 yılında lağvedilmesi ile yerine kurulan Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonu'nun faaliyetleri sonucu 1879-1909 yılları arasında devlet hizmetinde bulunmuş memurların sicilleri kaydedilmiştir (Sarılıdız 2009:134). Siciller Osmanlı Arşivi'nde Sicill-i Ahvâl Defterleri adıyla sıralı bir şekilde toplam 201 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerdeki memur sayısı ise 51.652'dir (Arşiv Rehberi 2010:237).

Sicill-i Ahvâl Defterlerine kaydedilen özet biyografiler, memurların devlet hizmetine ilk girdikleri zaman vermek zorunda oldukları “tercüme-i hâl varakası” denilen matbu bir belge ile tercüme-i hâl varakasına eklenmesi zorunlu bazı resmi evraklar esas alınarak hazırlanırdı. Hâl varakasinda memurun doğum tarihi, baba adı, eğitim durumu, görevleri, eserleri, rütbe ve madalyaları, kazandığı mükafatlar, aldığı cezalarla ilgili cevaplandırılması gereken sorular sorulurdu. Verilen bilgiler resmî belgelerle karşılaştırılarak doğrulanırdı (Sarılıdız 2004:128). Sorulan sorulara verilen cevaplarla memurun kendisi ve ailesi hakkında geniş bilgilere ulaşılabilirken bunların dışında

³ Sicill-i Ahvâl Komisyonu hakkında çıkarılan nizamnameler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Talip Mert “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler I”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, S. 2. İstanbul 2000, s.97-111; Talip Mert “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler II Osmanlı Devleti Sicill-i Ahvâl Dairesiyle Şubelerine Ait Yönetmelik”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, S. 3. İstanbul 2001, s. 41-52.

da kurum yada müdürlüklerin ne zaman kuruldukları veya kaldırıldıkları, bir şehirdeki eğitim kurumlarıyla ilgili bilgilere ve bir şehrin kaza olma tarihi illere bağlanma tarihleri padişah değişiklikleri gibi siyasal olaylarda ve ekonomik gelişmelerde hükümetin memurlar üzerinde ne gibi düzenlemeler yaptıkları, gayrimüslim memurların statüleri ve durumları hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir (Saylan-Gök, 2016 :60).

Bu çalışmada Kastamonu vilayeti Araç kazası doğumlu memurlar inceleme konusu edilmiştir. Araç doğumlu olarak Sicill-i Ahvâl Defterlerinde 22 kayıt tespit edilmiş, Hasan oğlu Mehmed Ağa'nın kaydı iki farklı yerde geçtiğinden toplamda 21 memur kaydı değerlendirilmiştir. Araç doğumlu olan 21 memur isimleri ve arşiv kayıt bilgileri şu şekildedir:

Sıra No	Memur isimleri	Osmanlı Arşivi Kayıt Bilgileri
1	Mustafa Efendi	BOA. DH. SAİDd. 149_03. Sayfa 3.
2	Bekir Efendi	BOA. DH. SAİDd. 176_106. Sayfa 209.
3	Hafız Halil Efendi	BOA. DH. SAİDd. 25_106. Sayfa 209.
4	Mehmet Ruşen Efendi	BOA. DH. SAİDd. 133_124. Sayfa 245.
5	Mehmet Ali Efendi	BOA. DH. SAİDd. 182_64. Sayfa 64.
6	Mahmud Hüsnü Efendi	BOA. DH. SAİDd. 87_239. Sayfa 475.
7	Hüseyin Hüsnü Efendi	BOA. DH. SAİDd. 187_87. Sayfa 86.
8	İsmail Mahir Efendi	BOA. DH. SAİDd. 192_172. Sayfa 172.
9	Mehmed Ağa	BOA. DH. SAİDd. 194_155. Sayfa 307 / BOA. DH. SAİDd. 200_18. Sayfa 33.
10	Mehmed Kâmil Efendi	BOA. DH. SAİDd. 51_66. Sayfa 129.
11	Osman Zühdü Efendi	BOA. DH. SAİDd. 168_250. Sayfa 497.
12	Ali Galip Efendi	BOA. DH. SAİDd. 138_37. Sayfa 71.
13	Salih Sıdkı Efendi	BOA. DH. SAİDd. 131_130. Sayfa 257.
14	Mehmed Efendi	BOA. DH. SAİDd. 32_132. Sayfa 261.
15	Ahmed Mahir Efendi	BOA. DH. SAİDd. 102_79. Sayfa 155.
16	Mehmet Akif Efendi	BOA. DH. SAİDd. 154_163. Sayfa 333.
17	Abdülhamid Efendi	BOA. DH. SAİDd. 166_180. Sayfa 357.
18	İbrahim Rahmi Efendi	BOA. DH. SAİDd. 106_193. Sayfa 382.
19	Ziya Efendi	BOA. DH. SAİDd. 133_59. Sayfa 115.
20	Mehmed Tevfik Efendi	BOA. DH. SAİDd. 169_129. Sayfa 255
21	Mustafa Efendi	BOA. DH. SAİDd. 143_174. Sayfa 343.

Araç kazası doğumlu memurların değerlendirmesine geçmeden önce Araç kazasının özellikle 1850 ve sonrasındaki durumuna kısaca bir değinmekte fayda olacaktır. Günümüzde Araç kuzeyinde Daday, kuzeybatısında Karabük ilçesi Eflani, batısında İhsangazi, güneyinde Çankırı ilçeleri olan Ilgaz, Kurşunlu, Bayramören, ve batısında Karabük ilçeleri olan Ovacık, ve Safranbolu ilçeleri ile çevrili bir konumundadır. Ilgaz Dağı'ndan doğan ve şehrin güneyinden geçen çaya da adını veren Araç, Kastamonu iline bağlı bir ilçedir (Sarıköse, 2020:60).

Araç, Osmanlı Devleti'nde Kastamonu vilayeti merkez sancağa bağlı bir kaza konumundadır. 1868 yılında nahiyelekten kaymakamlık statüsüne geçmiş, 1875 yılında ilk belediye teşkilatı kurulmuştur (Yakupoglu, :52). Kaymakamlık bünyesinde Araç doğumlu memurların çalıştığı ziraat meclisi, maarif meclisi, tapu kâtipliği ve nüfus müdürlüğü birimleri yer almaktadır. Kaymakamlık teşkilatının yanında belediye teşkilatı bünyesinde meclisleri ve üyeleri bulunmaktadır. Bunların dışında telgraf ve posta memuru, vergi toplama işini yapan rüsumat memuru, tahsilat memuru, aşar ve ağnam memuru, tahsildar, mülazım, ambar memuru, orman koruyucusu, orman süvari memuru, orman kereste muharriri, mürur kâtibi, vukuat kâtibi, nüfus idaresi kâtibi görevliler bulunmaktadır. 1880'den sonra Araç'ta Bidayet Mahkemesi'nin açılması ile mahkeme reisi ve üyeleri, kâtibi, müstantık adı verilen sorgu hâkimi, müstantık muavini ve icra mübaşiri görevlileri mevcuttur (Karcı, 2012:141).

Araç kazasında memurlarında eğitim aldıkları ya da daha sonra görev yapacakları eğitim kurumları olarak bir ibtidâî mektep, bir rüştiye mektebi, bir sıbyan mektebi ve bir medrese bulunmaktadır (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1317:294).

2. ARAÇ KAZASI DOĞUMLU MEMURLARIN TOPLUMSAL STATÜLERİ

Memurların kendilerinin ve babalarının unvan, lakap ve baba meslekleri toplumsal statüleri hakkında birçok bilgi vermektedir. Bu bölümde memurların doğum tarihleri, doğum yerleri tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Memurların Doğum Tarihi ve Doğum Yerleri

Memurun Adı	Doğum Tarihi Hicri/Miladi	Doğum Yeri	Memurun Adı	Doğum Tarihi Hicri/Miladi	Doğum Yeri
Mustafa Efendi	1261 / 1845	Mergüze (Afşar) Nahiyesi Canbar Köyü	Ali Galip Efendi	1287 / 1870	Araç Kazası Mâniulhayrat Köyü
Bekir Efendi	1263/1847	Araç Kazası Kıyan Köyü	Salih Sıdkı Efendi	1287 / 1870	Araç Kazası
Hafız Halil Efendi	1269/1852	Araç Kazası Manay Köyü	Mehmed Efendi	12 Muharrem 1289 / 22 Mart 1872	Araç Kazası Karandi Köyü
Mehmet Ruşen Efendi	1274 / 1857-1858	Araç Kazası Sideveli Köyü	Ahmed Mahir Efendi	1290 / 1873	Araç Kazası Balıdvıran Köyü
Mehmet Ali Efendi	1277 / 1860-1861	Araç Kazası Sipahiler Köyü	Mehmet Akif Efendi	1290 / 1873	Araç Kazası Taşpınar Köyü
Mahmud Hüsnü Efendi	1283 / 1866	Araç Kazası Mergüze Köyü	Abdülhamid Efendi	1297 / 1880	Araç Kazası Arac-ı Fevkâni Köyü
Hüseyin Hüsnü Efendi	1284 / 1867	Araç Kazası Akhisar Köyü	İbrahim Rahmi Efendi	1297 / 1880	Araç Kazası Ziperğürz Köyü
İsmail Mahir Efendi	1285 / 1868	Araç Kazası Boyalı Nahiyesi Balcı Köyü	Ziya Efendi	1298 / 1880-1881	Araç Kazası Sarpun Köyü
Mehmed Ağa	1285 / 1868	Araç Kazası Boyalı Köyü	Mehmed Tevfik Efendi	1301 / 1883-1884	Araç Kazası Gülferân Köyü
Mehmed Kâmil Efendi	1286 / 1868	Araç Kazası	Mustafa Efendi	1301 / 1883-1884	Araç Kazası Suray Köyü
Osman Zühdü Efendi	1286 / 1869	Araç Kazası Kavacık Köyü			

Tespit edilen toplam 21 Araç doğumlu memurların isimleri, doğum tarihleri ve doğum yerlerinin bir arada verildiği

tablo 1’de memurların 1845 yılı ile 1894 yılları arasında doğdukları gözlenmektedir. Memur isimlerinden üç Mehmed ve iki Mustafa ismi benzer iken diğer isimler birbirinden farklıdır. 1868 doğumlu Mehmed Efendi, 1872 doğumlu Mehmed Efendi ve 1868 doğumlu Mehmed Ağa benzer isimlerde iseler de 1868 doğumlu Mehmed’in lakabı ağa olması hasebiyle diğer ikisinden ayrılmaktadır. 1845 doğumlu Mustafa Efendi ve 1894 doğumlu Mustafa Efendi isimleri aynı olan diğer memurlardır. Memurlar doğdukları yer itibarıyla genel olarak Araç köylerinden iken sadece Mehmed Kâmil Efendi ile Salih Sıdkı Efendi Araç kaza merkezlidirler. Köylerin hepsi birbirinden farklı olması da ilginç bir tesadüftür. Memurların doğum tarihleri genelde Hicri olarak sadece yıl verilerek kaydedilirken sadece 1289 doğumlu Mehmed Efendi’nin doğumu 12 Muharrem 1289 olarak tam şekilde verilmiştir. Sadece doğum yılı verilen memurların doğum yılları miladiye çevrilirken 1 Recep tarihi esas alınarak çevrilmiş ve böylece ortalama miladi yılı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şecere çalışmaları için oldukça önemli olan sülale veya bölgede nasıl tanındıkları ile ilgili şöhretleri aşağıda tablo 2’de memurların baba adları, baba meslekleri ve babanın şöhreti verilmiştir.

Tablo 2: Memurların Baba Adları, Baba Meslekleri ile Babanın Şöhreti ve Vefat Durumu

Sıra No	Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Babanın şöhreti ve durumu
1	Mustafa Efendi	Ali Efendi	Padişah pehlivani ve Tebdil-i Hümâyûn amelesi	-
2	Bekir Efendi	Ömer Efendi	-	
3	Hafız Halil Efendi	Yusuf Beyzâde Salih Ağa	Şekerci Esnafı	-
4	Mehmet Ruşen Efendi	Beli Gökçeoğlu Mehmed	-	-
5	Mehmet Ali Efendi	Hüseyin Ağa	-	Omuzluoğlu / -
6	Mahmud Hüsnü Efendi	Osman Efendi	-	- / Müteveffâ

7	Hüseyin Hüsnü Efendi	Mehmed Ağa	-	- / Müteveffâ
8	İsmail Mahir Efendi	Mustafa Efendi	-	Balcızâde / -
9	Mehmed Ağa	Hasan Ağa	-	Halayışoğlu / Müteveffâ
10	Mehmed Kâmil Efendi	Salih Ağa	Esnaf	-
11	Osman Zühdü Efendi	Mustafa Ağa	-	Şeyhoğlu / Mmüteveffâ
12	Ali Galip Efendi	Ahmed Ağa	-	-
13	Salih Sıdkı Efendi	İsmail Ağa	-	-
14	Mehmed Efendi	Nuri Ağa	Rençber	-
15	Ahmed Mahir Efendi	Mehmed Efendi	-	Macarzâde / -
16	Mehmet Akif Efendi	Yusuf Efendi	Ziraatçı	- / Müteveffâ
17	Abdülhamid Efendi	İbrahim Ağa	-	Çatalcazâde / Müteveffâ
18	İbrahim Rahmi Efendi	Osman Ağa	Ziraatçı	-
19	Ziya Efendi	Aziz Efendi	Sarpun köyü hatibi	Memişzâde / -
20	Mehmed Tevfik Efendi	Ahmed Efendi	Araç Nüfus memuru	Hatipzâde / -
21	Mustafa Efendi	Abdullah Efendi	Araç Bidayet Mahkemesi azası	-

Araç doğumlu memurların lakaplarında genel olarak “Efendi” ifadesi yer alırken sadece 1868 doğumlu Mehmed “Ağa” lakabı kullanılmıştır. Efendi Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrasında resmi olarak sadece okur yazarlar ile mektep talebelerine verilmiştir (Köprülü, 1994:456). “Ağa” lakabı ise genellikle Tanzimat’tan önce Yeniçeri ocağı zabitlerine verilirken daha sonraları okuyup yazması olmayanlarda hakkında kullanılmaya başlanmıştır (Pakalın,1971:21). Zira bu uygulamayı da burada görmek mümkündür. Çünkü “ağa” lakabını alan memur Mehmed okur yazar değildir. Aynı durum memur babaları içinde değerlendirildiğinde onların da efendi ve ağa unvanlarını görmek mümkündür. Bunların dışında bir unvan kullanılmamıştır. Dokuz memur babası efendi unvanı kullanırken on bir memur babası ağa unvanını kullanmış, Mehmed Ruşen Efendi’nin babasında herhangi bir unvan kullanılmamıştır. Dolayısıyla buradan memur babaları için yarıdan az fazlasının okuma yazmasının olmadığı çıkarılabilmektedir.

Memur babalarının meslekleri değerlendirildiğinde dokuz memur babasının mesleği yer alırken diğerlerinin meslekleri hakkında bir şey yazılmamış. Bunlarda ziraatçi, rençber, esnaf, hatip, nüfus memuru ve mahkeme azası olarak görev yapmaktadır. İçlerinden Mustafa Efendi'nin babası Ali Efendi padişah pehlivanı olması bakımından diğer mesleklerden daha dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Yine memur babalarının kayıt yapıldığı sırada yaşayıp yaşamadığı ile ilgili bilgileri de “müteveffâ” ifadesinden anlıyoruz. Bu ifadenin aldığı memur babaların o sırada yaşamadıkları anlaşılmaktadır. Babanın toplum içinde nasıl tanındıklarını ifade eden şöhret ve lakapları da kişiler hakkında bilgi vermektedir. Araç doğumlu memurların baba şöhretleri sekiz kişi için ifade edilmiştir. Bunlar Omuzluoğlu, Balcızâde, Halayışoğlu, Şeyhoğlu, Macarzâde, Çatalcazâde, Memişzâde ve Hatipzâde olarak kaydedilmiştir.

3. ARAÇ DOĞUMLU MEMURLARIN EĞİTİM DURUMLARI

Araç doğumlu devlet memurları başlangıç eğitimlerini sıbyan ya da sıbyan mekteplerinin yerine kurulan ibtidai mekteplerde ilk eğitimlerini mukaddeme-i ulûm olan dersler olarak yapmışlardır. Ardından ilkökul sonrası ortaokul seviyesine denk gelen rüştiye mekteplerinde mürettep dersler okuyarak bu okullardan aldıkları mezuniyet belgesi olan şهادetnameler olarak mezun olmuşlardır. Rüştiye mekteplerinden sonra okunan idadi mektepleri okumuşlardır. Bazı memurlar genel olarak sıbyan mekteplerinden bazen de rüştiye mekteplerinden sonra çeşitli medreselerde başta Arapça olmak üzere İslami ilimler eğitimi almışlardır. Aşağıda tablo 2’de memurların eğitim durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Araç Doğumlu Memurların Eğitim Durumları

Sıra	Memurun Adı	Aldığı Eğitim ve Bildiği Diller
1	Mustafa Efendi	Mahalle İbtidai mektebinde mukaddemât-ı ulûmu okuduktan sonra Dersaadet'te Mülkiye Rüştiye'sinde mürettep dersleri tahsil etmiştir. Türkçe okuryazardır.
2	Bekir Efendi	İbtidai mektebinde mukaddemât-ı ulûmu tahsil etmiştir. Türkçe kitabet etmektedir.
3	Hafız Halil Efendi	Dersaadet'te Gedikpaşa İbtidai Mektebi'nde mukaddeme-i ulûm-ı diniyeyi, Kapdan İbrahim Paşa Rüştiye Mektebi'nde mürettep ulûm ve fûnûn tahsil ile şehâdetnâme ve Bayezid Camii'nde müderrisin-i kiramdan Hicâbî Mustafa Efendi'den ale'l-usûl ulûm-ı Arabiye'yi kıraat ve ikmal ile icâzetnâme almıştır.
4	Mehmet Ruşen Efendi	Sideveli köyü sıbyan mektebinde Kur'an-ı Kerim, tecvid ve ulûm-ı hâl okuduktan sonra Kastamonu'da Numaniye Medresesi'nde tahsil-i ulûm görerek buradan icâzetnâme almıştır. Türkçe kitabet eder.
5	Mehmet Ali Efendi	Sipahiler köyü sıbyan mektebinde maarif-i ulûm-ı diniyeyi tahsil etmiştir. Türkçe kitâbet etmektedir.
6	Mahmud Hüsnü Efendi	Kastamonu sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulum-ı diniye ve rüştiye mektebinde tedris-i mürettep dersleri, medresede bir miktar Arapça okumuştur. Türkçe okuryazardır
7	Hüseyin Hüsnü Efendi	Araç kazası ibtidai mektebinde mukaddeme-i ulûmu okumuş ardından Kastamonu Münire (Bayraklı) medresesinde ulûm-ı Arabiye'yi tahsil etmiştir. Türkçe kitabet etmektedir.
8	İsmail Mahir Efendi	Boyalı köyünde malûmât-ı ibtidâiye'yi tahsil ettikten sonra 1301/1884'te Kastamonu Darülmuallimi'nden, 1306/1889'da Dersaadet Darülmuallimin'in rüştiye kısmında aliyy'ül-ala derecesinden mezun olmuştur. Arapça ilimlerinden şerh ve akaide kadar birçok ders görmüştür.
9	Mehmed Ağa	Okuyup yazması yoktur.
10	Mehmed Kâmil Efendi	İbtidai ve rüştiye mekteplerinde bir müddet tahsilde bulunmuştur. Türkçe okuryazardır
11	Osman Zühdü Efendi	Kavacık sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulûm-ı diniyeyi okumuş, Araç Rüştiye mektebinde mürettep dersler tahsil ettikten sonra şehadetnâme almıştır. Türkçe kitâbet etmektedir.
12	Ali Galip Efendi	Maniulhayrat köyü sıbyan mektebinde başlangıç ulûm-ı diniyeyi, Araç rüştiye mektebinde mürettep dersler tahsil ettikten sonra 24 Temmuz 1888'de şehadetname almıştır. Hemen ardından medresede bir miktar Arapça okumuştur.
13	Salih Sıdkı Efendi	Araç kazası sıbyan mektebinde mukaddeme-i ulumu-ı diniyeyi okuduktan sonra Beşiktaş Sinan Paşa-yı Atik Medresesi'nde çeşitli dersler (mantığa kadar) ders görmüştür. Türkçe okuryazardır.
14	Mehmed Efendi	Sıbyan mektebinde esas-ı İslamiyet olan mukaddemât-ı ulûm-ı diniyeyi ve rüştiye mektebinde mürettep dersleri okuyup şehadetnâme almıştır. Türkçe okuryazardır.
15	Ahmed Mahir Efendi	Balıdviran köyü sıbyan mektebinde malûmât-ı ibtidâiye'yi, Araç rüştiye mektebinde mürettep dersleri okumuş, 1 Temmuz 1303 / 13 Temmuz 1887 tarihinde şehadetname ile okuldan çıktıktan sonra eğitimine medresede devam ederek burada bir miktar Arapça okumuştur. Türkçe kitabet edebilmektedir.
16	Mehmet Akif Efendi	Kastamonu ibtidai mektebinde ulûm-ı diniyeyi ve Kastamonu Askeri Rüştiye Mektebi'nde dört sene kadar mürettep dersler okumuştur. Kastamonu maliye memurları imtihan komisyonunun yaptığı imtihanında başarılı olarak ala derecede bir şehadetname almıştır. Türkçe okuryazardır.

17	Abdülhamid Efendi	Araç-ı Fevkâni köyü sıbyan ve Araç kazası ibtidai mekteplerinde ulûm-ı diniyeyi, rüştiye mektebinde mürettep dersleri tahsil ettikten sonra 8 Ağustos 1311 / 20 Ağustos 1895 tarihinde ibtidâi ve 19 Temmuz 1314 / 31 Temmuz 1898 tarihinde alıyyü'l-a'lâ derecesinde rüştiye şهادetnamesi almıştır. Ayrıca medresede bir miktar Arapça okumuştur.
18	İbrahim Rahmi Efendi	Darüşşafaka'da beş sene okuduktan sonra maruz kaldığı hastalıktan dolayı iki sene kadar eğitim hayatı uzamış, bu iki sene içinde imtihanlara girmediğinden kaydı okul yönetimi tarafından silinmiştir. Türkçe okuryazardır
19	Ziya Efendi	Araç ibtidai mektebinde mukaddeme-i ulûmu, rüştiye mektebinde mürettep dersleri tahsil ederek iki adet şهادetname almıştır. Türkçe okuryazardır.
20	Mehmed Tefvik Efendi	İbtidai mektepte mukaddeme-i ulûmu okuduktan sonra Araç Rüştiye mektebi ile Kastamonu idadi mektebinde mürettep dersler olan ulûm ve fûn tahsil ve ikmal ederek alıyyü'l-a'lâ derecesinde 31 Temmuz 1314 / 12 Ağustos 1898 ve 25 Ağustos 1318 / 7 Eylül 1902 tarihli şهادetnameler almıştır. Ayrıca iki sene hukuk mektebine devam etmiştir. Türkçe kitabet eder, Arapça Farsça ile Fransızca ve Ermeniceye aşina olduğu tercüme-i hâlinde ifade edilmiştir
21	Mustafa Efendi	Mahalle ibtidai mektebinde mukaddemât-ı ulumu ve rüştiye mektebinde mürettep dersleri tahsil ettikten sonra şهادetname almıştır. Türkçe okuryazardır.

Araç kazası doğumlu memurların içinde sadece Mehmed Ağa okur yazar değildir. Osmanlı Devleti'nde okur yazar olmayan kişiler için kullanılan “ağa” lakabı Mehmed içinde kullanılmıştır. Mehmed Ağa'nın dışındaki memurlar en az sıbyan/ibtidâî mektebi mezunlarıdır. Memurlar sıbyan mekteplerini genel olarak doğdukları köy veya mahallede okumuşlardır. Kaza dışında Hafız Hali Efendi Dersaadet Gedikpaşa ibtidâî mektebinde, Mahmud Hüsnü Efendi ile Mehmed Akif Efendi Kastamonu sıbyan mekteplerinde eğitim görmüşlerdir. İbrahim Rahmi Efendi'nin eğitim hakkında teferruatlı bilgi verilmemiş, sadece Darüşşafaka'da beş yıl okuduğu yer alırken İbrahim Rahmi Efendi hastalığı sebebi ile eğitimine devam edememiştir.

Sadece ibtidâî mektebi okuyan memurlar Bekir Efendi ile Mehmed Ali Efendi'dir. Medrese eğitimi alan yedi memur ise şunlardır: Mehmed Ruşen Efendi, Mahmud Hüsnü Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, Ali Galip Efendi, Salih Sıdkı Efendi, Ahmed Mahir Efendi ve Abdülhamid Efendi'dir. Hafız Halil Efendi medrese dışında Bayezid Camii müderrislerinde Hicâbî

Mustafa Efendi'den Arapça dersler almıştır. Rüştîye mektebinden sonra idadi mektebi okuyan sadece Mehmed Tevfik Efendi olup okuduğu okul Kastamonu idadi mektebidir.

Sıbyan, rüştîye, medrese ve idadi mekteplerin dışında farklı olarak Mehmed Akif Efendi Kastamonu Askeri rüştîyesinde ve İsmail Mahir Efendi Dersaadet Darülmuaallimin rüştîyesinde eğitim almışlardır.

Sicil-i Ahvâl Talimat-ı Umumiyesi'nin 6. maddesine göre memurların hal tercümeleri oluşturulurken hangi lisanları okuyup yazabildikleri belirtilmiştir. Şayet okuma yazma becerisi yok ise o lisanlarla konuşup yazarmı denmeyi, aşınayım, o dillere alışkanlığım var, anlarım gibi ifadeler kullanılmıştır (Mert 2000:100). Araç doğumlu memurların hal tercümelerinde genel olarak okuryazardır veya kitabet eder ifadeleri yer almıştır. Araç doğumlu memurların mekteplerde aldıkları dil eğitimleri genel olarak Türkçe olup bu alanda okuryazar olmuşlardır. Medrese eğitimi alan memurlar Arapça eğitimi almışlardır. Memurlar içinde dil bilme bakımından ve alışı eğitim bakımından diğer memurlardan ayrılan Mehmed Tevfik Efendi'dir. Mehmed Tevfik Efendi diğer memurlardan farklı olarak idadi mektebinden önceki mezun olduğu mektepler gibi üstün başarı ile mezun olmuştur. Aynı zamanda hukuk eğitimi de alan Tevfik Efendi Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice bilmektedir.

4. ARAÇ DOĞUMLU MEMURLARIN MESLEKİ DURUMLARI

Osmanlı Devleti'nde memurların atama, terfi ve azil durumları belirli kurallar dahilinde yapılmaktadır. Memurlar ilk olarak aday memur statüsünde süresi bir yıldan üç yıla kadar değişen stajerlik dönemi olan mülazemetlik ile başlamaktadır. Böylece memur bir süre denenmiş ardından asaleti tasdik edilmiştir. Memur görevden ayrıldıktan sonra başka bir kaleme

geçtiğinde yeni mülazemetlik dönemi geçirmiştir. Mülazemetlik döneminde memur şakirt veya çırak olarak adlandırılmıştır. Memurların terfileri de zamana, mesleğindeki başarı ve uyumuna bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Maaşları da zaman ve terfilerine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Ancak çeşitli tarihlerde yapılan *tensîk-i maâşât* kararâmeleri⁴ ile memurların maaşlarında kesintiler yapılmıştır. Başarılı memurlar terfi, maaş artışı, nişan ve madalya gibi ödüllerle ödüllendirilmişlerdir.

Araç kazası doğumlu memurların meslekleri aşağıdaki tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Araç Kazası Doğumlu Memurların Meslekleri

Sıra No	Memurun Adı	Mesleği	Sıra No	Memurun Adı	Mesleği
1	Mustafa Efendi	Tebdil-i Hümâyûn kayıkçısı, Mabeyn-i Hümâyûn hademesi	12	Ali Galip Efendi	Ziraat Bankası memuru, vergi memuru
2	Bekir Efendi	Tebhirhane görevlisi	13	Salih Sıdkı Efendi	Seyyar ölçüm memuru
3	Hafız Halil Efendi	Kâtip	14	Mehmed Efendi	Tahrirat memuru
4	Mehmet Ruşen Efendi	Muallim	15	Ahmed Mahir Efendi	Vergi memuru, Ziraat Bankası memuru
5	Mehmet Ali Efendi	Jandarma	16	Mehmet Akif Efendi	Vergi tahsildar memuru
6	Mahmud Hüsnü Efendi	Kâtip, sandık emini	17	Abdülhamid Efendi	Vergi memuru
7	Hüseyin Hüsnü Efendi	Polis	18	İbrahim Rahmi Efendi	Seyyar ölçüm memuru
8	İsmail Mahir Efendi	Muallim, Kastamonu mebusu	19	Ziya Efendi	Seyis, Kağıthane Hastanesi kitâbet memuru
9	Mehmed Ağa	Hademe	20	Mehmed Tevfik Efendi	Tahrirât memuru
10	Mehmed Kâmil Efendi	Tapu kâtibi	21	Mustafa Efendi	Hazine-i Hassa Mefrûşât kalemi memuru
11	Osman Zühdü Efendi	Gardiyan			

⁴ Erkan Tural Son Dönem Osmanlı Bürokrasi adlı kitabının “Osmanlı Memurunun Tensikatla İmtihani” bölümünde memurların maaşlarında yapılan indirimler ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir (Tural 2016:73-152).

Araç kazası doğumlu memurlar meslekleri değerlendirildiğinde birbirinden farklı birçok meslekte görev yaptıkları görülmektedir. İçlerinden Bekir Efendi'nin görevi diğer memurların görevlerinden farklılık arz etmektedir. Bekir Efendi buğu veya buharla temizlik yapılan karantina çamaşırhanesinde görev yapmıştır. İsmail Mahir Efendi ise muallimlik yaptıktan sonra Kasım 1908 seçimlerinde Kastamonu mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. Aşağıdaki tablo 4'te Araç doğumlu memurların görevleri, görev yerleri ve aldıkları maaşlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Tablo 4. Araç Doğumlu Memurların Mesleki Durumları

Sıra	Memurun Adı	Memurların bulundukları görevler ve aldıkları maaşlar
1	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi 19 Aralık 1860 tarihinde 250 kuruş maaşla Tebdil-i Hümayûn kayığına girmiştir. 29 Haziran 1872'de maaşı 500 kuruşa yükselmiş, 10 Temmuz 1873'te Kastamonu sancağı emvalinden alınmak üzere Maliye Hazinesi'nden 250 kuruşla چراغ buyurulmuştur. 31 Temmuz 1877'de maaşının 50 kuruşu ve 14 Eylül 1879'da öşri bi't-tenzil kusuru 129 kuruş günlük almaktadır. 9 Temmuz 1882'de 800 kuruş maaşla Mabeyn-i Hümayûn hademeliğine tayin edilmiştir. 13 Nisan 1883'te maaşıyla kiler-i Hümayûn'a nakledilmiştir. 14 Ekim 1900 tarihinde maaşı 1.000 kuruşa yükselmiştir
2	Bekir Efendi	16 Nisan 1895'te 550 kuruş maaşla Üsküdar Tebhirhanesi (Mikroplu eşyanın buğu ile temizlendiği yer) birinci sınıf memurluğuna tayin edilmiştir. 16 Ağustos 1900'de maaşı 500 kuruşa yükselmiş, görevi sırasında sarhoş olarak bulunması sebebiyle 15 Eylül 1910 tarihinde azledilmiştir.
3	Hafız Halil Efendi	23 Ağustos 1871'de 19 yaşında Hazine-i Hassa-i Şâhâne (...) Kalemî'ne mülâzemetle işe başlamıştır. 13 Eylül 1872'de 60 kuruş maaşa nail olmuştur. Aynı yılın 13 Şubat 1873 tarihinde maaşına 60 kuruş zam yapılmıştır. 1 Elim 1875 tarihinden itibaren Ramazaniye olarak on vukıyye ravgan-ı sade, 20 vukıyye erz (pirinç), beş vukıyye şeker, 10 vukıyye rîk ? hasılı tahsis edilmiştir. 14 Mart 1876'da 60 ve 13 Ekim 1876'da 90 kuruş, 15 Şubat 1877'de 15 kuruş zamlı maaşı 285 kuruşa yükselmiştir. 9 Eylül 1877'de Ramazaniye olarak 15 vukıyye ravgan-ı sade, 20 vukıyye erz, 10 vukıyye şeker, 10 vukıyye dakikaya (un) yükseltilmiştir. 14 Kasım 1877'de 435 kuruş maaşla Hazine-i Hassa Tahsilat Kalemî'ne nakledilmiştir. 29 Ağustos 1878'de umum sırasında Ramazaniyesi kesilmiştir. 14 Eylül 1879'da mevcut maaşla günlük 100 dirhem Keşt ?

		tayini ile Sergi Kalemi'ne geçmiştir. 14 Mart 1880 de teşkilatta lahm (et) tayini kesilerek 700 kuruş maaşla Vezne kitabetine memur olmuştur. 14 Mart 1881'de maaşı 950 kuruşa yükseltilmiştir. 31 Temmuz 1883'te maaşı 1500 kuruşa yükselmiştir. 22 Nisan 1885'te maaşı 1600 kuruşa, 8 Temmuz 1887'de 1750 kuruşa ulaşmıştır. 28 Ağustos 1888'de 2000 kuruş maaşla Hazine-i Hassa baş veznedarlığına nakledilmiştir. 19 Kasım 1893 tarihinde maaşı 2.500 kuruşa yükseltilmiştir. 13 Mart 1897'de icra edilen tensikat-ı umumide 2.375 kuruşa indirilmiştir. 6 Eylül 1898'de 2.750 kuruşa yükselmiştir. Maaşı 27 Ocak 1901'de 3.250 kuruşa yükselmiştir. Hafız Halil Efendi 13 Ekim 1897'de Harem-i Hümayûn harem ağaları vakıf sandığından tahsis edilen 200 kuruş maaş, 20 Haziran 1906'da 350 kuruşa yükseltilmiştir. 29 Kasım 1906'da 3.750 kuruşa, 4 Şubat 1907'de 4.250 kuruşa yükseltilmiştir.
4	Mehmet Ruşen Efendi	28 Ocak 1890 tarihinde 250 kuruş maaşla Taşköprü Rüştîye Mektebi muallimliğine tayin edilmiştir.
5	Mehmet Ali Efendi	13 Eylül 1888 tarihinde Kastamonu Jandarma Taburu Süvari neferliğine 100 kuruş maaş ve ayrıca uygun görülerek bir çift ekmek ve yarım bedel ile tayin (askere verilen erzak ve yiyecek) ve 13 Ekim 1888'de onbaşıhğa terfi etmiştir. 7 Haziran 1902'de bu maaşıyla üçüncü komiserliğe terfi etmiştir. 23 Ekim 1909'da icra kılınan tensikât-ı umumide, vilayet tensik komisyonu kararıyla 600 kuruş maaşlı üçüncü komiserliği kaldırılmış ancak 1325/1909 senesi muvâzene-i umûmiyesi gereğince 14 Ağustos 1909 tarihinden itibaren yine 600 kuruş maaş almaya başlamıştır. Mehmed Akif Efendi görevi dolayısıyla Sinop, İnebolu, Daday, Safranbolu, Tosya, Araç, Çankırı kazalarında bulunmuş buralarda güzel hizmetlerde bulunmuştur. Daday, Safranbolu ve İnebolu kazalarında zabıta görevlileri ile beraber müdde-i umûmî muavinliği vekaleti görevini yerine getirmiştir.
6	Mahmud Hüsnü Efendi	Mart 1882 tarihinde 16 yaşında Kastamonu vilayet mektûbî kaleminde mülazemetle işe başlamıştır. 8 Mayıs 1298'de 25 kuruşa nail olmuştur. Maaşı 14 Temmuz 1882'de 30 kuruşa yükselmiş, 13 Nisan 1883'te 150 kuruş maaşla Kastamonu vilayet merkezinde bulunan duhan fabrika kitabetine nakledilmiştir. 13 Aralık 1883 tarihinde bu fabrikanın kapatılması ile açıkta kalmıştır. 12 Ağustos 1886'da 500 kuruş maktu ücretle Kuzyaka nahiyesi aşar kitabetine memur olarak tayin edilmiştir. Burada vazifesini tamamladıktan sonra 14 Kasım 1886'da 135 kuruş maaşla Kuzyaka nahiyesi tahrirat kitabetine memur olmuştur. 27 Eylül 1891'de Kuzyaka müdiriyetinin görevine devam etmeme ithamı üzerine kitabetteki görevine başka birisi tayin edildiğinden görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 22 Mayıs 1894 tarihinde 200 kuruş maaşla Kastamonu

Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar

		belediye sandık emniyetine tayin edilmiştir. 27 Temmuz 1895'te bu görevinden istifa ederek ayrılmıştır. 13 Ekim 1897 tarihinde 135 kuruş maaşla Kuzyaka nahiyesi kitabetine tayin edilmiştir.
7	Hüseyin Hüsnü Efendi	5 Ocak 1890 tarihinde askeri hizmete alınmış, 14 Ekim 1893'te terhis edilmiştir. 21 Temmuz 1902 tarihinde 200 kuruş maaşla Kastamonu polis memurluğuna tayin edilmiştir. Tensikât-ı Umûmî'de Vilayet Tensik Komisyonu kararıyla 6 Ekim 1909 tarihinde memurluğunun kaldırılmasından dolayı 1325/1909 senesi muvâzene-i umûmiye kanunun gereğinde 14 Ağustos 1909 tarihinden itibaren maaşı 400 kuruşa yükselmiştir.
8	İsmail Mahir Efendi	1 Nisan 1886 tarihinde maaşı ahali tarafından karşılanmak şartı ile 200 kuruşla Ayancık ibtidai mektebi muallimliğine tayin edilmiştir. 2 Nisan 1887'de bu vazifesini terk etmiştir. 5 Temmuz 1890'da 750 kuruş maaşla Selanik Darülmuallimin ibtidai mektebine muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. 19 Ekim 1892 tarihinde tahsis edilen 600 kuruş maaşla aynı okulun muallimliğine devam etmiştir. 13 Mart 1897'de maaşı %10 kesilerek 540 kuruşa indirilmiştir. 9 Ekim 1897 tarihinde yine 150 kuruş maaşla Selanik iptidai mektebinin hesab-ı nazari muallimliği kendisine ilave olarak verilmiştir. 14 Mart 1904 tarihinde maaşına 160 kuruş zam yapılarak maaşı 850 kuruşa yükseltilmiştir. 14 Mart 1904'te 320 kuruş maaşla Selanik askeri rüştiyesi Farsça muallimliği, 28 Haziran 1906'da 800 kuruş maaşla Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi müdüriyeti ilave olarak uhdesine verilmiştir. 14 Eylül 1908'de Sanayi Mektebi müdürlüğünden ve Kastamonu mebusu olarak seçilmesinden dolayı 14 Kasım 1908 tarihinde Darülmuallimin muallimliği ile Farsça muallimliğinden ayrılmıştır
9	Mehmed Ağa	19 Ağustos 1907 tarihinde mülazemetle teberdârân-ı Hassa (Baltacı) mesleğine dahil olmuştur. 14 Ocak 1908'de emsalleri gibi Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'nden verilmek üzere 60 kuruş vazife ile 14 Kasım 1909 tarihinden itibaren mezkûr maaşı hazine-i hassadan verilmiştir. 28 Ağustos 1910 tarihinde 200 kuruş maaşla bevvâbân-ı (kapıcılar) Hümayûn hademesi mesleğine nakledilmiştir.
10	Mehmed Kâmil Efendi	23 Eylül 1887 tarihinde 19 yaşında Defter-i Hâkânî Nezâreti tatbik kalemine mülazemetle başlamıştır. 13 Ekim 1888'de 100 kuruş maaşla İzmid sancağı havalisinde meskûn muhacir köylerinin sınırlarının ve arazilerinin belirlenmesi fırka-i seyyare muharrirliğine tayin edilmiştir. 13 Temmuz 1889'da 200 kuruş maaşla İzmid Defter-i Hâkânî kalemi ikinci kitabetine tayin edilmiştir. Bu görevleri sırasında yapmış olduğu güzel hizmetler birimlerine tasdik edilmiştir. Mehmed Kâmil Efendi 31 Ocak 1894 tarihinde aidaatla Geyve kazası tapu kitabetine girmiş, 18 Mayıs 1895'te 760 kuruş maaşla Ertuğrul Sancağı Defter-i Hâkânî

Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar

		memuriyetine nakledilmiş ve 28 Mayıs 1895'te yeni görevine başlamıştır. 13 Mart 1897 tarihinde maaşı icra edilen tensikât-ı umumiye 684 kuruşa indirilmiştir. 2 Aralık 1896 tarihinde hakkındaki iddialar üzerine işinden el çektirilmiştir. Ancak 11 Ocak 1897 tarihinde Defter-i Hâkânî Nezâreti tarafından işine tekrar geri dönmesine karar verilmiştir. Hakkındaki bir başka suçlamadan da 14 Nisan 1904 tarihinde beraat etmiştir. Mehmed Efendi her ne kadar temyiz mahkemesinde aklanıp tekrar memuriyetine dönmüş olsa da aynı yerde göreve başlaması mahallince doğru bulunmayıp yerinin değiştirilmesi lüzumu Ertuğrul Sancağı mutasarrıflığından Hüdavendigâr Vilayeti ve Defter-i Hâkânî Nezareti'nden istenmiştir. Defter-i Hâkânî Nezareti, Mehmed Efendi'nin 24 Aralık 1904 tarihinde 680 kuruş maaşla Cebel-i Bereket Defter-i Hâkânî memuriyetine nakledilmesine karar verilmiştir.
11	Osman Zühdü Efendi	1 Eylül 1902 tarihinde aylık 100 kuruş maaşla Araç hapishanesi gardiyanlığına tayin edilmiş ancak hakkındaki şikayetler üzerine 1 Ağustos 1904'te işinden el çektirilmiştir. Fakat şikâyeti üzerine yapılan tahkikat neticesinde şikayetlerin asılsız olduğu dolayısıyla masum olduğu ortaya çıkması ile 19 Aralık 1904 tarihinde geri memuriyetine iade edilmiştir. 18 Aralık 1905 tarihinde 125 kuruş maaşla Araç nüfus kitabetine tayin edilmiş, 14 Aralık 1908 tarihinde 180 kuruş maaşla Araç tahrirat kitabetine nakledilmiştir.
12	Ali Galip Efendi	15 Ocak 1891 tarihinde Araç Ziraat Bankası sandığına mülazemetle girmiş, bu esnada 19 Şubat 1892'de 395 ve 24 Ocak 1895'te 350 kuruş maktu ücretle Araç ta'dât-ı ağnam kol muharrerliğine tayin edilmiştir. Bu görevi son bulunca bankadaki işine geri dönmüştür. 13 Ekim 1895 tarihinden 15 Ocak 1896'ya kadar 200 kuruş yarım maaşla merkez kaza sabık sandığı muhasebe kitabeti vekaletinde bulunmuştur. 11 Aralık 1895 tarihinde 300 kuruş maaşla ağnam ta'dâd, 23 Temmuz 1896'da 550 kuruş ücretle aşar emanetine, 1 Şubat 1897'de 350 kuruş ücretle ağnam ta'dâta, 14 Ağustos 1897'de 500 kuruş ücretle aşar emanetine, 5 Mart 1898'de 350 kuruş ücretle ağnam ta'dâd muharrerliğine, 15 Ağustos 1898'de 400 kuruş ücretle Deve Sultan Vakfı müşirliğine, 6 Şubat 1899 tarihinde 250 kuruş maaşla Çerkeş Ziraat Bankası sandık muhasebe kitabeti refakatine tayin edilmiştir. Ali Galip Efendi 15 Ekim 1902 tarihinde 400 kuruş maaşla Daday kazası Ziraat Bankası sandık muhasebe kitabetine atanmıştır.
13	Salih Sıdkı Efendi	26 Haziran 1900 tarihinde 300 kuruş maaşla Ankara vilayeti merkez kazasında tadilât-ı umumiye birinci seyyar fırkası mesahlığına tayin edilmiştir.
14	Mehmed Efendi	20 Temmuz 1888 tarihinde 16 yaşında mülazemetle Araç kazası tahrirat kalemine girmiş, üzerinden bir ay geçtikten sonra 450 kuruş maktu ücret ile geçici olarak kaza aşar

Tarih Alanında Akademik Analiz ve Tartışmalar

		kalemde ve 10 Mart 1889'dan itibaren 500 kuruş yine maktu ücret ile ağnam kol kitabette bir süre istihdam edilmiştir. 17 Ekim 1889 tarihinde 125 kuruş maaşla Araç nüfus kitabetine tayin edilmiştir.
15	Ahmed Mahir Efendi	13 Haziran 1888 tarihinde Ahmed Mahir Efendi 15 yaşında Araç mal kalemine mülazemetle girmiş, bu esnada Mart 1890 senesinde 500 kuruş maktu ücret ile bir buçuk ay müddetle Araç kazası ağnam kitabette görev yapmıştır. 8 Ekim 1893 tarihinde 100 kuruş yarım maaşla Araç mal müdürü vekâletine tayin edilmiştir. 10 Mayıs 1895 tarihinde 400 kuruş maaşla Araç Ziraat Bankası sandık muhasebe kitabetine memuriyeti tahvil edilmiştir.
16	Mehmet Akif Efendi	13 Ocak 1899 tarihinde 250 kuruş maaşla Kastamonu merkez kazası süvari tahsildarlığına tayin edilmiştir. 16 Eylül 1902'de 300 kuruş aidat ile on beşinci daire-i süvari tahsildarlığına, 13 Nisan 1907 tarihinde aylık 400 kuruş aidatla Araç kazası tahsil memurluğuna başlamıştır. 16 Mart 1908'de harcırah mukabili olarak başkaca maktuân 100 kuruş verilmek üzere 400 kuruş maaş tahsis edilmiştir.
17	Abdülhamid Efendi	9 Ağustos 1898 tarihinde Araç Ziraat Bankası sandığına mülazemetle girmiş bu esnada ve 1316 ve 1317 sene-i maliyelerinde, miladi 1900 ve 1901 yıllarında, dörder yüz kuruş ücret-i maktua ile merkez kaza ağnam ta'dad kolu kâtiplerinde istihdam edilmiştir. 30 Haziran 1902 tarihinde usul gereği yerine başka birisi geçince kendisi 250 kuruş maaşla Araç Ziraat Bankası muhasebe kitabeti refâkatine tayin edilmiştir.
18	İbrahim Rahmi Efendi	19 Ağustos 1900 tarihinde 300 kuruş maaşla Sivas vilayeti merkez kazası tadilat-ı umûmiye ikinci seyyar fırkası mesahlığına (Ev, arazi vb. şeyleri ölçme) tayin edilmiştir. İbrahim Rahmi Efendi 18 Ocak 1903'te 350 kuruş maaşla Sivas tahrir birinci seyyar fırkası mukayyetliğine nakledilmiş ise de bu görevin kaldırılması sebebi ile 13 Eylül 1903 tarihinde görevinden ayrılmıştır.
19	Ziya Efendi	14 Nisan 1900 tarihinde İstabl-ı Amire idaresine mülazemetle girmiş, aylık 60 kuruş maaşla geçici olarak Kağıthane Hastahane-i Hümayûn kitabetine tayin edilmiştir. 13 Eylül 1900'de aylık 60 kuruş maaşla İstabl-ı Amire'de seyislik mesleğine girmiştir. 13 Mayıs 1901'de yine Kağıthane Hastahanesi kitabetinden çeşitli masrafları için almakta olduğu 60 kuruşu kesilerek maaşı 100 kuruşa yükseltilerek İstabl-ı Amire idare kalemi ketebesine nakledilmiştir. Ziya Efendi'nin maaşı 2 Haziran 1902'de 200 kuruşa, 4 Ocak 1904'te 350 kuruşa yükselmiştir. 9 Eylül 1906'da 450 kuruşa, 29 Kasım 1906'da 550 kuruşa yükselmiştir. 27 Nisan 1909 tarihinde saltanat değişikliği sebebiyle icra edilen tensikatta işten çıkarılmıştır.
20	Mehmed Tefik Efendi	24 Ocak 1907 tarihinde 180 kuruş maaşla Araç kazası tahrirat kalemine tayin edilmiş, bu maaşla beraber becayiş yoluyla Tosya kazası tahrirat kitabetine nakledildiğinden 1 Şubat 1908 tarihinde Araç'tan ayrılmıştır. 2 Mart 1908'de

		Tosya'da vazifesine başlamış, 24 Nisan 1908'de görevinden istifa etmiştir. 24 Şubat 1909 tarihinde 400 kuruş maaşla Kuzyaka nahiyesi müdüriyetine tayin edilmiştir.
21	Mustafa Efendi	13 Kasım 1901 tarihinde Hazine-i Hassa Mefrûsât-ı Hümâyûn kalemine mülâzemetle başlamıştır. 8 Ocak 1902'de 100 kuruş maaşa nail olmuştur. 24 Şubat 1902'de maaşı 150 kuruşa yükselmiştir. 8 Ekim 1904'te maaşı 300 kuruşa, 30 Aralık 1906'da 450 kuruşa yükselmiştir.

Araç kazası doğumlu memurların işe başlama yaşlarında farklılıklar vardır. En genç olarak Ali oğlu Mustafa Efendi ile Ahmed Mahir Efendi 15 yaşında işe başlarken, Bekir Efendi memurlar içinde 48 yaşında işe başlayan en yaşlı memur olmuştur. 21 memurun 11'i 20 ve altı yaşlarda işe başlarken diğer dokuz memur 21-48 yaş aralığında işe başlamışlardır. Bu bilgiler tamamen sicil kayıt defterlerinde verilen bilgiler doğrultusunda verilen bilgilerdir. Dolayısıyla kaydedilmeyen bilgiler olduğu düşünülürse bu bilgilerin kesin bilgiler olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır.

Memurların işe başlama şekillerinde de farklılıklar mevcuttur. Bazı memurlar mülâzemetle (stajyer) olarak işe başlarken bazıları da muvazzaf (kadrolu) olarak işe başlamışlardır. Mülâzemetle işe başlayan memurlar şunlardır: Hafız Halil Efendi, Mahmud Hüsnü Efendi, Mehmed Ağa, Mehmed Kâmil Efendi, Ali Galip Efendi, Nuri oğlu Mehmed Efendi, Ahmed Mahir Efendi, Abdülhamid Efendi, Ziya Efendi ve Abdullah oğlu Mustafa Efendi'dir. Bu memurların işe başlama yaş aralıkları 15-21 iken sadece Mehmed Ağa'nın yaşı bunlardan oldukça farklıdır. Mehmed Ağa okuma yazma bilmeyen birisi olarak 39 yaşında mülâzemetle işe başlamıştır. Muvazzaf olarak işe başlayan memurların mülâzemetle işe başlamadıkları anlamına gelmez. Yukarıda ifade edildiği gibi veriler sicil defterlerine yapılan kayıtlar üzerinden yapılmaktadır. Yine bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Memurların aldıkları maaşlar ise görev yaptıkları yıllara ve görevlerine göre farklılık arz etmektedir. Genel olarak maaşlar 60 kuruşla ile 500 kuruş arasında farklılaşmaktadır. Üç memur ise

aldıkları maaşlar bakımında bu fiyat aralığı dışında kalmaktadır. Bu memurlar ise Ali oğlu Mustafa Efendi, Hafız Halil Efendi ve Mehmed Kâmil Efendi'dir. Bunların da içinde Hafız Halil Efendi hemen göze batmaktadır. 60 kuruş ile başlayan Hafız Halil Efendi meslek hayatına birçok rütbe ve nişan sığdırmış dolayısıyla bu durum maaşına da yansımıştır. Aldığı maaş 4.250 kuruşa kadar yükselmiştir.

Bazı memurların ilk başladıkları görevi ve görev yeri daha sonra çeşitli sebeplerle değişmiştir. Bu sebepler ise görev değişikliği, istifa, tayin, terfi, görev süresinin dolması, memurluğun kaldırılması ve işten el çektirmedir. Memurlar içinde bulunduğu görevinden el çektirilen tek kişi görev sırasında sarhoş olduğu gerekçesi ile Bekir Efendi'dir. Ziya Efendi ise 1909 yılında yaşanan saltanat değişikliğinde yapılan düzenlemede işten çıkarılmıştır. İbrahim Rahmi Efendi 1903 yılında yaptığı işin lağvedilmesi üzerine işsiz kalmıştır. Mehmed Kâmil Efendi hakkındaki iki farklı şikâyet üzerine yapılan mahkemelerde işinden iki kere azledilmiş ancak üst mahkemenin verdiği kararlarla geri işine iade edilmiştir.

Sicil-i Ahval Defterlerinde memurların aldıkları cezalar, haklarında yapılan soruşturmalar ve mahkeme edilip edilmedikleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Araç doğumlu memurların geneli bulundukları vazifeleri layığı ile yerine getirir iken sadece tapu kâtipliği yapan Mehmed Kâmil Efendi iki kez hakkındaki iddialar üzerine mahkeme edilmiştir. Birincisinde işindeki usulsüzlükler gerekçesi ile mahkeme edilirken ikincisinde zimmetine para geçirdiği gerekçesi ile soruşturma geçirmiştir. Mehmed Kâmil Efendi, her ikisinden de ceza almasına rağmen şikâyeti üzerine yapılan yeni yargılamalarda, öncesinde verilen cezalar iptal edilerek memuriyetine geri dönmüştür.

5. ARAÇ DOĞUMLU MEMURLARIN ALDIKLARI RÜTBE, NİŞAN VE MADALYALAR

Osmanlı Devleti'nde devlete faydalı olan, bulunduğu işte yararlılık gösteren memurlar çeşitli şekillerde ödüllendirilmişlerdir. Bu ödüller klasik dönemde ya tımar tevcihi ya da bir yere idareci olarak atanarak verilmekteydi. 18. yüzyıldan itibaren tımar sisteminin bozulması ile tımar tevcihi yerine madalya, rütbe ve nişanlar verilmeye başlanmıştır. Araç doğumlu memurlar içinde nişan, rütbe ve madalya alan memurlar bulunmaktadır. Bu memurlar Mustafa Efendi, Hafız Halil Efendi, Mustafa Efendi ile tek madalya sahibi Hüseyin Hüsnü Efendilerdir.

1845 doğumlu Mustafa Efendi 9 Aralık 1889 tarihinde beşinci rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edilmiştir. 1894 doğumlu Mustafa Efendi'ye işindeki gayret ve çalışkanlığından dolayı 6 Haziran 1906 tarihinde beşinci rütbeden Mecidi nişânı ihsan edilirken, 26 Mart 1908 tarihinde rütbe-i râbia tevcih edilmiştir.

Araç doğumlu memurlar içinde rütbe ve nişan alma konusunda diğer memurlar hemen ayrılan Hafız Halil Efendi'dir. Hafız Halil Efendi 26 Kasım 1880'de uhdesine rütbe-i salise tevcih edilmiştir. 2 Temmuz 1884'te dördüncü rütbe sınıf-ı sânisine tefi etmiştir. 10 Ağustos 1890'da kendisine rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi tevcih edilmiştir. Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa tarafından yazılan mülahazada kendisine şimdiye kadar bulunduğu hizmetlerdeki gayreti ve liyakati tasdik edilmiştir. Hafız Halil Efendi işindeki gayret, çaba ve hakkındaki övgülere bağlı olarak 23 Haziran 1893 tarihinde üçüncü rütbeden Mecidi nişanı ihsan edilmiştir. 6 Mayıs 1899'da üçüncü rütbeden nişan-ı âli-i Osmânî ihsan edilmiştir. 23 Haziran 1899'da terfi alarak rütbe-i evveli sınıf-ı sâniye tevcih edilmiştir. 18 Kasım 1900'de tebdilen ikinci rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir. Hafız Halil

Efendi'ye güzel hizmetlerinden dolayı 24 Eylül 1902 tarihinde ikinci rütbeden nişân-ı âlî-i Osmânî ihsan edilmiştir. 20 Mart 1903 tarihinde terfien rütbe-i evveli sınıf-ı evveli tevcih edilmiştir. 10 Eylül 1904 tarihinde yapmış olduğu güzel hizmetlerden dolayı tebdilen birinci rütbeden Mecidi nişanı ihsan edilmiştir. Hafız Halil Efendi yine görevindeki sürekliliğe ve gayretlerine bağlı olarak 17 Ağustos 1907 tarihinde tebdilen birinci rütbeden nişân-ı âlî-i Osmânî ihsan edilmiştir.

6. SONUÇ

Sicill-i Ahvâl Defterlerine göre Kastamonu vilayeti Araç kazası doğumlu memurlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tespiti yapılan toplam 21 memurun doğum tarihleri, doğum yerleri, baba isimleri, baba meslekleri, ünvanları, memurların aldıkları eğitim, bildikleri diller, meslekleri, görev yerleri, aldıkları maaşlar, terfi ve ödüller, varsa haklarındaki soruşturmalar değerlendirilmiştir. Araç doğumlu memurlar genel olarak birbirinden farklı köylerde doğmuşlardır. Dolayısıyla dengeli bir yapı söz konusudur. Memurlar başta kâtiplik mesleği olmak üzere muallim, polis, gardiyan, vergi memuru gibi birçok alanda görev yapmışlardır. Memurlar genelde Araç ve çevre kazalarda görev yaparken Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyaların görev yapan memurlar da bulunmaktadır. Memurlar içinde Kastamonu mebusu olarak seçilen İsmail Mahir Efendi eğitimci bir kişiliğe sahip olup farklı yerlerde muallimlik ve müdürlük yapmıştır.

Memurların baba ünvanlarının yarıdan fazlası ağa iken geri kalanı efendidir. Bu da bize memurların ailesinin yarıdan fazlasının okuryazar olmadığı göstermektedir. Memurların aldıkları eğitime göre en dikkat çeken isim ise Kastamonu idadisini bitiren, hukuk eğitimi de alan Mehmed Tevfik Efendi'dir. Bildiği Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice dilleri ile de diğer memurlardan ayrılmaktadır. Hafız Halil Efendi de

aldığı üstün hizmet rütbe ve nişanlarla memurlar arasında en dikkat çeken isimdir. Memurların içinde görevini kötüye kullanma suçlaması ile görevinden alınan, sarhoş vaziyette işe giden Bekir Efendi hariç, kimse yoktur. Mehmed Kâmil Efendi ile Osman Zühdü Efendi haklarında açılan mahkemeden beraat ederek görevlerine iade edilmişlerdir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd)

2. Diğer Kaynaklar

AKYILDIZ, Ali (1993). **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayınları, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi (2010). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÇETİN, Atilla (2005). “Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XXIX, Ankara, s. 87-95.

ÇETİN, Emrah (2017). “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bartın Doğumlu Memurlar”, **Tarihin Peşinde**, Sayı 18, 2017, s. 89-116.

FİNDLEY, Carter (2011). **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KARCI, Erol (2012). “Hicri 1299 (1882) Kastamonu Vilayet Salnamesi’ne Göre Kastamonu Sancağı ile Bağlı Kazaların İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapılarına Dair Tespitler”, **Yerel Politikalar**, Mayıs-Ağustos, s. 116-147.

- Kastamonu Vilayet Salnamesi**, 1317, Vilayet Matbaası.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1994). “Efendi”, **DİA**, C. 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 455-456.
- MERT, Talip (2000). “Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler -I”, **Arşiv Araştırmaları Dergisi**, S. 2, İstanbul, s. 97-111.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul 1971.
- SARIKÖSE, Barış (2020). “Köyden Şehre: Karabük’ün Kuruluşu ve Şehirleşme Süreci”, **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.5, Güz, s. 57-83.
- SARIYILDIZ, Gülден (2004). **Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)**, Der Yayınları, İstanbul.
- SAYLAN, Kemal – GÖK, İlhan (2016). **Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Ordulu Devlet Adamları**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- TURAL, Erkan (2016). **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler**, İmge Yayınları, Ankara.
- YAKUPOĞLU, Cevdet (2009). “İlk Çağlardan Cumhuriyet’e Araç’ın Siyasi ve Sosyal Tarihi”, **Yeşil Deniz Araç’ta Kültürel Hayatın Yedi Rengi**, Ankara, s. 20-72.

OSMANLI TEBAASINDAN GAYRİMÜSLİM BİR HANIMIN VAKFI: DESPİNO HANIM VAKFI

Sami AĞAOĞLU¹

Fatma BOZDOĞAN²

1. GİRİŞ

1.1. Manastır'ın Yeri ve Tarihçesi

Makedonya'nın önemli vilayetlerinden olan Manastır, Pelister dağı ve Drahor (Dragor) çayı yakınlarındadır. Şehrin tarihçesine bakıldığında Romanın eski yolu Via Egnatia üzerinde bulunmaktadır. Batı Roma İmparatorluğunun 476'da yıkılmasından sonra Manastır XIV. yüzyıla kadar Bizans'ın hâkimiyetinde kalmıştır. X. Yüzyılda Bulgarlar tarafından işgal edilmiş ancak tekrar Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir. Şehrin ismi Rumca "Manastirion", Bulgar ve Makedonca "Bitola" olarak geçmektedir (Pırfı, 2003:562). Manastır isminin menşesine dair çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerden biri Drahor çayının sağında 41, sol tarafında 29 kilise bulunmasından dolayı yani Drahor çayının kiliselerle çevrili olması nedeniyle Manastır ismini aldığıdır. Diğer bir rivayet ise Manastır'daki tüm köy ahalisini alacak kadar büyük bir kilisenin bulunmasından dolayıdır (Sarı, 1996:1).

Manastır şehrine ilk Türk akınını Aydınoğlularından Umur Bey 1332 tarihinde gerçekleştirmiştir (Parmaksızoğlu, 1976:250). Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise I. Murad zamanında

¹ Dr. Öğretim Üyesi Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; samiagaoglu@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5819-2979.

² Karabük Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi; ftm.bzdgn018@gmail.com, 0009-0005-6271-9277.

gerçekleşmiştir. Murat Hüdevendiğar, 1382’de Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa’dan Pirlepe ve Manastır’ın fethedilmesini istemiştir. Bu fetihin, Hoca Saadettin’in eseri Tacü’t-Tevarih’de 1382’de olduğu kaydedilmişken (Hoca Sadettin Efendi, 1999:154), Aşıkpaşa-zâde, Mihajlovski ve Slokovski 1385 tarihinde gerçekleştiğini yazmışlardır (Omerov, 2020:15). II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet döneminde Manastır’a Anadolu’dan getirilen Türkmenler yerleştirilerek sosyal, ekonomik ve kültürel hayat canlandırılmıştır (Çayırılı, 2001:52).

1.2.Manastır’ın Nüfusu

1530 tarihli Muhâsebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri kayıtlarına göre vakfımızın bulunduğu İlaldıbey namı diğer Dımışkîbey mahallesinde toplam 18 hane bulunmaktadır. Dımışkîbey mahallesinde 2 hane ise gayrimüslim olarak kaydedilmiştir (Komisyon, 2001:).³ Manastırın toplam hane sayısı ise 261.325 olarak kayıtlara geçmektedir (Komisyon2, 2005:164-167).

Evliya Çelebi’nin tarifine göre XVII. yüzyıldaki Manastır şehri 21 mahalleden oluşmaktadır. Şehirde 3.000 kâgir ev, 900 dükkân, 70 cami, 9 medrese bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2010:793-795).

Manastır’da Kapıcıbaşı İzzet Bey’in kontrolünde yapılan 1831 tarihli ilk resmi nüfus sayımında 6.723 Müslüman, 24.550 gayrimüslim erkek tespit edilmiştir (Karal, 1997:73-74). Ayrıca 1843-1844 yılları arasında Manastır’ın sancak merkezinde 1.012 hanede 4.938 gayrimüslim yaşadığı kaydedilmiştir. 1859 tarihinde bedelli askerlik için yapılan sayımda ise 35.753

³ Komisyon1, 370 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), “Paşa (Sofya) ve Vize Livâları ile Sağkol Kazâları (Edirne, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Kızıl-ağaç, Zağra-i Eski-hisâr, İpsala, Filibe, Tatar-bâzârı, Samakov, Üsküb, Kalkan-delen, Kırçova, Manastır, Pirlepe ve Köprülü)”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü C.1, Yayın Numarası:55, Ankara 2001.

gayrimüslim olduğu görülür, bu sayım köylerin nüfusunu da içine almaktadır (Öztunç, 2020:116-119).

2. DESPİNO HANIM VAKFI

2.1.Despino Hanım Vakfı'nın Vâkıfı ve İlk Mütevellisi

Vakfiyesi dışında herhangi bilgiye ulaşamadığımız Despino Hanım, Manastır'ın Dımişkîbey mahallesinde oturan Konstandin'in oğlu Save'nin kızıdır. Osmanlı Devleti tebaasından Bulgar asıllı Despino Hanım, Boyacı Hırsto'nun eşidir (BOA,YB_021_00066_00024_001_0002).

2.2.Despino Hanım Vakfı'nın Yeri ve Kuruluş Tarihi

Vakıf, Manastır'ın Dımişkîbey mahallesinde bulunmaktadır. 1468-1481 yılları arasında İlaldı olarak kaydedilen bu mahalle 1530 yılında İlaldıbey nam-ı diğer Dımişkîbey olarak kaydedilmiştir. 1613 tarihli tahrir defterlerinde ve 1621-1623 arası kayıtlarda da bu mahalle Dımişkîbey olarak geçmektedir (Çağ, 2010:159). Geçen süre içerisinde ismini değiştirmeyen mahalle 1842 yılına ait Şer'îye Sicilinde "*Medine-i Manastır mahallâtından Dımişkîbey mahallesi...*" olarak kaydedilmiştir (Öztunç, 2020:124-127).

Vakfin kuruluş tarihi elimizdeki belgede Hicri 15 Şevval 1284, Miladi 9 Şubat 1868 olarak kayıtlıdır (BOA,YB.021.00066.00024.001.0002).

2.3.Despino Hanım Vakfı'nın Mülkleri

Despino hanım Dımişkîbey mahallesinde bulunan 13 numaralı evini vakfetmiştir. Ev, Hırsto'nun kızı Aksanto'nun evi, Na'um'un oğlu Dimeko'nun oğlu Kiremitçi Nâ'umço'nun evi, Yanko'nun oğlu Yorgî'nin oğlu Govişili Yovan'ın evi ve bir taraftan da umumi yol ile sınırlıdır. İki katlı evin üst katında iki oda bir hayat, alt katında ise bir oda, iki kiler, bir avlu ve bu avluda su kuyusu ve diğer müştemilatlar bulunmaktadır.

Ayrıca Manastır'da bulunan Hacı Bey Camii⁴ yakınındaki Boyacı Lazo ve Dimitri'nin dükkânı, Hamza Bey mahallesi vakfına ait olan bir mağaza, Aksânto'nun yanan dükkân arsası ve diğer tarafında umumi yol ile sınırlı müstemlatı ve 34 numaralı eskiden boyacı, vakfedildiği sırada tütüncü dükkânı olan yerler vakfın mülkleri arasındadır (BOA, YB.021.00066.00024.001. 0002).

2.4.Despino Hanım Vakfı'nın Mütevellileri

Vakfiyede belirtildiği üzere Despino Hanım ilk mütevellidir. Lâzârî oğlu Yovân oğlu Dimitri'nin şahitliğiyle bu durum tescil edilmiştir. Despino Hanım kendisi sağ olduğu müddetçe vakfın mütevellisi olduğunu, ölümünden sonra ise mütevellinin Bulgar taifesinden olan Naû'me oğlu Yovân oğlu Terzi Ligor'a bütün haklarıyla verilmesini ve Ligor'un ölümünden sonra erkek ve kızlarının müteveli olmalarını istemiştir. Ligor hakkında elimizde vakfiyedeki bu bilgi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (BOA,YB.021.00066.00024. 001.0002).

2.5.Vâkıfın Şartları ve Despino Hanım Vakfı'nın Gelirleri

Despino Hanım, vakfiyedeki şartların değiştirilmesinin kendisi tarafından yapılacağını bildirerek şu şekilde beyan etmiştir;

1. Sınırları belirtilen evin ve dükkânların kira karşılığında kanunlara uygun şekilde her sene hayır amacıyla kiraya verilmesi,
2. Ev ve dükkânlar tamire ihtiyacı oldukça bu ihtiyacın kira gelirinden karşılanması,
3. Devlete verilen yıllık vergisinin kira gelirlerinden verilmesi,

⁴ Manastır'ın aşağı semtinde bulunan at pazarı caddesinde bulunmaktadır. Hacı Mahmut Bey tarafından H.928/M.1521 tarihinde yapılmıştır; (Tevfik, 1909:43).

4. Yukarıda bahsedilen harcamalardan arta kalan gelirleri ise Manastır'da bulunan Bulgar taifesinden, hasta, düşkün, fakir ve miskinler için kurulan hastane çalışanlarının maaşları ve hastanenin diğer ihtiyaçlarına harcanmasını istemiştir.
5. Aynı zamanda dükkânın kirasından kalan gelirlerin ise Manastır şehrindeki Ayo Dimitri kilisesinde kandilcilik yapan fukaralara verilmesini şart koşmuştur.
6. Vakıf ve vakfiye üzerinde yapılacak bütün değişiklikler vakıf tarafından yapılacağı kaydedilmiştir.
7. Vakfedilen dükkânlar ve ev tarif edilen hudutlarıyla birlikte, yönetimi ve takibi yapılmak üzere Dimitri'ye daha sonra Terzi Ligor'a verilmek üzere teslim edilmiştir (BOA,YB.021.00066.00024.001.0002).

2.6.Despino Hanım'ın Vakıftan Vazgeçmesi

Vâkıf olan Despino Hanım vakfı kurup vakfiyesini oluşturduktan sonra kadı huzurunda bu durumu tasdik ettirmiştir. Daha sonra ise dükkânı ve evi Kâlâvil mülküne dâhil ederek vakıf yapmaktan ve vakfiyedeki şartlardan geri dönmüştür. Bu durum vakfın hukuki anlamda tam olarak oluşması için yapılan bir uygulamadır. Nitekim daha sonra vakıf, vakfiyede belirtilen hükümlere göre hizmetine devam etmiştir⁵.

2.7.Despino Hanım Vakfı'nın Şahitleri

Terzi Hırsto veled-i Yorgi veled-i Yanî ve Kürekçi İstoviço veled-i Nâbed ve veled-i Yanî ve Sabuncu Tâsa veled-i

⁵ Tanzimat'ın etkisiyle Manastır'da genel olarak 87 tane vakıf kurulduğu biliniyor. Vakıflara bakıldığında kadınların kurmuş olduğu vakıf sayısı 52 iken erkekler ise 35 tane vakıf kurmuşlardır. Makedonya'ya bağlı Manastır Vilayetinde erkeklerle oranla kadın vakıfları daha fazla kurulmuştur. Vakıf kuran kadınlar evlerinin yanı sıra menkul ve gayrimenkul mülklerini de vakfettikleri görülmüştür. Kadınlar şehrin ihtiyaçları kurdukları bu vakıflar aracılığıyla sağlamaya çalışmışlardır. Ailevi vakıfların çok görüldüğü Manastır da genellikle vakıflar dükkân ve evlerden oluşmaktadır. Despino Hanımın vakfiyesi örnek teşkil etmektedir (Omerov, 2020:20).

İlyâ veled-i İstovico ve Sabuncu Vâsîl veled-i Viço veled-i Kıristo ve muhayyer Tâla veled-i Yuta veled-i Toda ve diğerleri vâkıfın şahitleridir.

3. SONUÇ

Despino Hanım'ın kurduğu vakıf bazı açılardan dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde hanım vakıfları incelendiğinde vakıfların genellikle kocaları veya çocukları tarafından kurulduğu ve hanımların isimleri verildiği görülür. Bu vakfın ise tamamen Despino Hanım'ın istek ve iradesiyle kurulmuş olması önemlidir.

Bir diğer husus Hristiyan bir bayanın tamamen Hristiyanlara fayda temin eden vakfı İslam hukukuna özellikle Hanefî hukukuna uygun kurmasıdır. Aslında Bulgar kilisesinde de böyle bir vakfın kurulabileceği göz önüne alınsa da İslam hukukunun uygulandığı kadı huzurunda bu vakfın kurulması vakfın geleceği hakkında endişenin giderilmesi için olduğu sanılmaktadır.

Despino Vakfı'nın evlâdiyet veya ailevî bir vakıf olmadığı tamamen hayrî bir vakıf olduğu görülmektedir.

Ayrıca bir bayanın mülk edinme ve mülkiyet hakkı açısından bakıldığında gayrimüslim bir bayanın bu konularda oldukça rahat olduğu ve hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadığı görülmektedir. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti haricindeki devletlerle karşılaştırıldığında özellikle kendi ırk ve dininden olmadığı da göz önünde bulundurulursa bu çok önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde Bulgar asıllı Hristiyan bir hanım kurmuş olduğu vakfı, kendi ırkından ve dininden olan Terzi Ligor'a tevliyeti bırakmıştır. Bu durum muhtemelen Despino Hanım'ın çocuklarının olmadığını gösterir. Despino Hanım'ın bu

vakfı kurması kadın vakıf kurucusu olması bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

A. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, YB.021.00066.00024.001.0002.

B. Ansiklopedi ve Süreli Yayınlar

ÇAYIRLI, Necati (2001). “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, **Türk Kültürü**, Sayı:458, Yıl: XXXIX, Haziran (2001), s.371-376.

PARMAKSIZOĞLU, İsmail (1976). “Manastır”, **Türk Ansiklopedisi**, C.23, MEB Yayınları, Ankara, s.250-251.

PRIFTI, Kırtaq (2003). “Manastır”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.27, TDV Yayınları, Ankara, s.562-563.

C. Kitap ve Tezler

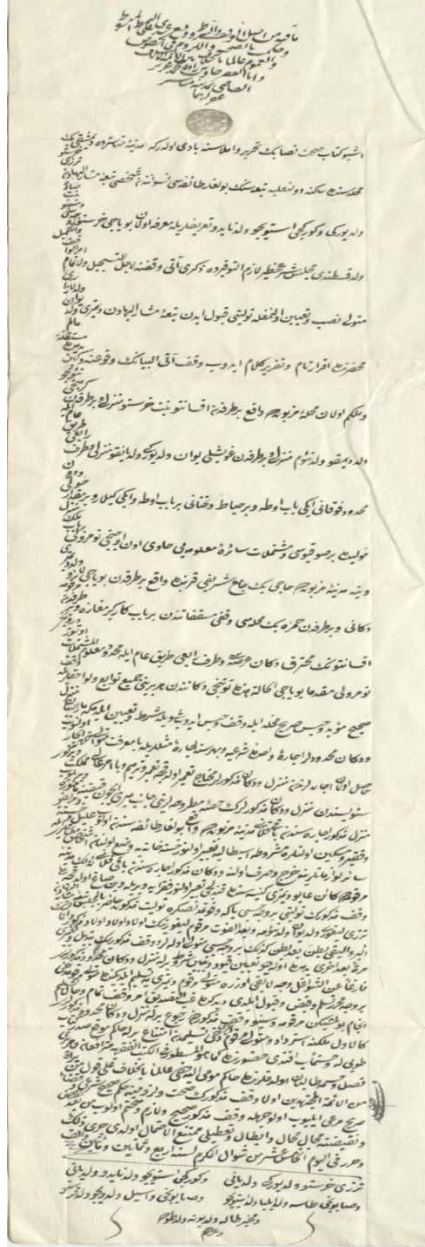
ÇAĞ, Galip (2010). **16 ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya.

Evliya Çelebi (2010). **Evliya Çelebi Seyhatnamesi: Akkirman-Belgrad- Gelibolu- Manastır- Özü- Saraybosna-Slovenya-Tokat- Üsküp**, (Haz. Seyit Ali Kahraman), C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hoca Sadettin Efendi (1999). **Tacü't-Tevarih**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C.1, T.C Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

- KARAL, Enver Ziya (1997). **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- Komisyon1 (2001). **370 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)**, “Paşa (Sofya) ve Vize Livâları ile Sağkol Kazâları (Edirne, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Kızıl-ağaç, Zağra-i Eski-hisâr, İpsala, Filibe, Tatar-bâzârı, Samakov, Üsküb, Kalkan-delen, Kırçova, Manastır, Pirlepe ve Köprülü)”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü C.1, Yayın Numarası: 55, Ankara.
- Komisyon2 (2005). **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 74, Ankara 2005.
- OMEROV, Mumin (2020). **Tanzimat’tan Osmanlı Hâkimiyeti’nin Sonuna Kadar Makedonya’da Vakıflar**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa.
- ÖZTUNÇ, H. Baha (2020). **Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TEVFİK, Mehmet (1909). **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynelmilel Ticaret Matbaası.
- ÜNLÜ SARI, Mucize (1996). **Manastır Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

EKLER

DESPİNO HANIMA AİT VAKFIYENİN TRANSKRİPSİYONU

İş bu kitâb sıhhat-ı nisâbın tahrîr ve imlâsına bâdi oldur ki Medîne-i Manastırda ve Dımaşkîbey mahallesinde sâkine devlet-i ‘aliyye teb‘asının Bulgar tâ‘ifesi nisvânından şahsı teb‘a-i müşâru’l-ileyhâdan Terzi Hırsto veled-i Yorgi ve Kürekçi İstevico Velid-i Nâbed ve ta‘rifleriyle mu‘arefe olan Boyacı Hırsto zevcesi Destino bint-i Sâve veled-i Kostandi meclis-i şer‘i hatîr-ı lâzîmü’t-tevkirde zıkr-i âtî vakfına li-eclî’t-tescîl ve’t-tamâm emrû’l-vâkıf ve’t-tekmîl mütevellî nasb ve ta‘yîn olunmağla tevliyetî kabûl iden teb‘a-i müşâru’l-ileyhâdan Dimitri veled-i Yovân veled-i Lâzâr-i mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm idüb, vakf-ı âtîyü’l-beyânın vukû‘ına değîn yedimde müstagilleyen mâlım ve mülküm olan mahalle-i mezbûrede vâk‘i bir taraftan Aksânto bint-i Hırsto menzîlî ve bir taraftan Kiremitçi Nâ‘umco veled-i Dimeko veled-i Na‘um menzîlî ve bir taraftan Govişîlî Yovân veled-i Yorgî veled-i Yanko menzîlî ve taraf-ı rabî‘î tarik-i ‘âmm ile mahdûd fevkânî iki bâb oda ve bir hayât ve tahtânî bir bâb oda ve iki kiler ve bir mikdâr havlı ve derûn-ı havlıda bir su kuyusu ve müştemilât-ı sâ‘ire-i ma‘lûmeyi hâvî on üçüncü numrolu bir bâb mülk-i menzîl ve yine Medine-i mezbûrede Hacı Bey Câmî-i Şerîfî kurbında vaki‘ bir taraftan Boyacı Lazo ve Dimitri dükkânı ve bir taraftan Hamza Bey mahallesi vakfı musakkafâtından bir bâb kârgîr mağâza ve bir taraftan merkûme Aksânto’nun muhterik dükkân arsası ve taraf-ı râbî‘î tarîk-i ‘âmm ile mahdûd ma‘lûmü’l-müştemilât otuz dördüncü numrolu mukaddemâ boyacı el-hâlete hâzihi tütüncü dükkânından her birini cemî‘ tevâbî‘ ve levâhıklarıyla vakf-ı sahîh mü‘eyyed ve habs-ı sarîh mahalle ile vakf ve habs idüb, şöyle şart ve ta‘yîn eyledim ki mâru’l-beyân menzîl dükkân-ı mahdûdlar icâre-i vâhide-i şer‘iyye ve beher sene icâre-i misûlleriyle bâ-ma‘rifet mütevellî ahirü’l-hayr olunub, hâsıl olan icârelerinden menzîl ve dükkân-ı mezkûrlar muhtaç-ı ta‘mir

oldukça ta'mîr ve termîm ve bâ-emr-i 'âlî memleket virgüyü senevîsinden menzil ve dükkân-ı mezkûrların hisse-i metrûhalarını cânib-i mîr-i içün kaziyyine me'mûre virülüb, menzil-i mezkûr icâresinden bâkî kalanı Medine-i mezbûrede vâki' Bulgar tâ'ifesinden olub 'alîl hasta ve marîz ve fakir ve miskin olanlara meşrûta isbitâliye (hopital, hastane) ta'bîr olunur hastahâneye vâzi' olunân eşhâs maaşları ile sâ'ir levâzımâtlarına harç ve sarf oluna dükkân-ı mezkûr icâresinden bâkî kalanı keزالik Medîne-i merkûmede ka'in 'Ayo Dimitri kenisesinde (kilise) kandilci ta'bîr olunur fukarâya virile ve ben sağ oldukça vakf-ı mezkûn tevliyyeti ber vech-i hasbî bâkî ve fevtimden sonra tevliyyet-i mezkûre hâzır bi'l-meclîs teb'a-i müşârû'l-ileyhâdan Terzi Ligorü veled-i Yovân veled-i Neû'me ve ba'de'l-fevt merkûm Ligorî'nin evlad-ı evlad-ı evlad-ı zükûr ve inâsının alır ve bakî batın ba'de batın kezâlik ber vech-i hasbî mütevellî olalar ve vakf-ı mezkûremin tebdîl ve tağyîri merreten ba'de ahârı yedimde ola deyü ta'yin kayd ve tebeyyîn şurût yerle menzil ve dükkân-ı mahdûd mezkûreleri fâriğan 'anî's-şevağil vech-i li-ikâ üzere mütevellî merkûm Dimitri'ye teslim eylediğimden mütevellî merkûm dahî ber-vech-i muharrer teslim ve kabz ve kabûl eyledi didikde gibbe't-tasdik emr-i vakf tamâm ve hâl-i teslîm-i encâm bulmuşiken merkûme Despino vakf-ı mezkûrdan rucû' birle menzil dükkân mahdûd mezkûrları Kâlâvil mülküne istirdâd ve mütevellî-i merkûm Dimitri dahî teslimden imtinâ' birle hâkim mevki' sadr-ı kitâb tavîle ve Hüsn-i Me'âb Efendi huzûrunda kemâ hüve'l-mastûr fi'l-ketebi'l-fıkhiyye müterâfî'âne ve her biri fasl ve hasma tâlibân olduklarından hâkim mû'mâ-ileyh dahî 'âlimen bi'l-hilâf 'alâ kavli min yerâh mine'l-e'immetü'l-müctehidîn evvela vakf-ı mezkûrun sıhhat ve lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î kazâ-i sarîh mer'î eyleyüb, ol vecihle vakıf-ı mezkûr sahîh ve lâzım ve mütehattim olub, min-ba'd nakz ve nakîzına mecâl-i mahâl ve îtâl ve ta'dîli mümteni'ü'l-ihtimâl oldu cerâ zâlik ve hurrire fi'l-yevmi'l-hâmis

‘aşr min Şevvâlü’l-mükerrem li-sene erba‘a ve semânîn ve mi’eteyn ve elf. (15 Şevval 1284 / 9 Şubat 1868)

Terzi Hristo veled-i Yorgi veled-i Yanî ve Kürekçi İstovico veled-i Nâbed ve veled-i Yanî ve Sabuncu Tâsa veled-i İlyâ veled-i İstovico ve Sabuncu Vâsîl veled-i Vico veled-i Kırsto ve muhayyer Tâla veled-i Yuta veled-i Toda ve ‘ahirihim.

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL'İN FINDIKLILI İSMET EFENDİ HAKKINDAKİ ESERİ: KEMÂLÜ'L-İSME

Ercan ALAN¹

1. GİRİŞ

Biyografi ve hatırat türünden eserler; dil, edebiyat, tarih ve sanat tarihi gibi alanlar için çok önemli birinci elden kaynaklardır. Yaptıkları işler ya da ürettikleri eserler ile tarihte önemli bir yer tutan kişilerin hayatı, her dönemde, tarih yazıcılığının ilgi alanı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ise biyografi ve hatırat türündeki eserlerin sayısında çok ciddi boyutta artış olmuştur. Özellikle; Osmanlı literatüründe “tercüme-i hâl” ya da bunun çoğulu olan “terâcim-i ahvâl” olarak adlandırılan biyografi eserlerinin sayısı oldukça yüksektir. Son dönem Osmanlı biyografi eserleri denildiği zaman akla ilk olarak Bursalı Mehmed Tahir ve Mehmed Süreyya gelse de, bu dönemde biyografi eseri kaleme alan diğer bazı yazarlar da mevcuttur. Bunlardan biri de; Fındıklılı İsmet Efendi'dir. Kendisi; Osmanlı ulema biyografileri alanında önemli bir boşluğu dolduracak nitelikte ayrıntılı bir eser kaleme almıştır. Ancak bu eseri; temize çekip yayınlama fırsatı bulmadan İstanbul'un büyük yangınlarının birinde yok olmuştur. Bunun üzerine kendisi; aklında kalan ve kurtarabildiği malumattan yola çıkarak ulema biyografisi yazmıştır. Bu esere; Tekmiletü's Şekaik fî Hakkı Ehli'l-hakaik ismini vermiştir. Bu eser; Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekayiu'l-fuzalâ'sının zeylidir, Mecdî'nin Şekaik tercümesi olan

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: alanercan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7984-0875.

Hadaiku'ş-şekaik isimli eserinin son zeylidir. Kendisi; Şeyhî'nin eserini gördüğünü ve bazı başlıklarını tamamladığını belirtmekte ve bu zeyli, aslında 1143-1314 (1730-1896) yılları arasında yaşamış alim ve şeyhlerin biyografilerine hasrettiğini ve sekiz cilt olarak hazırladığını ancak; yukarıda bahsedilen felaket yüzünden eksik olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. (Özcan, 2001, s. 139.) Başka biyografi çalışmaları olmakla beraber kendisinin en önemli eseri işte bu ulema biyografisi zeylidir.

İsmet Efendi ile çağdaş olup kendisini yakından tanıyan İbnülemin Mahmud Kemal de biyografi ve hatırat türünde önemli eserler kaleme almıştır. Kendisinin yaptığı çalışmalar tarih, edebiyat ve dil araştırmaları için çok önemli eserler mesabesinde. Bu noktada; kendisinden çok istifade ettiği İsmet Efendi'nin kendi hayatı hakkında fazla bir şey yazmaması ve konuşmaması sebebiyle onun biyografisini yazmak istemiştir. Ona göre; bu değerli zatın değeri takdir edilmeli ve eserini hangi şartlar altında yazdığı, bunun için nelere katlandığı bilinmeliydi. Bu konuda; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ait pek çok kişi hakkında eser kaleme alan İbnülemin (Akün, 2000, s. 250-262.), bir vefa borcu olarak gördüğü İsmet Efendi hakkında da “Kemâlü'l-isme” adını verdiği bir eser kaleme almıştır.

2. ESERİN MUHTEVASI

İbnülemin; eserini 15 Aralık 1904'te tamamlamış ve bu eser; 1912'de İstanbul'da Rûşen Matbaası'nda basılmıştır. Bu eser ise şu an; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı K. Salih Sel Osmanlıca Koleksiyonu 1438 numara ile kayıtlıdır.

İbnülemin, tarihin; bir bakıma dünyanın biyografisi olduğunu söyleyerek, tarihe mal olmuş meşhur insanların biyografisinin bu alanın en önemli araştırma konusu olduğunu söyleyerek kitabına giriş yapmıştır. Ona göre; Fındıklılı İsmet Efendi biyografi yazıcılığı alanında en önemli isimlerden biridir.

Bunun sebebi; İsmet Efendi'nin doğuştan gelen kabiliyet ve merakıdır. Daha ilkokul çağında başlayan bu merak yaşı ilerledikçe aratarak devam edecek ve Osmanlı tarihinin en önemli biyografi eserlerini kaleme almasını sağlayacaktı. Bu sebeple, babası askeri rüştiyede muallim olmasına rağmen, okulunu bırakacak; ancak alay katibi olarak emekli olacak ve bilgi ve donanımından ötürü saray kitapçılarında dahil edilecekti. Öyle ki 1902'de İtalya'nın başkenti Roma'da yapılacak tarih konferansına Osmanlı Devleti'nden de bir temsilcinin katılması istenince kendisinin gönderilmesi kararlaştırılmış; ancak konferans ertelenince gidememiştir. Kendisin 14 Aralık 1904'teki vefatına kadar titizlikle çalıştığını ve bu noktada girmedığı kütüphane, mezarlık ve görüşmediği meşhur bir insan kalmadığını belirtmektedir.

İbnülemin, İsmet Efendi'nin kırk beş sene boyunca bu işle meşgul olduğunu ve bu yüzden “Canlı Tarih” ya da “Yaşayan Tarih” olarak adlandırılabilceğini söylemektedir. Hatta öyle ki kendisine “Sicill-i Osmanî yazarı Mehmed Süreyya mı yoksa İsmet Efendi mi daha üstündür” diye sorulduğunu ve kendisinin de “Her iki bir beytin iki mısrası gibidir. Ancak mana İsmet Efendi'de vücut bulur” şeklinde cevap verdiğini yazmaktadır. Kendisinin bu tespitini; dönemin vakanüvisti ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın da onayladığını ve İsmet Efendi'yi tanıdığı tarihçilerden daha üstün bulduğunu da dile getirmektedir.

İbnülemin, İsmet Efendi ile tanışmadan evvel onun hakkındaki övgüleri duyduğunu ve abartılı bulduğunu; ancak kendisiyle tanışıp uzun süre beraber olduktan sonra hakkındaki övgülerin haklı olduğunu ifade etmektedir. Kronik mide hastalığına rağmen çalışmaktan geri durmadığını ancak; 1897'de Fındıklı'da çıkan bir yangında, uzun ve zorlu çalışmaların sonucunda, yedi veya sekiz cilt olarak hazırladığı eserinin de yandığını; hatta kendisinin hayatını zar zor kurtardığını üzümlere

ifade etmektedir. Bu noktada İsmet Efendi'nin eserlerini sıralamaktadır.

Bu eserlerden ilki; Şeyhî'nin Şakaiku'n-numaniye Zeyli'ne 1730-1896 arası Osmanlı ulemasının biyografilerini anlatan 8 ciltlik eseridir. Diğer; şeyhüislam Esad Efendi'nin musikişinasların biyografisini anlattığı eserine yazdığı zeyldir. Üçüncüsü; Müstakimzade Seyyid Süleyman Sadeddin'in hattatları anlattığı eserine yazdığı zeyldir.

Kendisinin tasavvuf ehlinden olduğunu ve Mevlana ile Aziz Mahmud Hüdayi'nin müntesiplerinden olduğunu söylemektedir.

İbnülemin, İsmet Efendi hakkında; hayatını meşhur kişilerin biyografisini yazmaya harcadığı halde kendisinden hiç bahsetmediğinden ve kendisi hakkında hiçbir malumat yazmadığından şikayet etmektedir. İşte bu yüzden İsmet Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında, kısa da olsa, bir şeyler yazmak fikrinden hareketle eserini kaleme aldığını vurgulamaktadır. Ona göre; bu tip insanlar unutulmamalı, ortaya çıkardıkları eserlerin kıymetini takdir için, ne koşullarda yaşayıp eser ürettikleri bilinmelidir.

3. SONUÇ

Osmanlı tarih yazıcılığı açısından biyografi ve hatırat türünden eserlerin çok önemli bir yeri vardır. Özellikle imparatorluğun son yıllarında bu türden eserlerin ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Biyografi eseri kaleme almış önemli yazarlardan biri Fındıklılı İsmet Efendi'dir. Kendisi; XVI. yüzyılın ortalarında Taşköprüzade ile başlayan Osmanlı ulema biyografi yazıcılığına ciddi bir katkı sağlamıştır. Her ne kadar yazdığı eser bir yangın felaketine maruz kalıp eksik olarak basılsa da, son derece dikkatli ve detaylı bir çalışmanın mahsulü olup

alandaki boşluğu doldurmada önemli bir katkı sağlamıştır. İşte bu noktada; Fındıklılı İsmet Efendi’yi yakından tanıyan ve kendisi de biyografî türünden bazı eserler kaleme alan İbnülemin Mahmud Kemal (İnal), İsmet Efendi ile alakalı hatırat ve düşüncelerini küçük bir kitapta incelemiş ve bu eserine de “Kemâlî’l-ismet” adını vermiştir. Fındıklılı İsmet Efendi’nin hayatı hakkındaki bilgilerin azlığı göz önüne alınırsa; bu eserin önemi daha anlaşılır olmaktadır.

1. ESERİN TARNSKRİPSİYONU

Kemâlî’l-isme

“Ya‘rifunâ men kâne min cinsinâ

Ve sâirü’n-nâsi lenâ yunkirûn”²

Müverrih Fındıklılı İsmet Efendi Merhûmun Menâkıbını

Hâvîdir

Muhariri

İbnü’l-emîn Mahmûd Kemâl

İstanbul

Cağaloğlu’nda Rûşen Matba‘ası

1328

[3]

İsmet Efendi

Tercüme-i hâl-i dünyâ nâmıyla tavsîfî münâsib olan târîhin en mühim şu‘besi şübhe yok ki terâcim-i ahvâl-i meşâhîrdir.

² Biz, bizden olanları biliriz

Diğer insanlar ise bizi tasdik etmezler.

Bu hakikat, inde'l-müverrihîn müsellemler olduğundan isbât-ı müdde'î sadedinde itnâb-ı makâle lüzûm görülmez.

Memleketimizde hayât-ı meşâhîri bi-hakkın tedkîk ile târîhin o şu'be-i mühimmesinde kesb-i ihtisâs iden zevât-ı ma'dûde meyânında Fındıklılı İsmet Efendi nâmı benim takdîrime göre ihrâz itdiği mevki'-i bülendi ebediyyen muhâfaza idecektir.

İsmet Efendi, mekteb-i idâdî-yi askerî mu'allimlerinden Çorumlu Hoca [4] Osman Efendi merhûmun oğludur.³ 1261'de İstanbul'da doğmuştur.

Henüz mekteb-i ibtidâîye müdâvim, bir tıfıl-ı sebükser olduğu hâlde kirâm-ı eslâfın ahvâl ve menâkıbını öğrenmeğe çalışır, mektebe gidüb geldikçe tesâdüf itdiği makberlerin pencerelerine tırmanarak kitâbeleri okur, meşâhîre âid fıkra işitse kemâl-i lezzetle dinlerdi. Çünkü fıtratı kendisini o vâdiye sevk idiyordu.

Muktezâ-yı fıtrata itmekde cümle ittibâ'

İsm-i zâhir herkese bir neş'e-i izhâr eyledi

Binâen-aleyh dâhil olduğu mekteb-i idâdî-yi askerîde tadrîs olunan ulûm ve fûnûnu, arkadaşları gibi, ta'kîb idemezdi.

Ders defterlerine bedel, meşâhir-i milletin esâmîsini, tercüme-i hâlleriyle medfenlerini, menkıbelerini, fıkralarını mübeyyin defterler tertîb [5] ider, rûfekâsına mazbûtâtından ma'lûmât virirdi.

Müttekâ'idîn-i ferîkândan Mustafa Hilmi Paşa, dîni bütün, nakli der ki: "Arkadaşlarımız, İsmet Efendi'nin kemâl-i şevk ile nakl itdiği menâkıb ve fıkârâtı dinlemekten başka bîçâreyi budala diye tekdîr iderlerdi.

³ 1296 sene-i hicriyesinde vefât itmiştir. Mevâliden ve tarikat-i Nakşibendiye müntesiblerinden idi.

Fıtraten askerliğe müsta'id olmadığıçün tahsîl-i idâdîyi ikmâl itmeksizin mektebden infikâka mecbûr oldu.

Maazalik silk-i askerîye intisâb ile alay kâtibi olarak bi'l-âhere ihtiyâr-ı tekâ'üd eyledi.

Târîhe bi'l-hâssa terâcim-i ahvâle vukûf-ı tâm ile müştehir olmasından dolayı saray kitâbcıları zümresine idhâl idildi.

1319 sene-i hicriyyesi evâhîrinde Roma'da in'ikâdî takarrür iden târîh konferansına Devlet-i Osmaniye tarafından bir murahhas ta'yîni İtalya hükûmetince iltimâs [6] olunması üzerine keyfiyyet Bâb-ı âlî'den lede'l-arz, müşârün-ileyh intihâb idilmiş ise de konferansın te'hîrinden dolayı i'zâmından sarf-ı nazar kılındı.

Mâder-i dehrin emsâlini nâdir doğurduğu bu merd-i kıymetdâr, öteden beri, mübtelâ olduğu mide hastalığından tahlîs-i girîbân idemeyerek 1322 Şevvâl'inin altıncı (30 Teşrîn-i sâni 1320) Salı gicesi Yıldız civârında müste'ciren ikâmet eylediği handa, âlem-i fâniye vedâ itdi. Karaca Ahmed kabristânında pederinin civâr-ı merkadinde rahmet-i ilâhîyeye tevdi' idildi.

Rahmetullâhî aleyh.

İsmet Efendi, yukarıda işâret idildiği vecihle, sıgar-ı sinninden beri târîh ve terâcim-i ahvâl-i meşâhîr ile, ibtilâ derecesinde tevaggul iderek gezmediği [7] kabristân, girmediği kütübhâne, görmediği kütüb-i târîhiyye, meşâhîrden görüşmediği bir zât kalmamışdır.

Kışın en soğuk bir gününde, yazın en sıcak bir deminde makberleri dolaşır ve ceblerine doldurduğu tuğla parçalarıyla kitabesinin mezârı okunacak bir hâle kalb ider, istihsâi idebildiği ma'lûmâtı, koynunda taşıdığı, kağıdlara kurşun kalemi ile kayd iderdi.

Fındıklı'daki hânesinden kalkar, İstanbul'un en uzak köşelerinde zamân-ı küşâdını anlamak için bakıcılara bakdırmak, falcılara bakla atdırmak lâzım gelen, metrûk ve mensî kütübhânelere koşar, bin türlü meşâkk ve müşkilâta tahammülle hâfız-ı kütübü iknâ' ider, kütübhâneyi açdırır, dolablarda gabâr-âlûd, inzâr-ı rağbetden merdûd olan târîhleri, terâcim-i ahvâle [8] müte'allik evrâk-ı perîşânî, mecâmî'-i pejmürdeyi saatlerce tedkîk iderdi.

Âli Paşa'nın mahfil-i ülfetine girer işittiği dakâiki, milyonda beş on adama nasîb olan, o metîn hâfızasına nakş eylerdi.

Ebuzziyâ Tevfik Bey'in Yeni Osmanlılar'da “Şark Encümen-i Dâniş ve irfânî riyâset-i vâlâsını hâiz bir sâhib-i kemâl” ünvân-ı şa'şâ'dâriyla tavsîf ve tekrîm itdiği Yusuf Kâmil Paşa'nın, şeyhülislâm Arif Efendi-zâde merhûm Sıddık Bey'in “Söz Ekspozisyonu” nâmıyla ta'rîf eylediği bizim ... pesendânesine dalar, o hekîm-i kâmilin erbâb-ı kemâle râygân olan iltifât-ı kader-şinâsânesine “Gel bakalım, İsmet Hoca” hitabıyla nâil olur, o bizim irfân ve dânişde bin türlü nikât ve fîkrât işiterek mahfûzâtını tenvîr, ma'lûmâtını tevfir iderdi.

Kırk kırk beş sene ale't-tevâlî [9] uğraşarak, mahâfil-i ihyâdan diyâr-ı hâmûşâne âmed ve şod iderek “Târîh-i Müşahhas” yâhûd “Târîh-i Zî-hayât” ünvânını ihrâz idecek derecede ma'lûmâtını tevsî' itdi.

Hayât-ı meşâhîre ıttılâ'-ı tâm ile ma'rûf olan zevât arasında o ka'bda bir merd-i muhakkik görmediğimi her zamân i'tirâf iderim.

Fazîletmendân-ı ümmetden Veled Çelebi Efendi ve edîb Haluk Reşad Faik Bey –meşâhîr-i milletin terâcim-i ahvâline vukûf i'tibâriyle- Sicill-i Osmanî sâhibi Süreyyâ Bey ve İsmet Efendi'den hangisinin müreccah olduğunu benden sormuşlardı. “Onlar bir beytin iki mısraı mesâbesindedir. Fakat ma'nâ

hangisinde tamâm olur ise İsmet Efendi o mısradır.” demişdim. Takdîrimi onlar da takdîr itmişlerdi.

Müverrih-i fâzıl Cevdet Paşa, bir gün târîh-i meşhûrînin bir cildini İsmet Efendi’ye irâe ider. Açılan sahîfe **[10]** Aziz Mahmûd Hüdâyî kuddise sirruh hazretlerinin dergâh-ı şerîfleri meşâyihinden Büyük Rûşen Efendi merhûmun tercüme-i hâline tesâdüf eyler.

İsmet Efendi, o bahsi müdekkikâne mütâla‘a itdikden sonra hatâlarını ta‘dâd ve isbât-ı müddei için birçok şevâhid-i târîhiyye îrâd ider.

Cevdet Paşa, faziletin lâzım-ı gayr-i mefâriki olan, insâf ile ittisâf iden uzemâ-yı fudalâdan olduğuün târîhindeki hatâyâ kâni‘ olur, i‘tirâf-ı hatâdan ictinâb itmez. Dir ki “İstanbul’da müverrih nâmına bi-hakkın lâyük üç zât gördüm, birincisi şeyhülislâm Ataullah Efendi-zâde sudûrundan Şerif Efendi, ikincisi şeyhülislâm Hüsâm Efendi, üçüncüsü (...) Efendi’dir.”⁴ Fakat seni, hakku’l-insâf anlara da fâik buldum.”

[11] İsmet Efendi, tecârib-i günâ gün ile sâbit olduğu üzere, irtikâb-i kizb itmezdi.

Şahsında tasavvur itdiği kıymet ve ehemmiyeti inzâr-ı âmmede isbât ve i‘lâ itmek hülyâsıyla medâyih-i nâssdan istimdâd iden hod-furûşândan değildi. Hadd-şinâs, müeddib bir adamdı.

Cevdet Paşa, ehl-i ikbâl idi. İsmet Efendi’ye, arz-ı hulûs için, böyle bir takdirde bulunmağa mecbûr değildi.

Binaen aleyh Cevdet Paşa gibi târîhde imâm, fûnûn-ı şitâda be-nâm olan bir allâme-i ma‘rûfun takdîrine mazhar olmak bi’t-tabi‘ mûcib-i şereftir.

⁴ İsmet Efendi, bu fıkrayı nakl itdiği sırada üçüncü zâtı tahattur idememişdi.

Bi'l-farz Cevdet Paşa, takdîr itmemiş olsa da İsmet Efendi, mesleğinde iktisâb eylediği iktidâr-ı fevka'l-âdeyi her zamân isbât idebilirdi.

Zîrâ imtihân, yâhûd ikmâl-i noksan [12] maksadıyla mürâca't idenler o “târîh-i zî-hayât”ın îrâd olunan esile-i bî-hesâba derhâl ve kemâl-i talâkatle virdiği ecvibeyi işidine, işiddiklerini mazbûtât-ı zâtiyeleriyle tatbîk idince İsmet Efendi'nin ilm-i insân ve terâcim-i ahvâldeki yedd-i tûlasına engişt bir dehân-ı hayret olurlardı.

Bu kıymetdâr adama “kâmûs-ı meşâhîr” ünvânını tevcîh etmek, bir tevcîh-i vecîhdir. Çünkü, ismi unutulmuş, nesli münkati' olmuş, eşhâsdan en meşhûr adamlara kadar her kimi arasanız onun hâfızasında bulurdunuz.

Şöyle ki: Nezdine gitdiğiniz zamân âilenizin nâmını haber virdiniz. Yatakda ise arkası üstü uzanır. Kanepesinde ise arkaya yaslanır. Enfiyesini çekdikden, o parlak gözlerini gözlerinize dikkiden sonra ebâ ve ecdâdınıza dâir ma'lûmât virirdi. Virdiği ma'lûmâtı harfiyen zabt [13] iderdiniz. Bi'l-âhere tedkîkâta giriştiğinizde o ma'lûmât ile sizin, târîhlerden, evrâk-ı kadimden, âilenize âid fermânlardan, berâtlardan, şecerelerden, el-hâsıl şuradan buradan topladığınız ma'lûmâtı karşılaştırırdınız, işte o zamân İsmet'in kemâlini anlardınız.

Müşârün-ileyhle pek çok, pek uzun görüşdüm, birçok tecrübelerde bulundum, liyakatine yakîn hâsıl itdim, anın için böyle serbest yazıyorum, sözlerimin mübâlağaya haml idileceğini kat'iyen hatıra getirmiyorum.

Bu muhterem adamın, kemâline ilme'l-yakîn kesb-i vukûf itmezden evvel, hakkında îrâd idilen medâyihi ben de mübâlağaya haml iderdim. Senâda ıtrâ idiliyor, dirdim. Vaka ki o müdekkik-i kâmile mülâkî oldum, medâyihi-i vâkı'ayı aksü'l-emirde muvâfık buldum.

İsmet Efendi'nin en büyük bir meziyeti de [14] terbiyesi, dil-nüvâzlığı idi. Esîr-i firâş olduğu demlerde bile mürâca't idenleri redd itmezdi. Sorulan şeylere, öksürerek, inleyerek, cevâb virirdi.

Zaten o ne vakit gördümse yatak içinde gördüm. Dâimâ hasta idi. Güyâ illet, hâl-i tabî', sıhhat, hâl-i ârizî idi.

Hastalığının, kırk beş senelik mahsûlü sa'y ve gayreti, mâhasal hayâtı olan, âsâr-ı müte'addide-i kıymetdârını gâib itdiği dakikadan başladığını, yanarak yakılarak, âh-ı tahassür çekerek, söylerdi.

Esere "zâde-i tab'" diyorlar, söylemekde evlâd ile müsâvî olduğunu söylüyorlar. Târîh ve terâcim-i ahvâl gibi tedkîkât dura dura, iftihâm-ı müşkilâta mütevakıf olan eserlere artık ne demek lâzım geleceğini erbâb-ı insâf takdîr ider.

İstitrâd kabilinden arz ideyim: Bizim diyârda târîh ve terâcim-i ahvâl gibi âsâr, [15] beyne'n-nâs âsâr-ı âdiyeden add olunuyor. Okur, yazar bir adam ne zamân arzu itse birkaç cild târîh ile meşâhîrden birkaç yüz zâtın tercüme-i hâlini yazabilir zann idiliyor.

İş öyle değil efendiler! Bu vâdî-yi meşakk-engîzde benim tecrübelerim var, hem de pek acı tecrübeler var. Neler çekdiğimi ben bilirim.

Ta'rîf idemem çektiğim âlâmı o yüzden zîrâ ki anın zikri de bir güne elemdir...

Eslâfdan, yâhûd muâsırından bir zâtın ahvâl-i hayâtiyesine dâir ma'lûmât istihsâl etmek, ma'lûmât-ı müstahsileyi tertîb ve tedvîn etmek, rivâyât-ı muhtelifeyi te'lîf eylemek, yalnız başına kal'a feth etmek derecesinde bir emr-i müte'asirdir.

Hele bizim memleket gibi yetiştirdiği erbâb-ı mezîyetin cisimleriyle berâber isimlerinin de nâbûd olduğu bir memleketde

tercüme-i hâl yazmak, bizim memleket gibi tercüme-i hâlin hâlâ [16] ihrâz-ı ehemmiyet idemediği bir makbere-i fazîletde eslâf ve muâsırının, hattâ evlâd u âilelerinin zabt itmediği, ahvâl-i şahsiyye ve havâss-ı rûhiyyesini, sûret-i sahîha ve müfidede, ortaya koymak ihyâ-yı emvât sevdâsına düşmek kabilindendir.

İşte bîçâre İsmet Efendi'nin kırk beş sene, geceli gündüzlü, çalışarak, mezar taşlarıyla konuşub başını taşdan taş urarak vücûda getirdiği yedi sekiz parça eser-i kıymetdâr, 1314 sene-i hicriyesinde bir gece Fındıklı'da zuhûr iden harîk-i hâilde hânesiyle berâber yanmış, İsmet, esîr-i firâş olduğu hâlde, yakaladığı bir şem'dân ile zokaka fırlamıştır.

O vak'a-i dilsûzdan sonra sıhhatinin büsbütün muhtell olduğunu, kemâl-i söz ve güdâz ile söyler, söyledikçe vech-i melûlünde bir reng-i âteşin hâsıl olurdu. Fâci'ayı [17] nakl itdikten sonra oturuyorsa yatar, yatıyorsa kalkar enîne başlardı.

Düşünmeli, mahsûl-i hayât olan yedi sekiz evlâdını bir anda gâib iden adam ne olur, ne yapar, nasıl vâveylâ ider?

Sırası gelince nakl idileceği vechi ile, tercüme-i hâlini ber-tafsîl yazmak üzere, akd itdiğimiz mukâvele bi'l-âhere mevki'-i icrâya konulamadığından âsârı an'anesiyle mazbûtum değildir. Ma'zalik tahattur idediklerimizi söyleyeyim:

Şakâyık-ı nu'mâniye zeyli olan (Şeyhî)ye 1143 senesinden 1314 sene-i hicriyesine kadar "8" cildten mürekkebe bir zeyl-i mufassal.

Şeyhülislâm Esad Efendi merhûmun "Atrâbü'l-âsâr" nâmındaki tezkere-i mûsikî-şinâsânına, kezalik, 1314 senesine kadar bir zeyl-i mükemmel.

Âzâm-ı müellifin-i Osmanî'den Müstakîm-zâde [18] merhûmun "Tuhfetü'l-hattatîn" nâmındaki eser-i güzînine bir zeyl.

Âsâr-ı muharrereden Şeyhî Zeyli'nin iki cildini vaktiyle tebyîz iderek sâdır olan irâde üzerine takdîm itdiğini söylerdi.

Ba'de ba'din, hâfızasına mürâca'tla, tahattur itdiği meşâhîr-i ulemânın terâcim-i ahvâlini 4 cild olarak yazdığını, nezdinde mahfûz olduğunu mükerreren tebşîr itmişti. Hatta bir gün ziyâretine gitdiğimde kendisini ayakda buldum. Dolabın üstünde duran evrâkdan birine bir şey kayd itdi. Evrâkı yerli yerine koydu. Ben sormadan o dedi ki:

“Re'îsü'l-ulemâ Necib Mollâ'nın tercüme-i hâli nâkız idi. Bir şey ilâve itdim.”

Bir gün de “Lügât-ı Târîhiyye ve Coğrafya” sâhibi Ahmed Rıfat Efendi merhûmun tercüme-i hâlini, bi'l-vâsita, benden istedi. Mahfûzâtımı yazdım, bi'z-zât götürdüm, [19] okudu, kerrâren ve mirâren teşekkür itdi.

Rıfat Efendi'nin tercümesini ne yapacağını sorduğumda hâlâ tesseüf itmekdeyim. Ma' mâfîh bunu taleb idişinden müverrihînin tercüme-i hâllerini de yazdığını, yâhûd yazmağa başladığını tahmîn olunabilir.

İsmet Efendi'nin târîhde bi'l-hâssa târîhin insân ve terâcim-i ahvâl kısmında ma'lûmât-ı kâmile erbâbından olduğunu ilk def'a, Pertev Paşa hafîdi, Aziz Bey'den işitmişdim.

Aziz Bey, vaktiyle mektûbî-yi sadâret muâvini müteveffâ Şeref Efendi'nin hânesinde tesâdüf itdiği esnâda İsmet'in, Pertev Paşa merhûm hakkında ma'lûmât-ı mükemmele virdikden başka ecdâddan birinin selâtîn-i Osmaniye hazerâtından bir zât-ı müfehhome takdîm itdiği kasîde-i Arabiye'yi ezber ve kırâat itmesi üzerine vakf-ı hayret olduğunu hikâyeye itmişti.

[20] Muahharan, Fuad Paşa hafîdi, Reşad Bey'den de müşârün-ileyhin meziyyât-ı husûsiyesini dinlemişdim.

Daha sonra, o zamân Manastır Mekteb-i Rüşdî-yi Askerîsi müdîriyetinde bulunan, Bursa meb'ûsu Tahir Bey,

İstanbul'a gelerek "Osmanlı Erbâb-ı Maârif ve Kemâlî" nâmındaki eserinin nevâkısını ikmâl etmek için müşârün-ileyhle görüşmek arzusunda olduğunu söylemişti. Birkaç gün sonra, âşinâlarından birinin virdiği tavsiye-nâmeyi hâmilan, müşârün-ileyh hânesine giderek hüsn-i kabûl gördüğünü, pek çok istifâde itdiğini ma'a't-teşekkür anlatmışdı.

Müşârün-ileyhin vüs'at-ı ma'lûmâtı nisbetinde mütevâzı' ve mü'eddib olduğuna dâir virilen te'mînât üzerine bana da cesâret geldi.

Mu'arif-mendân-ı ehibbâdan Diyârbekirli Ali Emîrî Efendi ile birlikde bir Salı günü İsmet Efendi'nin Beşiktaş'da müste'ciren [21] mukîm olduğu hâneye gitdik. Bir küçük kız, bizi efendinin yanına çıkardı.

Henüz tıraş olmuş, kır bıyıklı⁵, mülahhamca, orta boylu, parlak gözlü beyaz yüzlü, münevver bir zât, üstünde entârî, başında take, gözünde gözlük olduğu hâlde, bir kanepede oturuyordu. Bizi görünce kıyâm itdi. Gösterdiği mevki'e oturduk.

Enfiyesini çekerek kemâl-i dikkatle yüzümüze bakmağa başladı. Güyâ serâir-i kalbiyemizi vechimizden keşf itmeğe çalışıyordu.

Birkaç dakika sükût ile geçti. Kendimizi takdîm etmek lâzım idi. Arkadaşıma bakdım, anda öyle bir niyet görmedim. Kendime bakdım, cesâret bulamadım.

[22] Ziyâretine gidilen bir zât-ı muhtereme başkası takdîm, hakkında müdahillik idilebilirse de nefsi tezkiye etmek, "Korkmayınız fenâ adam değilim. Şöyleyim böyleyim" demek müşkil oluyor.

⁵ Hıyn-ı vefâtında beyaz sakallı idi. Sıhhati müsâ'id olub da zokaka çıkamadığı zamânlar sakallı olurdu.

İmtidâd-ı sükût, tarafeyni iz‘âc itdikce sâhibü’l-beytin, lisân-ı hâl ile, “Ayol siz kimsiniz? Hüviyetinizi söyleyiniz de beni merakdan kurtarınız. Yâhûd gidiniz” demekde olduğunu hiss idiyordum.

Artık zemîn ve zamâna, muhâtabımızın hâl ve şânına muvâfık bir cümle-i cemîle tedârikine imkân bulamayarak didim ki:

“Efendim, biz ne câsûsuz, ne de deyyusuz. Ben filânım, şu zât da filândır. Fezâilinizi işitdik. Bilâ-vâsita ziyâretinize koşduk. İsterseniz kabûl idersiniz. İsterseniz def idersiniz.”

Damdan düşercesine söylediğim şu söz, gözlerini gözlerime nasb iden, müşârün-ileyhin o kadar hoşuna gitdi ki kemâl-i [23] i‘tinâ ile tertîb idilen en belîğ, en zarîf sözlerde ancak o kadar hüsn-i te’sîr ider.

Meğer bî-çâre adam, câsûslardan o kadar o kadar ürkmüş ki tanımadığı eşhâs, ziyâretine gitdikce câsûs zannıyla aklı başından gider, hemen yatağına girib yorganı başına çekdikden sonra âhenk-i enîne düzen virirmiş. Bu hakîkatı bi’l-âhere öğrendik.

Ta‘rîf-i nefse âid ifâdâtıma kat‘iyyen i‘timâd itdiğini gösterircesine geniş bir nefes aldı. Gülerek:

“Estağfirullâh. Sizin çehrenizdeki adamlar câsûs, deyyus olamaz. İkinizin de safiyyü’l-kalb, afîf, nâmûskâr adamlar olduğunuzu yüzünüz söylüyor. Lütf itdiniz, fakîri adam yerine koyub geldiniz. Teşekkür iderim” didi.

O dakîkadan i‘tibâren, kırk yıllık dost gibi, lâubâlliyyâne sohbeta girişdik biz sorduk, o söyledi.

[24] Yukarıda anlatmışdım, müşârün-ileyh cidden terbiyeli, dil-nüvâz bir zât idi. Terbiyesine, dil-nüvâzlığına ilk mülâkatda gösterdiği muâmele-i lütfiyede delâlet ider.

O, bizim kim olduğumuzu bilmezdi. İhtimâl ki biz, kisve-i safvete bürünmüş birer kallâş- mugfil, birer gaşşâş-ı müzill idik.

İhtimâl ki hubb-i ma‘rifet, tevkîr-i fazîlet iddiasıyla adamcağızı söyletüb alacağımız ma‘lûmâtı, bir külah kapmak için, başka şekle tahvîl, habbeyi kubbeye tebdîl ile başını derde sokacak idik. Âlem bu, hatıra gelmeyen şeyler başa gelir...

Fakat muhâtab-ı kâmilimiz teşhîs-i zâtı, takdîr-i meziyetde hâiz-i kudret olduğun bize i‘timâd itdi, i‘timâdından dolayı da bi‘l-âhere nâdim olmadı.

Ziyâretlerim, tevâlî itmeğe başladı. Her def‘asında bir sûretle müstefid oldum. Ne fâide ki semtin muhâlefeti, meşgalemin kesreti, [25] mülâhaza-i tasdî‘, sık sık ziyârete mâni‘ olurdu.

Hâlbuki mevâni‘e ehemmiyet vermeyerek hergün ziyaretine koşmak, o kıymetli adamın ma‘lûmâtından intifâ‘ etmek âdetâ ehemmi-i umûr, â‘zâm-ı sürûr imiş. Hezâr te‘essüf ki vaktiyle bu dakîkayı takdîr idüb de lâıykıyla müstefid olmadık.

Her ni‘metin kıymeti, hıyn-ı zevâlinde bilinir. Ni‘met elde iken kıymeti takdîr idilemez. Zuhûr iden ni‘metin ebediyyen zâil olmayacağına hüküm iderek istifâdede tekâsül göstermek, ni‘metten mahrûmiyetin mukaddime-i fecî‘asıdır.

İşte o mukaddime-i fecî‘anın, lemh-i basarda, netîce-i nedâmet-engîzini görerek te‘essürât-ı bî-pâyâna giriftâr olduk. Yazık...

Müşârün-ileyhin vefatından bir gün evvel birâderle ziyaretine gitmiştik. Hânesinin civârında Hüdâyî hazretlerinin dergâh-ı şerîfi [26] dervîşânından bir zâta, ki haftada birkaç def‘a gelir, efendinin suyunu taşır, işlerini görürdü, tesâdüfle efendiyi sordum. Fart-ı ye‘is ile “Pek fenâ. İsterseniz gidiniz görünüz” didi.

Efendinin yanına çıktık, yatıyordu. Solmuş sararmışdı. Hâlet-i nez‘in takarrüb itdiği i‘yânen görölüyordu. Elini öpdük. Başının ucuna oturduk. Midesinden fevka‘l-âde muztarib olduğunu inleyerek anlatdı. Teselliyât-kârâne sözler söyledim.

Dest-i ecele tevdî‘-i girîbân itmek üzere olduğu öyle bir dem-i pür-elemde bile dîlnüvâzlıktan geri durmadı. Tatyîb-i hâtır idecek sözler söyledi.

Esnâ-yı vedâ‘da “Bugün istediğim gibi görüşemedik. Affediniz. Kusura bakmayınız” dedi. Bize duâ itdi.

O anda birbirimize atıf itdiğimiz [27] inzâr-ı hüzn-âmîzin ma‘nâ-yı mü‘ellimini şerhe hâcet yok.

Aradan iki gün geçti, gazetelerde müşârün-ileyhin irtihâl itdiğini, defn idildiğini gördüm. Dilhûn oldum. Vefâtını haber alub da cenâzende bulunamadığıma, son vazîfeyi îfâ idemediğime de başkaca te‘essüf itdim.

Hersekli Arif Hikmet merhûmdan sonra ziyâ‘ına en ziyâde giryebâr-ı te‘essür olduğum zevât-ı mu‘azzezeden biri de İsmet Efendi’dir.

Emsâli ma‘dûd olan bu merd-i âlî kadar, âsârının ta‘me-i lehiyyet olduğu günden beri hastalıktan kurtulamadığını her zamân söylerdi. Ama kendisini vakf-ı illet iden diğer bir sebep vardı ki ondan kat‘â bahs itmezdi. Bârî ben bahs ideyim:

Efendinin ziyâretine gidenlerin elbette nazar-ı dikkatlerini celb itmiştir ki yatağının [28] bir tarafı yemiş sergisinin, diğer tarafı büyük bir eczâhânenin küçük bir numûnesi idi. Bir cânibinde, duvar yastığının üstünde, başdan başa armud, elma, ayva, portakal, limon, nar ve fevâkih-i sâire, adüvv-i cân gibi, saf beste durur, hazretin, burç ve barusu yıkılmış kal‘alara benzeyen, midesine hücûm için fırsat gözetirdi.

Diğer cihetinde şişeler dolusu ma‘den suları, çiçek suları, kutular dolusu tozlar, hablar, karagol gibi, nöbet beklerdi.

A'dâ birer birer mideye hücum ile târâc ve târ-ı mâr itdikden sonra nöbetçiler imdâda şitâb iderlerdi. Lakin bir fâide te'mîn idemezlerdi.

Hazret, bî-tâb ve tevân yatağına ilticâ ider, birkaç saat inledikten sonra kalkardı. Artık rahat dursa ya, hayır...

[29] Odanın bir köşesine yerleştirilen dolabın önüne çökerdi. Bu dolab, yatağın sağındaki yastık üstüne dizilen, a'dâyı ma'hûdeyi solda sıfır bırakacak derecede dehşetli bir düşman idi.

Bu dolab, mahallelerdeki bakkâl dükkânlarının enmûzeci musaggarıydı. Derûnunda kangal kangal kaşar peynirleri, sucuklar, pasdırmalar, yarısı yenmiş ekmek parçaları, birbirini der-âgûş itdiği hâlde, sâhibinin iltifâtına intizâr iderdi.

Efendi kırmızı saplı küçük bir çakı büyük bir dilim peynir, biraz da pastırma keser, kocaman bir ekmeğin parçasına terfikan mideye yolcu iderdi. Arkalarından bir de portakal yâhûd armud yolladıktan sonra kanepesine oturur, yâhûd yatağına girer, kemâ kân âheng-i enîne germî virirdi.

Garîbdir, bir gün yanında bulunduğum [30] sırada, berminvâl-i muharrer, imlâ-yı mide itdikden sonra benden müsâ'de istedi, elbisesini giymeğe gitdi. "Nereye gideceksiniz" didim. "Saraya yemek yemeğe" didi, dem-beste-i hayret oldum.

Evâil-i hâlini bilenler, efendinin öteden beri muzırr şeylerle midesini imlâ, sonradan vâveylâ itmek merâkında olduğunu nakl idiyorlar.

Vefatından bir gün bir gece evvelki mülâkâtımızda yatağının etrâfında yine ma'hûd yemişler, ma'hûd ilâcları tarz-ı sâbıkda müretteb ve müheyyâ gördüm, ta'accüb itdim. Artık yiyecek hâli kalmamış ise de onları yanından ayırmaması, midesinde biraz kuvvet bulsa, yine ekl ü bel'e başlayacağına delîl add olunabilirdi.

İnsan sevdiği şeyleri fikr ü zikrinden hâlî olamadığı gibi onları gözünün önünden ayırmak da istemez.

[31] Merhûmun ıztırâb-ı dâ'imiyesine bâis olan ahvâlden biri, belki birincisi şüphe yok ki, mütemâdiyen boğazıyla uğraşması idi.

İsmet Efendi, Mevlânâ Celaleddin Rûmî ve Azîz Mahmûd Hüdâyî kuddise sirruhumâya müntesib idi. Hâl-i ıztırâb ve ıztırârında rûhâniyyet-i evliyâ-yı Allah'dan istimdâd ve o sâyede kesb-i neşât itdiğini söylerdi. Vefatından iki ay evvel mülâkât itdiğimiz sırada bir lahn-ı mü'essir, bir tavr-ı hazîn ile âyîn-i şerîf okumuşdu.

Bu mübârek adam, safiyyü'l-kalb idi. Ma'lûmâtına mağrûr, liyâkati nisbetinde riâyet görmediğinden dolayı, bî-huzûr değildi.

Meziyyet-i mevhûmesini, katre-i deryâ, zerre-i âfitâb-ı âlem-ârâ şeklinde gösterircesine, ileriye süren şa'bede-bâzlardan, ebnâ-yı [32] cinsini kendi seviye-i irfânında bulamayıp da yükseklerden hitâb iden hatîblerden, âmaya nazar-ı istihkâr bakan bakar körlerden, halka “kafası boş” diyen boş kafalılardan değildi. Mesleğinde mütehassıs, herkese karşı mütevâzi' bir zât-ı vâcibü'l-ihtirâm idi.

Hâlinden şikâyet itmezdi. Gınâ-yı kalbe mâlik idi. Kitâbcılık hizmetinden bin guruş maâşısı vardı. İhtiyâr-ı kanâ'atle ahrârâne yaşardı.

Ba'zen fe-ba'zen dehen-bâz-ı şikâyet olsa da der-akab “Adam geçelim, muhabbete bakalım” dirdi. Her hâlde bir dervîş-i hayr-endiş olduğu ahvâlden akvâlinden anlaşıldı.

Her istediklerini yapmağa muktedir olanlar “İsmet Efendi ayaklı kütübhânedir” kavliyle müşârün-ileyhin kıymet ve ehemmiyetini takdîr itdikleri hâlde esbâb-ı ma'îşetini tevsi' itmezlerdi.

[33] Takdîr, sözde kalırdı, mevki‘-i fi‘le çıkmazdı.

Çünkü takdîr-i Hüdâ kendisine bu kadar ma‘îşet, bu kadar rahat nasîb itmiş olduğundan, gedâdan şâha kadar, bir ferd bi‘t-tabî‘ takdîri tağyîr idemezdi.

İsmet Efendi de bu dakîkaya vâkıf olduğuçün, ahyânen hâlinden şikâyet itse de, silsile-i şikâyetini dakîkalarca uzatmazdı.

İsmet Efendi‘yle ilk görüşdüğüm zamân, kendisinden iki şey ricâ itdim. Biri, meşâhîr-i asra tahsis itdiğim “Defter-i hutût” a birkaç satır yazı yazması... Diğeri de, tercüme-i hâlini takrîr ile bana yazdırması idi. İbtidâları her iki ricâyı da kabûle müsâ‘id göründü, hattâ muâhede akd itdik. Mu‘ahharen vâhî özürler serd itmeğe başladı.

[34] Bir aralık “Defter-i hutût” a Gelenbevî merhûmun tercüme-i hâlini yazacağını söyledi. Sonra bir takım evhâma kapılarak “Mevlânâ ahvâl-i müşevveş! Bu yazıyı bir zamân-ı münâsibe ta‘lîk idelim” didi. Ben de ısrâr itmedim. Nihâyet, defterime yazı yazmadan kitâb-ı hayâtı hâtime-pezîr oldu.

Hakîkiyûndan, hayâliyyûndan birçok adamlar, ebnâ-yı iblisin bâzâr-ı ticâretinde taharrî-yi sermâye itdikleri bir devr-i fetretde...

İzrâr-ı nâsın en büyük kâr add idildiği bir kuvvet-i pür-hatırda “Defter-i hutût” u vücûda getirmek için, en tehlikeli add olunan zevâta da, gitdiğime nazar-ı hayretle bakarak âdetâ haft-ı aklıma hüküm itmişlerdi. İhtimâl ki İsmet Efendi de bu zümreye dâhil idi.

Tercüme-i hâli için de “Yaparız, yazarız” didiği hâlde sonunda “Tercüme-i hâlimi yazmakdan doğrusu tevahhuş idiyorum. [35] Tercüme-i hâlimi yazmak, yazdırmak bana hoş gelmiyor. Hazîne-i hâssadan, nice senelerden beri, tercüme-i hâl-i resmîyi istiyorlar. Bir türlü yazamıyorum. Ricâ iderim, beni

ma‘zûr görünüz” dedi. Ne zamân tercüme-i hâl bahsini açsam bu cevâbla bahsi kapardı.

Mükerreren târîh-i vilâdetini sordum. Söylemedi. Bir gün, ber-mu‘tâd, rahatsızlığından bahs itdiği sırada “Efendim ihtiyâr olduk” dedi. “1275’de tevellüd iden bir zât, ihtiyâr olur mu?” didim. “Hayır, 75’de değil 1261 senesi Zîlhiccesi’nin 17’inci Çarşamba günü doğdum” dedi. Ben kahkaha ile gülmeğe başladım. Hid‘aenin zevkine vararak evde vakf-ı dâhık olduk.

Bu fırsattan istifâde iderek yine tercüme-i hâl mes’elesini ileriye sürdüm. Bir tavr-ı serzenişle “Ahyâ ve emvâtdan her sınıf halkın terâcim-i ahvâline kendilerinden ziyâde [36] vâkıf olduğunuz hâlde kendi tercüme-i hâliniz hakkında ihmâl göstermeniz, vehme tâbî‘ olmanız pek acib bir hâldir. Fakat kabâhat sizde değil bendedir ki kıymet-i zâtiyesini takdîr itmeyenlerin kıymetlerini takdîr itdirmeğe çalışıyorum” didim.

Efendi gülerek “Allah seni azîz itsin. Kadirşinâslığı herkesden ziyâde ben takdîr iderim. Ne yapayım ki tevahhuş idiyorum” cevâbını viridi. Âkıbet tercüme-i hâli de yazılmadan gitdi. Te’essüf olunur...

Hikmeti nedir bilmem, erbâb-ı meziyetin hâl ve hareketi garâ’ibden hâlî olmuyor. Nev‘î şahsına münhasır olanların şahsına münhasır, garîb bir hâli oluyor. İsmet Efendi’nin, tercüme-i hâlini yazmakdan, yazdırmakdan tevahhuşu da o garâ’ib meyânında başkaca bir garîbedir.

Bizde, ba‘zı zevât, tercüme-i hâlin ba‘de’l-vefât yazılması lâzım geleceğine zâhibdirler. [37] Tercüme-i hâl, hâl-i hayâtda yazılırsa güyâ hayât tenâkus idecekmiş gibi bir fikr-i bâtil, bir vehm-i fâsid ezhânı tehvîş idiyor.

Efendi merhûmun tevahhuşu da bu fikre, bu vehme müstenid idi. Hatırât-ı zamâniyeden de pek ziyâde ürkerdi.

Bu tevahhuş, hangi sebepten tevellüd iderse itsin ta'yîb ve tenkîd idilemez. Çünkü herkesin, kendince ahvâl-i tabî'yeden, başkalarının hâlât-ı garîbeden ma'dûd olabilecek sûrette bir takım evhâm ve zünûnu, meslek ve meşrebi vardır ki o adamı, o zünûn ve evhamdan, o meslek ve meşrebdan vaz geçirmek, hayâtı ondan nez' itmeğe mütevakkıftır.

Ba'zı erbâb-ı ma'rifet ve san'at gördüm ki onların âsârıyla halkın kütübhâneleri, müzeyyen olduğu hâlde kendi eserlerinden kendilerinde bir nüsha bulunmaz.

Ba'zı hattâtîne mülâkî oldum ki dostlarının [38], âşînâlarının hatta bigânelerin salonları, odaları onların elvâh-ı nefisesiyle müneffîş ve münevver olduğu hâlde kendi meskenlerinde kendilerinin bir levhası görülmez.

Ba'zı şâirler gördüm ki hâfızaları başkalarının eş'ârıyla mâlâ-mâl olduğu hâlde kendi şiirlerinden iki manzûme mahfûzları değildir. Yâhûd başkalarının kasîdelerini, gazellerini inşâd itdikleri hâlde kendilerinin bir mısra'larını bile îrâd itmezler.

Bunu da söyleyeyim mi bilmem, ba'zı tabîbler gördük ki kendileri verem oldukları hâlde başka veremleri tedâvîye vakf-ı vücûd iderler.

İşte bunlar gibi İsmet Efendi de bütün Osmanlı meşâhîrinin her türlü ahvâl ve âsârıyla, menâkıb ve mahsûsâtıyla uğraşarak mütemâdiyen onlardan bahs iderken, hatta uyku zamânlarında bile onlarla meşgûl [39] olarak uykudan mahrûm kalırken kendi ahvâl ve menâkıbından bahs itmezdi. Kırk beş sene mezârları, kütübhâneleri devr iderek cildlerle terâcim-i ahvâl yazmış iken kendisinin dört satırlık tercüme-i hâl-i resmîsini yazmazdı.

Bir kere bana demiş idi ki: “Yatağıma girib tam uykuya dalacağım sırada karşıma, meselâ, Sokullu çıkar. Tercüme-i hâli

serâpâ-yı zihnimden geçer. Ahvâl ve harekâtı birer birer gözümün önünde tecessüm ider. Sonra diğer meşâhîr, diğer vekâyî‘ de meydâna çıkar. Uyku da bi’t-tabi‘ kaçar. Nasıl yatdımsa öyle kalkarım.”

Mübârek adam, hengâm-ı hâbda bile başkalarını düşündüğü gibi bir def‘a da kendisini düşünüb de tercüme-i hâline tercümân olsaydı ne olurdu?

Ne olacak, öyle bir müverrih-i kâmilin bin türlü abr ve nikâta cilvegâh olan [40] ahvâl ve menâkıbı, sergüzeşt ve garâibi pîş-i nazarımızda temessül ider de bizlere medâr-ı ibret, müstelzim-i menfa‘at olurdu.

Hâtime-i makâl olarak şunu da söyleyeyim: İsmet Efendi’nin vefâtı, telâfisi gayr-ı kâbil, zâyî‘ât-ı azîmedendir. Buna hem te’essüf itmelidir, hem de itmemelidir. Te’essüf fâidesizdir. Zîrâ hayât didiğimiz şey mâdemki hayâtdır, elbette bir gün memâta inkılâb idecektir. Leylin nehâra, nehârın leyle inkılâbı gibi.

Asıl te’essüf olunacak hâl, o merd-i kıymetdârın ömr-i sâni‘i olan, âsâr-ı mühimmesinin ebediyyen mahv olmasıdır ki zâyî‘-i azîm budur.

Ahvâl-i hayâtiyesini yazmaması, yazdırmaması da o zâyî‘den mütevellid âlâmı, nâm-ı İsmet yâd olundukca, tecdîd ve tezyîd idecektir.

8 Şevvâl 1322

2 Kânûn-ı evvel 1320

İbnü’l-emîn Mahmûd Kemâl

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2022). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Akün, Ö. F. (2000), “İbnülemin Mahmud Kemal”, *DİA*, XXI, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Biçer, İsmail A. (2019). *Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi :İbnülemin Mahmud Kemal İnal*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gürlek, D. (2017). *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- İbnülemin Mahmud Kemal (1328). *Kemâlü'l-ismet*, İstanbul: Rûşen Matbaası.
- Özcan, A. (2001). “İsmet Efendi, Fındıklılı”, *DİA*, XXIII, İstanbul: İSAM Yayınları.
- _____. (2023). *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Öztürk, M. (1996). *İbnülemin Mahmut Kemal'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Öztürk, N. (2022). *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şeker, F. M. (2011). *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

19. ASIRDA KUZEY KAFKASYA'DA HÜRRİYET MÜCADELESİ

Hacı Murat ARABACI¹

Ali YÜKSEL²

1. GİRİŞ

Kafkasya olarak tabir edilen bölge Kuzeybatı'da, Taman yarımadasından başlayarak Bakü'nün doğusunda bulunan Apşeron Burnu'na kadar uzanan sıra dağlar silsilesini ifade etmektedir (Saydam, 1993: 1). Bu sıra dağlar bölgeyi Kuzey ve Güney olmak üzere iki farklı bölgeye ayırmaktadır. Günümüzdeki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ülkelerini içerisinde barındıran bölge Güney Kafkasya; Dağıstan bölgesinden başlayıp günümüzde daha çok Rusya sınırları içerisinde kalan dağlık bölgeler ise Kuzey Kafkasya bölgesi olarak adlandırılmaktadır (Bedirhan, 2000: 23). Kuzey Kafkasya bölgesi güney Kafkasya'ya nazaran daha dağlık ve yerleşime elverişsiz bir bölge konumundadır. Bu sayede bölgede yaşayan yerli halklar uzun bir süre dışa kapalı bir hayat sürmüş ve kendi öz benliklerini koruyabilmişlerdir.

Gerek eski çağlarda Yunan ve Sasani hükümdarlıkları, gerekse daha sonraki yüzyıllarda bölgeye gelmiş olan kadim Türk boyları ya da Arap fetih hareketleri Kuzey Kafkasya bölgesinde uzun soluklu olarak barınamamışlardır. Bunun en önemli

¹ Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, ORCID: 0000-0002-0357-5278.

² Doktora Öğrencisi, DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-4480-3417.

sebepleri, ulaşım zorluğu, elverişsiz iklim koşulları ve dağlık kabilelerin bağımsızlıklarına düşkün olmalarıdır.

Kuzey Kafkasya bölgesi farklı boyları bir arada barındırması nedeniyle siyasi bir birlik oluşturmamış, aynı zamanda bu farklılıklar nedeniyle tam bir kültür mozaği olarak varlığını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1988: 44-45).

Tarihi süreç içerisinde bağımsızlıklarını yüzyıllar boyunca devam ettirmeyi başaran bu bölge halkları, 18. Yüzyılın sonundan itibaren, önce keşif hareketleri ile bölge hakkında bilgi edinen Rus İmparatorluğunun dikkatini çekmiş, ardından da günümüze kadar devam edecek olan Kafkasya bölgesindeki Rus işgal hareketi ve yerli ahalinin bu harekete karşı mücadelesi başlamıştır (Henze, 1984: 3).

Rus Çarlığı, bir yandan Türkistan bölgesinde işgal hareketlerine girişirken, diğer yandan Karadeniz’de hâkim olma ve bölge devletleri olan Osmanlı ile İran karşısında yeni bir güç olarak kendine yer edinmeye çalışıyordu. Bundan dolayı Çar I. Petro’dan itibaren öncelikle sistematik olarak yürüttükleri keşif hareketleri ile daha sonra ki dönemlerde ise askeri hareketler ile bu planı gerçekleştirmeye uğraşacaklardır (Kurat, 1987: 157).

Bu dönemde Kuzey Kafkasya’daki en büyük problem ise siyasi bir birlikteliğin olmayışı idi. Genel hatlarıyla bakıldığında zaman işgal öncesi dönemde bölgede siyasi bir birlik, askeri bir güç ve kültürel bir beraberlik yoktu. Siyasi ve askeri birlik yerine, her boy veya kabile kendi içerisinde yönetilmeye çalışılıyordu. Ayrıca farklı boylar arasında sürekli çatışmalar, miras kavgaları ve kan davaları yaşanmaktaydı. Bölgenin dağınık bir siyasi yapısının mevcudiyetinin yanında, pek çok farklı kültürlere de ev sahipliği yapmaktaydı.

Rus işgali öncesi bölgenin dini yapısına bakıldığında halkın çoğunluğu eski pagan geleneklerini devam ettirmekte olduğu görülmektedir. Bunun yanında bazı boylar içerisinde

İslamiyet ve Hristiyanlık gibi dinlere mensup olanlar da mevcuttu. İslamiyet'in bölgede yayılmaya başlaması, Arap fetihleri ile başlamış olsa da asıl Moğol istilasası sonrası Türkistan coğrafyasından göç eden Türk ahalinin bölgeye gelmesi ile zirve noktasına ulaşmıştır. Altun Orda Devleti zamanında bu durum devam etmiş ve İslam dini ile Kafkasya'nın bütünleşmesinin temelleri oluşturulmuştur. Hristiyanlık İslam dininden daha eski tarihlerde Kuzey Kafkasya bölgesine ulaşmıştır. Özellikle Gürcü hakimiyeti döneminde bölge de kiliseler ve manastırlar inşa edilerek Hristiyanlık dininin yayılması için faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu iki ilahi dinin erken dönem faaliyetlerine rağmen yerli ahali uzunca bir müddet eski gelenek ve göreneklerine bağlı yaşam tarzlarını ve eski inançlarını devam ettirmişlerdir.

İslam dininin bölgede ön plana çıkması ve oldukça etkili olmasında asıl dönüm noktası ise Türkistan kökenli olan sufi "Nakşibendilik" hareketinin, Rus işgaline karşı milli direnişe öncülük etmeye başlaması ile yaşanacaktır. Bu dini nitelikli hareket Bahaeddin Muhammed Nakşibend tarafından kurulmuş olup, O'nun müridleri tarafından Kafkasya, Anadolu ve Hindistan gibi coğrafyalara yayılmıştır. Özellikle Kafkasya kolu dini niteliğinin yanında askeri ve siyasi rolü ile de önemli bir konum edinecektir. Uzun yıllar boylar arası mücadeleler ve kan davaları ile uğraşan bölge ahalisi Rus işgaline karşı Nakşibendi önderlerinin liderliği altında büyük bir direniş mücadelesi vereceklerdi.

2. İŞGAL ÖNCESİ KUZEY KAFKASYA BÖLGESİNİN GENEL DURUMU

Rus Çarlığı, I. Petro'nun hükümdarlığa geçmesi ile birlikte bir yandan batı tarzı modernleşme çabaları içerisine girerken bir yandan da diğer kolonyalist devletler gibi kendi sömürgelerini

oluşturma çabası içerisine girişmişti. Bunun için hem Türkistan coğrafyası hem de Karadeniz'e açılan bir kapı konumunda olarak gördükleri Kuzey Kafkasya bölgesini kendilerine ana hedef olarak seçmişlerdi. Bunun için oluşturulan keşif hareketleri ile raporlar hazırlanarak işgal edilecek bölgelerin siyasi, coğrafi ve demografik yapısı gibi konular hakkında ön bilgi edinilmeye çalışmışlardır. Bu raporlar daha sonraki işgal planının ilk parçasını oluşturmuşlardır. Kuzey Kafkasya bölgesinde Çeçenler, İnguşlar, Kabardeyler, Lezgiler, Dağıstan taraflarında Nogay, Avar ve Kumuk Türkleri, Batı kesiminde ise Çerkes boyları yaşamaktaydı (Gökçe, 1979: 33). İşgal öncesi dönemde bu farklı etnik unsurların siyasi bir birliği olması bir yana, kendi içlerinde bile ayrışma yaşamaktaydılar. Dolayısıyla bölgede direnişi sağlayacak güçlü bir siyasi idare ne yazık ki bulunmamaktadır. Ruslar ise bu durumu kendi lehlerine çevirerek iç çekişmelerden faydalanmayı iyi bilmişler, boylar arasındaki kan ve miras davalarını körüklemişler, iç mücadelelerde kendilerine yakın olarak gördükleri boy beylerini yanlarına çekme politikası uygulayarak siyasi istikrarsızlığı daha da arttırmaya çalışmışlardır. Ruslar Kuzey Kafkasya bölgesinde bu tür faaliyetlerde bulunurken, Güney Kafkasya'da ise Osmanlı Devleti ile İran arasındaki mücadele sebebiyle bölgede genel bir istikrarsızlık havası hâkimdir. (Saydam, 1993: 20). Tabii ki bu durumdan en kârlı çıkacak olan yine Çarlık Rusya Devleti olacaktır.

Özellikle Güney Kafkasya üzerinde sürekli birbirlerini yıpratın Osmanlı Devleti ve İran'ın içerisinde bulunduğu bu durumdan yararlanmak isteyen Çar I. Petro, Derbend üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu seferinde güçlü bir direniş ile karşılaşmayan Çarlık ordusu Derbend şehrini işgal etmiştir. Güney Kafkasya'da sınır anlaşmazlığı yaşayan iki devletin içerisinde bulunduğu güç durumdan yararlanan Ruslar, bölgede önemli başarılar elde ederken yönlerini Kuzey Kafkasya

bölgesine çevirmişler, bunun içinde sistematik olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye Kosak birliklerini göndermek suretiyle işgalin ilk aşamasını başlatmışlardır. Bu Kosak grupları bölgedeki Rus nüfuzun artırılması için büyük öneme sahipti. Bunlar sayesinde bölgedeki asi olarak görülen Çerkes ve Çeçen boyları başta olmak üzere işgale karşı olan boylar üstünde baskı kurmayı ve bölge halkını sindirmeye amaçlıyorlardı. Kafkas halklarının büyük bir çoğunluğu ise bu dönemde Ruslara karşı Osmanlı desteğinin kendilerini işgalden kurtaracağını inanmaktaydılar. Bunda erken dönemde Osmanlı himayesi altına giren Çerkesler ve Müslümanlığı benimsemiş olan Dağıstan ve Çeçenistan ahalisinin halife olarak gördükleri Osmanlı sultanın kendilerine dinsiz olarak gördükleri Rus egemenliğine bırakmayacaklarını inanmaları başlıca etkenler olmuştur. Çünkü bölge ahalisine göre Ruslar dinsiz ve Kafkasya bölgesinde İslam dininin varlığından rahatsız bir topluluk olarak bilinmekteydi. Bu yüzden siyasi bir birlik sağlanamamış olsa dahi her topluluk bireysel olarak Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmuşlardır (Kutlu, 2005: 109).

1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşı bu nedenle büyük bir öneme sahiptir. Rus tahtına geçen Çarice II. Katerina ile birlikte Rus emperyalizmi de zirve noktasına ulaşmaya başlayacaktır. Ruslar 1768-1774 savaşı ile birlikte Kırım gibi oldukça stratejik bir konuma sahip toprağı önce özerk konuma getirmiş, daha sonra da işgal etmek suretiyle büyük bir kazanç elde etmiştir. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ise, hem Kırım gibi stratejik bir nokta kaybedilmiş hem de Kafkasya ile olan bağlantı sekteye uğramıştır. Kırım'ın elden çıkması Osmanlı Devleti için büyük bir kayıp olarak adeta sonun başlangıcını oluşturmuş, Ruslar için ise hem Karadeniz hakimiyetini başlatmış hem de Osmanlı Devleti ile Kafkasya arasındaki iletişimi kesmek için önemli bir hamle olmuştur. Bundan sonraki süreçte Çarice II. Katerina'nın amansız

emperyalist politikaları ve Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzaklaşmış olması nedeniyle Kuzey Kafkasya'da yaşayan ahali için daha zor bir süreç başlayacaktır. Bu erken işgal döneminde Kafkasya'daki yerli ahali de kendi liderlerini çıkarıp onların öncülüğünde bir mücadeleye başlayacaklardır. Özellikle 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Anapa kalesinin muhafazasında Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olan İmam Mansur (Uşurma) daha sonra başlayacak olan “Müridizm”³ hareketinin öncüsü olacaktır. (Kundukh, 1987: 36).

İmam Mansur genç yaşlarından itibaren Nakşibendi önderlerinin etkisinde yetişmiş ve dini öğelerle milli öğeleri ilk defa bir arada birleştirmek maksadıyla Rus işgaline karşı direniş mücadelesi içerisine girmiştir. Bu mücadelesinde Kuzey Kafkasya'daki Müslüman ahalinin büyük desteğini almıştır. Kafkasya'da Rus işgaline karşı ilk düzenli başkaldırı gerçekleştiren ve Gazavat olarak adlandırılan mücadelenin ilk lideri olarak İmam Mansur gösterilmektedir (Erel, 1961: 115). İmam Mansur, bu mücadelesi esnasında istediği desteği tam olarak sağlayamamış olsa bile Osmanlı idarecilerinin bile dikkatini çekmeye başarmıştır. İmam Mansur'un bölgedeki faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı idarecileri İstanbul'a mektuplar yazarak İmam Mansur ve mücadelesi hakkında elde ettikleri bilgileri saraya rapor olarak sunmuşlardır. Osmanlı Devleti hakkında çok fazla efsanevi bilgi olan bu yerel direniş liderine açıktan destek sunamamış olsa bile yerel güçleri vasıtası ile destek vermeye çalışmıştır.

³ Müridizm (Gazavât): Kuzey Kafkasya Müslümanlarının XVIII. yüzyıl sonlarında Ruslara karşı başlattıkları tasavvufi kökenli siyasi hareket. Nakşibendî tarikatı mensupları öncülüğünde başlatılan bu dinî-millî direniş hareketi, Rus müellifleri tarafından **müridizm** olarak adlandırılmış, Rus ve Batı literatüründe bu adla yaygınlık kazanmış, Müslümanlar ise giriştikleri bu mücadeleye **gazavât** adını vermişlerdir. (Uludağ, 2016:50)

İmam Mansur ilk mücadelesini 1785 tarihinde Sunja Irmağı kıyısında başlamıştı. Daha sonra İmam Mansur'un başlattığı bu mücadele Kuzey Kafkasya bölgesinin farklı mıntıklarından destek görerek büyük bir direniş hareketine dönüşmeye başlamıştır. İmam Mansur ve müridlerinin bazı kaideleri de mevcuttu. Bu kaideler ışığında mücadelelerine yön vermeye çalışmışlardır. Nakşibendi kökenli olan bu direniş hareketi işgalci Rus birliklerine karşı bağımsızlık fitilini ateşlemesinin yanında bölge halkının manevi duygularının da ortaya çıkmasını sağlamaya amaçlamaktaydı. Bu yüzden Gazavat hareketi mensupları bölge halkının milli bağımsızlık duyguları ile İslam dininin emri olan kafiye karşı cihat anlayışını sentezleyerek kendilerine has bir direniş mücadelesi başlatmışlardır. İlk olarak kendi yaşadığı Çeçen bölgesinde dini vaazlar veren İmam Mansur, mücadelesine katılımın artması ile beraber askeri bir mücadelenin ilk temellerini de atmış oldu(Kutlu, 2005: 131). Rus tehdidinin her geçen gün daha da artması ve halkın topraklarını ve hürriyetlerine kaybetme endişesinin artması nedeniyle mücadeleye olan destek de artış göstermeye başlamıştı. Çeçen bölgesinde yeterli desteği sağlayan İmam Mansur bununla yetinme niyetinde değildi. O, ilk iş olarak ilan edeceği cihat hareketine destek vermeleri için diğer Kuzey Kafkasya halklarına haber yollamıştır. Çerkes, Nogay, Kabardey ve Dağıstan bölgelerine gönderdiği habercileri vasıtasıyla bu bölgelerin yerel idarecilerinin ve halkının desteğini almaya çalışmıştır (Aydın, 2010: 60). Bu girişimlerinden kısmi olarak bir sonuç almasına rağmen İmam Mansur yine de Rus birlikleri ile mücadele edebilecek kadar güçlü ve kuvvetli bir birlik kurmayı başaramamıştır. Bu istenilen desteğin sağlanamamasının başlıca nedeni ise boylar arası çekişmelerin varlığını devam ettirmesi idi. İmam Mansur yerel güçlerden yeterli desteği sağlayamayınca Osmanlı beyleri ile temasa geçerek beraber hareket etme niyetini sunmuştur. Ama bu girişimi de istenilen neticeyi vermemiş bunda da en büyük faktör olarak bölgeye tayin edilen Osmanlı

kumandanlarının şahsi kaprisleri ve bölge ve bölgeyi işgal eden Ruslar hakkında yeterli düzeyde bir malumat sahibi olmamaları gösterilmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen İmam Mansur ve beraberindeki müridleri, mücadelelerini devam ettirmişler ve son çare olarak Anapa kalesine gelerek Osmanlı kuvvetleri ile beraber buranın müdafaasını yapmaya çalışmışlardır. İmam Mansur ve müridlerinin bu mücadelesi devam ederken Çarlık rejimi ise Kafkasya komutanlığında değişikliğe giderek işgal girişimini hızlandırmaya çalışıyordu. Çar Naibi unvanı ile bölge komutanlığına getirilen Kont Gudoviç hemen harekât planı yaparak Anapa kalesinin zaptedilmesi için orduyu hazırlama faaliyetlerine girişmişti. 12 Haziran 1791 günü başlayan Rus kuşatması yaklaşık 3 hafta boyunca devam etmiş kaledeki Osmanlı birlikleri ve İmam Mansur'un müthiş direnişine rağmen 5 Temmuz 1791 tarihinde kale, Rusların eline geçmiştir. Bu direniş esnasında yaralanan İmam Mansur yanındaki müridlerinin tüm ikaz ve isteklerine rağmen kaleyi terk etmemiş hatta yaralanmasına rağmen mücadelesini sonuna kadar devam ettirmiştir. Ruslar tarafından esir alınan İmam Mansur, St. Petersburg'a götürülmüş ve Çariçe II. Katerina'nın huzuruna çıkarılmıştır. Her ne kadar İmam Mansur vermiş olduğu mücadele ile savaş meydanlarında Rus birliklerinin korkulu rüyası haline gelmiş bir şahsiyet olmasına rağmen Çariçe II. Katerina tarafından saygı ile karşılanmıştır. İmam Mansur burada Çariçe ile görüştüktan sonra hayatının geri kalanını esir olarak geçireceği Şlisselburg kalesine sevk edilmiştir. Osmanlı elçisi Mustafa Rasih Paşa esirlerin mübadelesi esnasında Rus yetkililerden İmam Mansur'un da kendilerine iade edilmesine istemiş olsa da Ruslar bu isteği İmam Mansur'un, Osmanlı tebaası olmadığı ve asi bir Çeçen direnişçi olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. Yaklaşık 3 yıl boyunca hapis hayatı yaşamaya mecbur bırakılan İmam Mansur 13 Nisan 1794 tarihinde vefat etmiştir (Baddeley, 1995: 78).

İmam Mansur, Kafkasya’da gazavât hareketin öncüsü olmakla beraber kendisinden sonra devam edecek direniş hareketinin de rol modeli olmuştur. İmam Mansur kısmi de olsa dağlı topluluklar arasında kısa süreliğine de olsa bir askeri birliktelik oluşturmaya başarmış olsa da nitekim yeterli desteğin sağlanamaması nedeniyle bu direniş hareketi uzun soluklu olmamıştı. İmam Mansur’un esir düşmesi ve devamında vefatı ile birlikte Kuzey Kafkasya bölgesinde devam eden Rus işgaline karşı direniş mücadelesi yaklaşık 30 yıl gibi bir süre boyunca etkinliğini yitirmiştir. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede düzenli bir direniş ile karşılaşmayan Rus birlikleri bu süre zarfında “Gayri Rus” olarak adlandırılan halkları asimile politikası ile Slav benliği altında yok edebilmek için propaganda faaliyetleri ile sistematik olarak ilerlettikleri iskân politikalarına ağırlık vermeye başlamışlardı. Bu geçiş döneminde Ruslar bir yandan askeri ilerleyişlerine devam ederken bir yandan da yeni kurmuş oldukları tahkimatlar ile bölge üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda yerel boyların kendi içerisinde yaşadıkları iç çekişmeler de Ruslar için avantajlı bir durum oluşturmaktaydı. Tüm bu gelişmeler devam ederken İmam Mansur’un yakmış olduğu Gazavat ateşi yaklaşık 30 sene sonra yeniden alevlenmek için fırsat beklemekte idi. Nitekim ilerleyen Rus işgal güçleri ve bu birliklerin bölge üzerinde bırakmış olduğu ağır tahribatlar sonrası müridizm hareketi bu defa daha sistematik olarak “İmamlar Dönemi” olarak adlandırılacak olan yeni bir dönem içerisine girmeye yakındı. Rusların bölge insanı üzerindeki sert tutumları ve askeri katliamları neticesinde milli bağımsızlıklarına düşkün olan Kafkas toplumu için 19. Yüzyılın en büyük “Direniş Hareketi” ya da “Millî Mücadele Dönemi” yaşanmaya başlayacaktır. İmamlar Dönemi olarak adlandırılan bu yeni dönem ile birlikte Kuzey Kafkasya’da devam eden Rus-Kafkas ilişkileri için yeni bir döneme girilmiş oldu.

3. İMAMLAR DÖNEMİ KAFKAS-RUS MÜCADELELERİ (1828-1859)

İmam Mansur sonrası ortak bir direniş mücadelesi verilememiş olmasına rağmen Kafkas halkları arasındaki bağımsızlık ateşi hala varlığını koruyordu. Sadece bu bağımsızlık ateşini ortaya çıkaracak bir ortak payda etrafında birleşme hadisesi gerçekleştirilememiştir. 1830'lu yılların başlarında Dağıstan bölgesinde Nakşibendi şeyhlerinin faaliyetleri ile yeniden gazavat fikri ortaya çıkmaya başlıyordu. Yukarı Yaragl Medresesi bu nakşibendi şeyhlerinin kalesi konumunda bulunuyordu. Bu medrese Nakşibendiliğin Halidiye kolunun bir şubesi gibi faaliyetlerini devam ettirmekte idi. Kürdemirli Şeyh İsmail Efendi'nin vermiş olduğu icazet ile Dağıstan bölgesinde küfre ve kafire karşı eğitim veren bir ilim kurumu vazifesi görmekteydi. Bu medrese se Kuzey Kafkasya tarihine yön verecek olan Nakşibendi liderler ve mollalar yetiştirilmekteydi. Molla Muhammed, Tahircanlı Emir Ali, Gimrili Gazi Muhammed, Şeyh Şamil ve büyük âlim Şeyh Cemaleddin Gazikumuki bu medreseden yetişen önemli şahsiyetler olarak dikkat çekmektedirler. Bu kişilerden Şeyh Molla Muhammed ve Şeyh Cemaleddin Gazikumuki, gazavat fikrinin dini önderleri konumunda bulunmuşlardı. Gimrili Gazi Muhammed ve Şeyh Şamil ise daha sonraki dönemlerde "İmam" seçilerek hareketin hem dini hem de siyasi ve askeri liderliği vazifelerinde bulunacaklardı (Kutlu, 2005: 193).

İmamlar dönemi olarak adlandırılan dönem Gimrili Gazi Muhammed'in imamlık makamına seçilmesi ile başlamaktadır. Gazi Muhammed aslen Avar asıllı idi. Rivayetlere göre 1793 veya 1795 tarihlerinde Gimri'de dünyaya geldiği belirtilmektedir. Yukarı Yaragl Medresesinde eğitim gören Gazi Muhammed iyi bir dini eğitim almış ve aynı zamanda da Arapça tahsili yapmıştır. Medrese eğitimi almış olan Gazi Muhammed sadece dini öğütler ile halkı aydınlatma faaliyetleri ile sınırlı kalmayarak aynı

zamanda Gazavat düşüncesinin yeniden canlandırılması için de faaliyetlerde bulunmuştur. Gimri’de vermiş olduğu vaazlar ile yerli ahaliyi kâfirlere karşı silahlı direnişe davet eden tebliğlerde bulunmaya başlamıştır. Bu vaazları neticesinde Dağıstan bölgesinde tanınırlığı artan Gazi Muhammed şeriat esasına dayalı yeni bir toplum düzeni oluşturmak için faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Dağıstan bölgesinde o döneme kadar yaşlılar meclisi adı verilen yasama organı adetlere göre halkı idare etmeye çalışıyordu. Gazi Muhammed ise dinin esas alınacağı ve dinin uyulması şart koşulan kurallarının uygulamada olacağı bir şeriat yönetimi arzulamaktaydı. Bu fikrini hayata geçirmek için çevre aullar’da yaşayan yerli halklara bildiriler göndererek 1828 yılında imamlığını ilan ettiğini duyurmuştur (Kutlu, 2005: 198). İmamlığını ilan eden Gazi Muhammed ilk iş olarak Ruslara ve yerel feodal beylere karşı mücadele edecek olan bir mürid ordusu kurma girişimine başlamıştır. Bu birliği kurduktan sonra ilk hedef olarak da Ruslar ile iş birliği içerisinde olan Dağıstan beylerine karşı harekete geçmiştir. Karanay, Erpeli, Untsukl ve Harakan aullarına baskınlar düzenleyerek bu bölge ahalisinin kendi imamlığına itaat etmelerine sağlamaya çalışmıştır. İlerleyişini devam ettiren Gazi Muhammed daha sonra Andal ve Gogatl aullarına da hakimiyeti altına almayı başarmıştır. İmam Gazi Muhammed’in hakimiyeti altına girmek istemeyen yerli ahali ise Avar Hanlığı’nın merkezi konumunda olan Hunzah kalesine sığınıyorlardı. Bu yüzden Gazi Muhammed yeni hedef olarak Hunzah kalesini görmekteydi. Müridlerin yoğun saldırısına rağmen sağlam bir direniş gösteren Hunzah halkı aynı zamanda Ruslar’dan da yardım alarak bu taarruzu püskürtmeyi başarmışlardı. İmam Gazi Muhammed bu başarısız taarruz girişiminden itibaren yeniden birliklerini toplayarak bu defa Ruslara karşı cihad ilan etmiştir. Dağıstan bölgesinde ortaya çıkan bu yeni müridizm hareketine en büyük destek ise Çeçen bölgesinden gelmeye başlamıştı. Bu desteklerden sonra İmam Gazi Muhammed Burnaya Kalesine taarruz etmiş ise de ne yazık

ki bozguna uğramışlardır. Kafkas halkları arasında bu yeni direniş hareketinin temelleri atılırken Ruslar'da bölgedeki işgal faaliyetlerine aralıksız devam etmekteydiler. Ruslar bölgenin işgalini hızlandırmak için Kafkasya ordusu komutanlığına Baron Rozen'i atamışlar ve bölgedeki iskân faaliyetlerinin hızlandırılmasını amaçlamaktaydılar. Görev yaptığı 6 yıl içerisinde Baron Rozen en çok Kafkas mücahitleri ile uğraşmak zorunda kalacaktı. İmam Gazi Muhammed ise yerel beyler üzerinde otorite kurmak ve imamlığının tüm Kuzey Kafkasya bölgesinde kabul görmesi için baskınlarına devam etmekte idi. Bu baskınların yanı sıra Ruslar ile de çarpışmalar yavaştan yaşanmaya başlamıştı. İmam Gazi Muhammed'i bu süreçte en çok zorlayan ise belirlemiş olduğu İslami kaidelere bağlanmak istemeyen yerel ahalinin sürekli zorluk çıkarması başlıca neden idi. Bu durum Ruslar ile yapılan mücadelelerde İmam Gazi Muhammed'i ve mürid ordusunu çok zor duruma düşürüyordu. İmam Gazi Muhammed bu asileri ve Ruslar ile işbirliği içerisinde bulunan beyleri cezalandırmak amacıyla 1832 yılının baharında Çeçenya seferine başlamıştı. Bu sefer sonrası yerli ahaliyi itaat altına alan İmam Gazi Muhammed geri dönmüştü. Onun geri dönüşünden sonra Ağustos ve Eylül 1832 tarihlerinde Rus birlikleri büyük bir askeri destek ile Çeçenler üzerine sefere girişmişlerdir. Bu sefer hem İmam ve ordusu için hem de Çeçen halkı için büyük bir yıkıma sebep olmuştu. Rus birlikleri Çeçenistan bölgesinde büyük bir katliamda bulunmakla Çeçen halkının kin ve öfkesini daha da üzerine çekmiş ve müridleri olan destek daha da artmaya başlamıştır. Bu desteğin büyümeden ortadan kaldırılması gerekliliğinin farkında olan Ruslar ise harekete geçerek İmam Gazi Muhammed'i kendi kalesi olan Gimri'de kuşatma altına almıştı. General Baron Rozen ve Velyaminov öncülüğündeki Rus birlikleri tüm güçleri ile Gimri'yi kısaç altına almışlardır. Gimrili müridler her ne kadar savunma olarak cansiperane olarak vuruşmuş olsalar da düşmanın gücü ile baş edecek durumları kalmamıştı. Bunun üzerine Gazi

Muhammed ve Şeyh Şamil istişare ederek bir yarma planı gerçekleştirme fikrinde uzlaşmaya varmışlardı. Şeyh Şamil bu yarma harekâtından çıkmayı başarmış olsa da İmam Gazi Muhammed şehit düşmüştür. Daha sonra Gimri'ye giren Ruslar intikam duyguları ile halkı cezalandırma girişiminde bulunmuşlardır. Şehit düşen İmam Gazi Muhammed'in naaşı ise defnedilmek için Tarki'ye nakledilmiştir (Baddeley, 1995: 244). Yaralı olan Şeyh Şamil ise Untsukl auluna götürülerek tedavi altına alınmıştı. Bu savunma esnasında Şeyh Şamil ön plana çıkmış ve bundan sonraki süreçte isminden daha da çok bahsettirecek olan adını duyurmaya başlamıştır.

İmam Gazi Muhammed'in ölümünden sonra 1833 yılında Avar uleması tarafından Hamzat Bey, Dağıstan imamı olarak seçilmiştir. Hamzat Bey, Avar hanlığında bir aileden gelmekteydi. 178) yılında doğan Hamzat Bey, Hunzah sarayında Bahu Bike'nin himayesi altında eğitimini tamamlamıştır. Arapça, Farsça ve Gürcü dillerine hakimdi. Gençliğinde müridizm öğretisinin aksi durumunda bir yaşam tarzı sürmekteydi. Müridizmin yasak olarak belirttiği içki ve aylıklık gibi kötü huyları vardı. 1829 yılında camii imamı olan amcası Ali Efendi'nin konuşmasından etkilenerek hayatında büyük bir değişiklik yaşamış ve eski yaşantısına bir kenara bırakarak müridizm hareketine katılma kararı almıştır. İmam Gazi Muhammed'in şehadet haberinin alınması ve o sırada ağır yaralı olan Şeyh Şamil'in durumu göz önüne alınarak yerli ahali ve ulema tarafından yeni imam olarak tayin edilmiştir. Hamzat, imam seçildikten sonra ilk iş olarak mürid ordusunun disiplinini sağlamak için yoğun bir çaba harcamıştır. Bunun için askerlerin nizamını çok dikkat etmiştir (Kutlu, 2005: 207).

İmam Hamzat'ın Dağıstan tarihindeki en önemli başarısı ve yaptığı ilk iş ise Hunzah Hanlığını ortadan kaldırmak olmuştur. Bilindiği üzere bu hanlık İmam Gazi Muhammed döneminde de ortadan kaldırılmak istenmiş lakin istenilen sonuç

elde edilememişti. Bu hanlığın ortadan kaldırılması müridler için büyük bir rahatlık sağlamıştır. Çünkü Hunzah hanları ve ahalisi bölgede Rusların müttefiki konumunda bulunuyorlardı. Bu hanlığı ortadan kaldırmak ise Hunzah Hanlığında yetişmiş olan İmam Hamzat'a nasip olmuştur. İmam Hamzat himayesinde bulunduğu Bahu Bike'yi öldürmüş aynı zamanda onun soyundan olan çocuklarını da ortadan kaldırmıştır. Hunzah prensleri öldürüldükten sonra müridler bu hanlığın mal varlıklarına da el koyarak hazinelerine aktarmışlardır. Hunzah hanlığı ele geçirilmiş hanlık idarecileri ortadan kaldırılmış olmasına rağmen ahali arasındaki huzursuzluk giderilememişti. Bir kısım Hunzah ahalisi başta İmam Hamzat olmak üzere Şeyh Şamil ve müridlerin önde gelen kişilerine karşı intikam duyguları beslemeye devam etmekte idi. Hatta bu durum bizzat İmam Hamzat'a bir ihbar ile bildirilmişti. Lakin ihbarı ciddiye almayan İmam Hamzat, Şeyh Şamil'i Chudahar'a göndererek kendisini orada beklemesini istemişti. Hunzah'da bulunan İmam Hamzat'a ise yeniden bir ihbar yapılarak Cuma namazı esnasında kendisine bir suikast tertip edilebileceğine dair duyumlar dile getirilerek tedbir alması istendi. Lakin bu ihbarı da aldırış etmeyen İmam Hamzat hiçbir tedbir almadan Cuma namazı için camiye doğru yola çıkma kararı almıştı. Suikastı gerçekleştirecek olan ve daha sonraları müridizm hareketinin ve gerilla savaş taktiğinin baş kahramanlarından olacak olan Hacı Murad ve ağabeyi Osman akrabalarının kışkırtmaları ile intikam almaya karar vermişlerdi. İmam Hamzat camiye girerken Osman tarafından saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmişti. İmam Hamzat'ın yanında bulunan müridleri ise saldırganı öldürmüşlerdir. Bu olayı haber alan Şeyh Şamil ise Hunzah hanları soyundan gelen Prens Bulaç'ı fitne çıkmaması için öldürmüştür (Kutlu, 2005: 210). Bu olaydan sonra harekete geçen Şeyh Şamil önce Hunzah'a gidip imamlık hazinesini almış ve akabinde Aşilta yakınlarında toplanan Avar ulema ve önderlerinin hazır bulunduğu meclisten icazet alarak gazavat hareketinin üçüncü imamı olarak seçilmiştir.

Şeyh Şamil veya Gazavat önderi olduktan sonra bilinen ismi ile İmam Şamil Gimri’de dünyaya gelmiştir. Kendisi Avar kökenli idi. Asıl adının Ali olduğu 6 yaşına kadar zayıf, çelimsiz ve sık sık hastalanan bir çocuk olduğu rivayet edilmiştir. Bu yüzden Dağıstan toplumunda adet olarak görülen bir uygulama olarak adının Şamil olarak değiştirildiğine dair rivayetler de mevcuttur. Küçüklüğünden beri yakın arkadaşı olan ve daha sonraları kader ve dava arkadaşlığı yapacakları Gimrili Gazi Muhammed ile beraber büyümüşler hem de aynı eğitimleri almışlardı. İkisi de ilk eğitimlerini Harakanlı Said Hoca’dan almışlar daha sonra ise yine beraber Yaragl Medresesi müderrislerinden ve bir Nakşibendi şeyhi olan Molla Muhammed’in tedrisatından geçmişlerdir. Onların bu birlikteliği daha sonra İmam seçilen Gazi Muhammed’in imamlığı döneminde de hem Ruslara hem de itaat etmeyen yerli ahaliye karşı silah arkadaşlığı olarak devam etmiştir. İmam Gazi Muhammed’in şehit olduğu Gimri savunmasında beraber bulunmuşlar ve yaralı olarak kurtulmuştur. Daha sonra İmam seçilen İmam Hamzat döneminde mücadelesine devam etmiştir. İmam Hamzat’ın da şehit edilmesi sonrası Gazavat Hareketinin üçüncü imamı olarak başa geçmiştir. Şamil’in imamlığı 2 Ekim 1834 yılında ilan edilmiştir (Karakhi, 2016: 31).

İmam seçilmesinden sonra Şamil’in ilk karşılaşmış olduğu zorluk Avaristan’da otoritesini kabul ettirmesi süreci olmuştur. Bu nedenle ilk iş olarak o da kendinden önceki halefleri gibi Hunzah üzerine giderek Avar Hanlığı topraklarını tamamen kontrol altına almaya çalışmak olacaktı. Ruslar ise Şamil’in bu ilk döneminde General Lanskoj komutasında Gimri köyüne ulaşarak buraya tahrip etmişler devamında ise Hunzah, Akuşa ve Gergebil’i ele geçirmişlerdir (Baddeley, 1995: 285). Rusların bu askeri hamlelerini karşı İmam Şamil ise Çeçenistan bölgesinin önde gelen kimseleri olan Hacı Taşov ve Kibid Muhammed ile anlaşarak bu bölgedeki gücünü artırmak istemiştir. İki taraf da

birbirlerine karşı bu tarz hamlelerde bulunurken Ruslar ilk büyük hamlelerini Şamil'in karargâhı konumunda bulunan Aşilta üzerine askeri bir harekât yaparak gerçekleştirmişlerdir. Fakat dirençli bir mürid savunması ile karşılaşan Rus birlikleri bu saldırıda çok ağır kayıplar vermişlerdir. Aşilta mağlubiyetinden sonra yeniden toparlanmaya çalışan Ruslar Mayıs 1837 tarihinde General Feze komutasında yeni bir birlik ile Dağıstan seferine çıkmışlardır. Ruslar bu harekât esnasında sırasıyla Hunzah, Ensal ve Aşilta'yı kanlı mücadeleler sonrasında ele geçirmeyi başarmışlardır. Ulaşılması güç bir yamaçta bulunan Tilt köyünde bulunan İmam Şamil ve birlikleri ise burada Ruslara karşı savunma hattı oluşturmuşlardı. Ruslar saldırıya geçse se herhangi bir başarı elde edemeden geri Hunzah'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sıralarda Kafkasya komutanlığına denetim yapmak ve ilerleyiş hakkında bilgi almak için bölge seyahatine çıkan Rus Çarı I. Nikola, Tiflis'e gelmişti. Çar I. Nikola bu seyahati esnasında kendilerine büyük zorluklar çıkaran Kafkas dağlılarının lideri konumunda bulunan İmam Şamil ile de görüşmek için fırsat kollamaktaydı. Bu görüşmenin gerçekleştirilebilmesi için General Klugenav görevlendirilmiştir. İmam Şamil ve Genaral Klugenav arasında yapılan görüşmelerden Rusların istediği tarzda olumlu bir netice alınamamıştır. İmam Şamil, Rus Çarı I. Nikola'nın Tiflis'deki görüşme isteğini Ruslara hiçbir zaman güvenmediği ve aynı zamanda halkının da Ruslar ile yapılacak bir görüşmenin hiçbir şeyi değiştirmeyeceği gibi görüşleri olduğuna dair gerekçeler ile bu teklifi reddetmiştir (Göztepe, 1963: 68). Bu olaydan sonra İmam Şamil Avar toplumu arasında itibarını ve kendi askeri gücünü daha da sağlamlaştırma faaliyetlerinde bulunurken naiplerinden olan Hacı Taşov da Çeçenistan bölgesinde önemli başarılar elde etmeye devam ediyordu. 1839 yılına gelindiğinde bölgede müridizm taraftarlarının sayısı giderek artış göstermeye devam ediyordu. Bu durumdan rahatsız olan Çarlık idarecileri hem Kafkasya bölgesindeki ilerleyişin hızlandırılması hem de

İmam Şamil ve hareketine büyük bir darbe indirmek için General Grabbe komutasında 30.000 kişilik bir orduyu bölgeye sevk etmişlerdi. Rusların böylesine fazla sayıda ve ağır teçhizatlı taarruz eden birliğine karşı İmam Şamil ve kuvvetleri Ahulgoh'da karargâh kurarak bir savunma savaşı teşkil etmeyi planlamışlardır. Andi Koysu kıyısında Aşıltı ve Çirkata köylerine yakın bir konumda bulunan Ahulgoh'un en dikkat çekici özelliği coğrafi olarak ulaşılması zor bir yamaç üzerinde inşa edilmiş olması dikkat çekmekte idi. Bu yüzden İmam Şamil'in burayı seçmesi tesadüfi bir karar değildi. İmam Şamil düzenli Rus birliklerini bu zor konumda karşılayarak onların birbirleri ile arasındaki bağlantıyı koparmak ve böylece müridlerin yaptığı en iyi iş olan "gerilla taktiği stratejisi" ile son darbeyi indirmeyi planlanmıştır. Nitekim 24 Haziran 1839 günü kuşatmaya başlayan Rus birlikleri yaklaşık 2 ay boyunca büyük kayıplar vermesine rağmen 29 Ağustos tarihinde yeniden genel bir saldırıya geçmişlerdir. İki taraf arasında bir ateşkes anlaşması görüşmeleri yapılmış lakin Rusların teslim olma çağrısına İmam Şamil kabul etmemiştir. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca mücadelelerine devam eden yerli ahali erzak sıkıntısı ve cephane sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bu yüzden İmam Şamil ve müridleri, Ahulgoh'u terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır (Baddeley, 1995: 289). Her ne kadar bu mücadele sonrası Dağıstan bölgesindeki gazavat direnişi büyük bir kan kaybı yaşamış gibi görünüyorsa da bundan sonraki süreçte daha da güçlenecek olan müridler ve İmam Şamil'in ünü hemen hemen tüm Kuzey Kafkasya bölgesinde duyulmaya başlamıştır.

İmam Şamil'im imamlık döneminin ilk aşaması Ahulgoh yenilgisi ile sonuçlanmış olsa da henüz mücadele noktalanmamıştı. Dağıstan bölgesindeki hakimiyetini yitiren İmam Şamil daha kuzeye yönelerek Çeçenistan bölgesinde faaliyetlerine devam ettirmeye çalışmış ve müridizm hareketi yeni bir yayılma alanı bulmuştur. Dargo köyü bundan sonra İmam

Şamil'in yeni karargâhı konumuna gelmiştir. Ruslar ise St. Petersburg'a sundukları raporlarında İmam Şamil ve hareketinin bittiğini bundan sonraki süreçte ciddi bir direniş ile karşılaşmadan ilerleyebileceklerini zevkle ve gururla bildirmekteydiler. Lakin bilmedikleri husus Ahulgoh yenilgisinden çok kısa bir süre sonra İmam Şamil'in Çeçenistan bölgesinde yeniden güç tesis ettiği hususu idi. 1840 yılı başlarında bölgedeki siyasi ve askeri gücünü arttırmaya devam eden İmam Şamil, Şuayb Molla ve Cevad Han gibi Çeçen liderlerin desteğini de sağlamaya başarmıştı. Bu dönemde askeri güç olarak kuvvetlenmeye devam ederken aynı zamanda siyasi otorite olarak da birtakım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Çeçenistan toprakları idari olarak dört yönetim bölgesine ayrılmış ve bu idari bölgelerin başına Şuayb Molla, Hacı Taşov, Ahverdil Muhammed ve Dargolu Cevad Han gibi nüfuz sahibi kişiler naip olarak görevlendirilmiştir. Çeçenistan bölgesinde hem siyasi hem de askeri olarak düzen tesis eden İmam Şamil yeniden yönünü Dağıstan bölgesine çevirmiştir. İlk olarak Rus birliklerine baskınlar yaparak yenilgiye uğratan İmam Şamil yönünü doğum yeri de olan Gimri üzerine yoğunlaştırdı. Bu askeri olaylar cereyan ederken bölgede çok büyük bir hamle de yaşanmıştı. Güçlü bir askeri karaktere sahip olan ve bundan sonraki süreçte İmam Şamil'in en yakın silah arkadaşı olacak olan Hacı Murad direniş mücadelesine katılım göstermişti. Bu durum hem müridlerin gücünü daha da arttırmakla beraber aynı zamanda direniş için büyük de bir moral kaynağı olmuştur. Hacı Murad'ın gazavat hareketine katılması Avaristan bölgesinde de hareketin destek kazanmasına ivme kazandırmıştır. Nitekim hareketin bu kadar güçlenmesinden sonra müridler hızlıca harekate girişerek 1841 yılında önce Avaristan sonra ise Dağıstan'ın hakimiyetine sağlayarak tek güç haline gelmişlerdir (Kutlu, 2005: 238).

Bu başarısızlık hali Çar I. Nikola'yı iyice rahatsız eden bir hal haline gelmeye başlamıştı. Rus birliklerine karşı sürekli başarılar elde eden İmam Şamil'in bu başarılarından büyük bir

rahatsızlık duyan St. Petersburg yönetimi, bölgeye sürekli yeni askeri destek kuvvetleri sevk etmekte ve başarısız olan komuta kademesinde sürekli değişikliklere gitmekteydi. General Grabbe 1842 yılında Dargo üzerine başarısız bir taarruz girişiminde bulunmuş, buna karşılık Rus kuvvetlerine karşı verdikleri baskınlar ile üst üste başarılar elde etmeye başlayan müridler ise Gazi Kumuk’u dahi almayı başarmıştı. Bu başarılar ardı ardına birbirine takip etmiş ve Rusların bölgedeki askeri garnizonları tek tek düşmeye başlamıştı. Bu olaylar neticesinde General Grabbe görevden alınmış ve Kafkas Orduları Başkumandanlığına General Neidhart getirilmiştir.

Bu kan değişikliğine rağmen yine de Şamil’in başarılarına engel olamayan isgalci Ruslar 1844 yılında Kuzey Dağıstan bölgesindeki tüm idareyi neredeyse müridlerin hakimiyetine terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu kayıpları telafi etmek isteyen Çarlık Rusya Devleti rejimi son çare olarak bölge komutanlığına Kafkas Genel Valisi sıfatıyla Prens Vorontsov’un tayin edilmesine karar vermiş ve böylece kayıtsız şartsız bir başarı elde edilmesi için mücadele verilmesi emrini bildirmişlerdir. General Vorontsov göreve başlar başlamaz yeni bir taarruz planı yapmaya başlamış ve gerilla savaş taktiği uygulayan İmam Şamil’e bir meydan muharebesine zorlamaya çalışmak için harekete geçmiştir. Bunun için Andi Koysu’ya geçen Rus birlikleri hiçbir direniş ile karşılaşmadan Andi köyüne kadar ulaşmışlardır. Daha Rus birlikleri zorlu İçkeri ormanlarından ilerleyerek, İmam Şamil’in karargâhı konumunda bulunan Dargo’yu ele geçirmek için yürüyüşlerini devam ettirmişlerdir. Gerzel aulunda müthiş bir mürid direnişi ile karşılaşan Ruslar kendileri açısından trajedik bir sonu olan bu ilerlemeden sonra büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu başarı bölgede İmam Şamil ve mücadelesine olan desteğin de giderek daha da artmasına vesile olmuştur (Baddeley, 1995: 362).

1846 yılında ise İmam Şamil mücadelesini daha da güçlendirmek ve işgalci Rus birliklerine karşı daha da fazla cephe açabilmek amacıyla destek arayışı içerisine girmiştir. Bunun için ilk olarak Kabardey beylerini kendi tarafına çekmeye başlamıştır. Asıl isteği olan tüm Kuzey Kafkasya bölgesinin idari olarak tek bir çatı altında birleştirilmesi fikrini gerçekleştirebilmek için ise Batı bölgelerde yaşayan Çerkes boylarına elçiler göndererek mücadelelerine katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Hatta bu planını gerçekleştirebilmek için en güvenilir Naiplerinden birisi olan Muhammed Emin'i 1848 yılı içerisinde Çerkes bölgesine tayin etmiştir. Muhammed Emin'in görevi buradaki Çerkes boylarını Ruslara karşı verilen mücadele de yanlarına çekmek ve İmam Şamil'in, imamlığı çatısı altında tek bir idareden ortak hareket etmeye ikna etmek idi (Saydam, 1993: 33). İmam Şamil'in bu destek arayışları devam ederken Ruslar ise 1848 ve 1849 yılları içerisinde kayda değer büyük bir askerî harekât gerçekleştirememişlerdi. İmam Şamil böylece imamlık da bulunduğu süre içerisinde gücünün zirvesine çıkmış bulunuyordu. Bu geçici sükûnet dönemi yüzyılın en büyük hadiselerinden birisi olarak cerayan eden Kırım Harbi'nin başlayacağı 1853 tarihine kadar sürmüştür.

1849 tarihinde gücünün zirve noktasına ulaşan İmam Şamil için geçici bir sükûnet ortamı sağlanmış gibi görünüyorsa da asıl zorlu süreç bu tarihten sonra vukuu bulmaya başlayacaktır. Bu dönemin en dikkat çeken olaylarından bir tanesi 1851 yılında Hacı Murad'ın başarılarından ve gücünden rahatsız olan bazı kimselerin aleyhinde yaptıkları propaganda sonrası idama mahkûm edilmesi ve kararı öğrenen Hacı Murad'ın müridizm hareketinden ayrılması hadisesi olmuştur. Bu olaydan 1 yıl sonra Rus birlikleri ve işbirliği içerisinde bazı Avar birliklerinin baskını neticesinde Hacı Murad öldürülmüştür (Kutlu, 2005: 269). Böylece İmam Şamil de bu vermiş olduğu mücadelesinde en büyük destekçisi ve korkusuz bir savaşçı olan

Hacı Murad'ı kaybederek büyük bir darbe almıştır. Artık bu tarihlerden itibaren çeşitli bazı hadiseler ile güç kaybetmeye başlayan müridler için zorlu bir sürecin başlangıcı gelmişti. Nitekim 1853 yılına gelindiğinde başlayan Kırım Harbi daha da ağır sonuçlar doğuracaktı. Şeyh Şamil, savaştan kısa bir süre önce Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e bir mektup göndererek Ruslar hakkında bilgi vermiş ve ayrıca kendisine yapılacak bir yardım neticesinde başarı elde edebileceklerini dile getirmişti. Osmanlı Devleti'nin bu çağrıya yanıtı ise istenilen düzeyde olmamıştır. Aynı durumu müttefik devletleri de bir mektup ile ileten İmam Şamil'in yardım ve Rusları kuşatma planı olumlu bir netice vermemiştir. İmam Şamil ne Osmanlı Devleti'nin ne de Müttefik güçlerin destek vermemesine rağmen 1854 yılında Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Kaheti bölgesine girmeyi başarmıştı. Lakin istenilen destek bahsettiğimiz üzere kendisine ulaşmayınca karargahına geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Zira böyle büyük bir fırsatın Osmanlı ve İngiltere eli itilmesi neticesinde Rusları büyük bir darbe vurma şansı kaçırılmış oldu(Budak, 2000: 598).

Kırım Harbi her ne kadar Ruslar için olumsuz neticelenmiş olsa da bu savaştan sonra Ruslar tüm güçlerini Kuzey Kafkasya bölgesine kaydırmaya başlamışlardı. Bu durum dağlı ahali için sıkıntılı bir sürecin de başlangıcı niteliğinde idi. Nitekim bölgede görevlendirilen Prens Baryatinskiy, Dağlılar için en büyük korunak olan ormanların tahrip edilmesi ile ilgilenmekteydi. Ormanların yok edilmesi müridlerin doğal korunaklarının da ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. Böylece mürid direnişi kırılacak ve uzun yıllar boyunca Rusların başına bela olan İmam Şamil tehlikesi ortadan kaldırılmış olacaktı. Rusların aynı zamanda gaddarca tutumları nedeniyle Dağıstan halkları birer birer teslim olmak zorunda kalmışlardı. Şamil'in en yakınları arasında bile bir huzursuzluk iklimi ortaya çıkmaya başlamıştı. İmam Şamil'in naiplerinden olan Kibid

Muhammed, İmam'a karşı cephe almıştı. Bu olayla birlikte Gazavat Hareketinin gücü kırılmış oldu ve ahalinin bağımsızlık düşünceleri de sekteye uğramış oldu. Genel olarak bakıldığında 1857 yılı itibariyle mevcut durum açık bir şekilde Rusların lehine dönmüş oldu. Baryatinskiy'nin faaliyetleri, yeni inşa edilen Rus kale ve garnizonları, ormanların imha edilmesi, askeri birliklerin daha rahat hareket edebileceği yılların inşası ve uzun yıllar boyunca mücadele veren müridlerin savaş motivasyonunu kaybetmesi gibi sebeplerle durumun Ruslar lehine dönmeye başladığını ifade edebiliriz. Tüm bu gelişmelerden sonra Prens Baryatinskiy 1857 yılının Ocak ayında büyük bir Çeçenistan seferine girişmiştir. Ordusunu dört ayrı kola ayıran Prens Baryatinskiy merkezi Çeçenya hariç tüm Çeçen bölgesini büyük bir direniş ile karşılaşmadan kontrolü altına almayı başarmıştı (Baddeley, 1995: 369).

Rus ilerleyişi bu şekilde devam ederken Vedeno'ya çekilen İmam Şamil ve müridleri burada küçük çaplı vur-kaç taktikleri ile Rus ilerleyişini yavaşlatmaya çalışıyorlardı. Bu vuruşmalarda etkisiz kalan müridler bölgede tutunmanın zor olduğunu fark etmeye başlamışlardı. Bunun için İmam Şamil, Dağıstan bölgesine geri çekilme emri vermiştir. İmam Şamil çekildikçe Rusların takibi de devam ediyordu. Amaçları bu defa kendileri için büyük sorun oluşturan bu Kafkas kahramanını son darbeye vurarak nihai bir sonuç elde etmektir. Bunu sadece bölgedeki Rus komutanları değil aynı zamanda St. Petersburg'da bulunan Çarlık idaresi de arzulamaktaydı. İmam Şamil ise son çare olarak Gunib'e kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Bu çekilme esnasında büyük kayıplar veren İmam Şamil'in yanında ailesi ile birlikte sadece 400 kişi civarında sadık bir mürid grubu kalmıştı. Prens Baryatinskiy büyük bir ordu ile harekete geçerek 21 Ağustos 1859 günü Gunib kuşatmasını başlatmış oldu. İmam Şamil'in teslim olmasını isteyen Ruslar olumlu sonuç alamayınca 25 Ağustos'ta ilk taarruz girişimini başlatmışlardır. 6 Eylül 1859

tarihine kadar devam eden kuşatmadan sonra İmam Şamil yanında bulunan aile fertleri ve Gunib halkının geleceğini düşünerek teslim olmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Albay Lazaref tarafından teslim alınan İmam Şamil kale dışında bulunan Prens Baryatinskiy'nin yanına getirilmiştir. Prens Baryatinskiy uzun yıllar boyunca kendilerine büyük zorluklar çıkaran bu Kafkas kahramanına hürmet ve saygıyla yaklaştığı ifade edilmiştir. İmam Şamil esir alındıktan sonra önce Temirhan-Şura'ya ardından da St. Petersburg'a gönderilmiştir. İmam Şamil, St. Petersburg'da Rus Çarı II. Aleksandr tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra konaklaması için Moskova yakınlarında bulunan Kaluga'daki kendisine tahsis edilen konuta götürülmüştür. İmam Şamil ve ailesi burada yaklaşık altı yıl kadar hapis hayatı yaşamaya mecbur bırakılmış ve akabinde ise 1866 yılında hac ziyareti için Rus yetkililerden izin alarak önce Kiev devamında ise 1869 yılında İstanbul'a ulaşmıştır.

İstanbul günlerinde Sultan Abdülaziz ile de bir görüşme gerçekleştiren İmam Şamil 25 Ocak 1870 tarihinde hac vazifesini yerine getirmek maksadıyla İstanbul'dan ayrılmıştır. Hac vazifesini yerine getirirken 4 Nisan 1871 tarihinde Medine'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir (Karakhi, 2016: 40-41).

İmam Şamil'in mücadelesinin sona ermesinden itibaren Kuzey Kafkasya'da bir süre durağan bir dönem yaşanmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra yeniden Kafkas halklarının bağımsızlık fikrinin ortaya çıkmasından korkan Ruslar ise yeni bir harekete fırsat tanımamak için 1864 yılında büyük bir sürgün politikasını faaliyete geçirmeye başlamışlardı. Bu politika gereği Dağıstan, Çeçenistan ve Çerkesya bölgesinde bulunan yerli ahali sistematik bir şekilde Osmanlı Devleti sınırları içerisine göç etmeye zorlanmışlardı. Böylece Ruslar bölgede güçlerine arttıracak ve istedikleri gibi yerli ahalinin topraklarını istimlâk edebileceklerdi. Bu zorunlu göç ve caydırıcı Rus politikalarına

rağmen eski gücünde olmasa da Çarlık rejiminin sona ermesine kadar irili ufaklı direniş hareketleri devam etmiştir.

4. SONUÇ

Çar I. Petro'nun yayılma stratejisi ile başlayan Kafkas toplulukları ile Rusya arasındaki münasebetler günümüze kadar devam etmektedir. İran ve Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ile bölge üzerinde söz sahibi olmaya başlayan Çarlık Rusya Devleti ilk olarak yerel beyler ile temasa geçerek ilişkiler kurmaya başlamıştı. Daha sonraki süreçte ise ilişkiler tek taraflı ve Rus askeri birliklerinin işgal girişimi tarzında devam etmiştir. Özellikle II. Katerina dönemi ile birlikte artan Rus tehdidi, 18. Yüzyılın sonunda ve 19. Yüzyılın tamamında zirve noktasını görmüştü. Kuzey Kafkasya bölgesinde ilerleyen Rus ordusuna karşı ilk direniş İmam Mansur liderliğinde başlatılmıştır. 1783 yılında başlayan bu direniş hareketi 1791 yılında Anapa kalesinin düşüşüne kadar devam etmiştir. Bu döneme kadar ortak hareket etmekte zorluk yaşayan Kafkas halkları ilk defa İmam Mansur ile beraber ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Bu direnişin örgütlenmesinde ayrıca dini nitelikli olan Nakşibendi hareketinin de büyük bir rolü olduğu kabul edilmektedir. İmam Mansur sonrası yeniden lidersiz kalan Kafkas direnişi yaklaşık 30 yıl sonra daha düzenli ve idari olarak yapılanmış bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1828 yılında İmam Gazi Muhammed ile başlayan bu direniş mücadelesi İmam Hamzat ve İmam Şamil ile devam etmiştir. Özellikle İmam Şamil döneminde bir devlet niteliğini dahi kavuşmuştur. İmam Şamil, Ruslara karşı askeri mücadele verirken aynı zamanda yapmış olduğu idari reformlar ile de halkın refahını sağlamaya yönelik adımlar atmaya çalışmıştır. İmam Şamil döneminde Kafkas toplumunun sosyal ve kültürel yaşamında da değişikliklere gidilmiş, şariat düzeni esas alınmaya

çalışılmıştır. Aynı zamanda daha düzenli bir askeri birlikler meydana getirilirken işgalci Ruslara karşı dünya tarihinin görmüş olduğu en büyük “Gerilla Savaş Stratejisi” ortaya konulmuştur. İmam Şamil ve müridlerinin yaklaşık 30 yıl süren bu efsanevi direniş mücadelesi Rusların ilerleyişini yavaşlatmıştır. Ayrıca bu dönem Kafkas halklarının bağımsızlıklarına ne kadar düşkün bir topluluk olduğunu ortaya koyması açısından da son derece önemli bir konu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2010). Şeyh Mansur. TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 39, ss. 60-62).
- Baddeley, J.F. (1995). Rusların Kafkasya’yı istilas ve Şeyh Şamil (Çev.: S. Özden). Kayıhan Yayınevi.
- Bedirhan, Y. (2000). Selçuklular ve Kafkasya. Çizgi Kitapevi.
- Budak, M. (2000). Kafkasya ve Osmanlı Devleti XVI. – XX. Yüzyıllar. Güzel H.C. (Ed.), Osmanlı (ss. 594-612). Yeni Türkiye Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1988). Türk kavimleri. Enderun Kitapevi.
- Erel, Ş. (1961). Dağıstan ve Dağıstanlılar. İstanbul Matbaası.
- Gökçe, C. (1979). Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya siyaseti. Şamil Vakfı Yayınları.
- Göztepe, T.M. (1963). Dağıstan aslanı Şeyh Şamil. Sebil Yayınevi.
- Henze, M. (1984). XIX. Yüzyıl seyyahlarına göre orta Kafkasya’da din (Çev.: A.E. Uysal). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

- Karakhi, M.T. (2016). Kafkasya mücahidi Şeyh Şamil'in gazavâtı imamın kılıcının savaşlarda parlaması (Haz.: E. Köse). Büyüyen Ay Yayınları.
- Kundukh, A. (1987). Kafkasya müridizmi (Çev.: T.C. Kutlu). Gözde Kitaplar Yayınevi.
- Kurat, A.N. (1987). Rusya tarihi başlangıçtan 1917'e kadar. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kutlu, T.C. (2005). Çeçen direniş tarihi. Anka Yayınları.
- Saydam, A. (1993). Kafkasya'da bağımsızlık mücadeleleri ve Türkiye. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ S. (2006) Müridizm. (Cilt 32. ss.50-52)

TARİH ALANINDA AKADEMİK ANALİZ VE TARTIŞMALAR

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-6524-81-1

9 786256 524811